

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

“ การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน

ของกลุ่มละครมะขามป้อม :

กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ ”

โดย นางสาวดวงแข บัวประโคน และคณะ

ธันวาคม 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

“ การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน
ของกลุ่มละครมะขามป้อม :
กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ ”

คณะผู้วิจัย

1. นางสาวดวงแข	บัวประโคน	กลุ่มละครมะขามป้อม
2. นางสาวสุคนธ์จิต	วงศ์เผือก	คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. นายสุพงศ์	จิตต์เมือง	กลุ่มละครมะขามป้อม
4. นายสมศักดิ์	ศิริพันธุ์	กลุ่มละครมะขามป้อม
4. นางสาวขวัญหทัย	บุญลือ	กลุ่มละครมะขามป้อม

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ “การสื่อสารเพื่อชุมชน”

รหัสโครงการ: สัญญาเลขที่ RDG4540015

ชื่อโครงการ: " การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน ของกลุ่มละครมะขามป้อม :
กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ "

ชื่อนักวิจัย: ดวงแข บัวประโคน¹, สุคนธ์จิต วงษ์เหือก²

¹ กลุ่มละครมะขามป้อม

E-mail address: sukonthajit@yahoo.com, bduangkhae@yahoo.com

ระยะเวลาโครงการ: มกราคม 2545 - มิถุนายน 2546

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง "การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม:กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่" มุ่งศึกษาพัฒนาการ กระบวนการ กลยุทธ์ และผลของการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม ตลอดจนศึกษาปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในงานพัฒนาชุมชนในพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ดังนี้ 1) กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว พื้นที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน 2) กลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ อ.นครไทย จ. พิษณุโลก 3) กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมครองแครง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา 4) กลุ่มเยาวชนผืนละไมวัยละมุน พื้นที่สถานพินิจและคุ้มครองเด็กเยาวชน จ. สงขลา โดยมีระยะเวลาที่ในการวิจัยรวมทั้งสิ้น 18 เดือน (1 มกราคม 2545 - 30 มิถุนายน 2546) ทั้งนี้ในการวิจัยดังกล่าวจะศึกษาข้อมูลด้านเอกสาร ซึ่งประกอบด้วย หลักสูตร และบันทึกการอบรม เอกสารรายงานและสรุปผลการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อม ตลอดจนเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวกับประวัติการทำงานขององค์กร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การประชุมกลุ่มย่อย รวมถึงการใช้กระบวนการศึกษาข้อมูลแบบมีส่วนร่วมกับกลุ่มกรณีศึกษาทั้งหมด

ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้ ด้านพัฒนาการการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อมสามารถแบ่งได้เป็น 3 ยุคใหญ่ๆ คือ ยุคละครเร่ (Touring theatre period) และการอบรมทักษะละคร-สื่อการสอนแบบละคร พ.ศ. 2523 – 2531, ยุคละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development period) พ.ศ. 2532 – 2542 และยุคละครชุมชน (Community theatre period) และลิเกมะขามป้อม พ.ศ. 2542 – ปัจจุบัน โดยกลุ่มละครมะขามป้อมได้ใช้เครื่องมือสำคัญคือ กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา 7 ขั้นตอน ซึ่งประกอบด้วย ขั้นที่ 1 การเตรียมงานและการประสานงาน ขั้นที่ 2 การฝึกทักษะการแสดงและทักษะละคร ขั้นที่ 3 การศึกษาข้อมูลและประเด็น

ปัญหา ขั้นที่ 4 การผลิตผลงานละคร ขั้นที่ 5 การจัดแสดงละคร ขั้นที่ 6 การประเมินผลและสรุปบทเรียน และขั้นที่ 7 การวางแผนงานในระยะต่อไป

จากการศึกษาพบว่า กลุ่มละครมะขามป้อมได้ใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาข้างต้นกับพื้นที่ทำงานทั้ง 4 พื้นที่ ซึ่งมีบริบทชุมชนและกลุ่มเยาวชนที่แตกต่างกัน ทำให้ต้องใช้กลยุทธ์ที่มีความยืดหยุ่น สามารถผันแปรไปได้ตามสถานการณ์ของแต่ละพื้นที่ โดยกลยุทธ์การทำงานละครเพื่อการพัฒนาที่สำคัญที่ทางกลุ่มได้นำมาใช้ ประกอบด้วยกลยุทธ์จำนวน 8 กลยุทธ์ด้วยกันคือ กลยุทธ์ที่ 1 “เยาวชนเป็นศูนย์กลาง” กลยุทธ์ที่ 2 “ยืดหยุ่นกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน” กลยุทธ์ที่ 3 “ละครเพื่อการพัฒนา สื่อสารพัฒนาประโยชน์” กลยุทธ์ที่ 4 “เน้นสร้างการมีส่วนร่วม โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน” กลยุทธ์ที่ 5 ผลักดันให้ “Local” ต้องเป็น “Hero” กลยุทธ์ที่ 6 “ทำงานด้วยกัน สนุกสุขสันต์ทุกขั้นตอน” กลยุทธ์ที่ 7 “เล่นแบบไทย มัดใจทั้งชุมชน” และกลยุทธ์ที่ 8 “เชื่อมั่นในความหลากหลาย”

ภายหลังจากที่กลุ่มละครมะขามป้อมได้ใช้กลยุทธ์ทั้ง 8 ประการนี้ ในการนำสื่อละครไปใช้พัฒนาชุมชน ในบริบทที่แตกต่างกัน 4 พื้นที่อันเป็นกรณีศึกษา พบว่าผลการพัฒนาระดับบุคคลของกลุ่มเยาวชนทั้ง 4 พื้นที่โดยภาพรวมมีการพัฒนาแทบทุกด้านในระดับที่ใกล้เคียงกัน โดยมีผลการพัฒนาระดับบุคคลทั้งจุดร่วมและจุดต่างดังนี้ คือ ผลการพัฒนาระดับบุคคลที่เป็นจุดร่วมได้แก่ การพัฒนาในด้านความรู้เกี่ยวกับกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา, การพัฒนาด้านความภาคภูมิใจในคุณค่าของตนเอง (Self-Esteem), การพัฒนาด้านศักยภาพในการรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง, การพัฒนาศักยภาพในการถ่ายทอดกระบวนการจัดกิจกรรมจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้อง, การพัฒนาศักยภาพในการจัดอบรมกระบวนการละครเพื่อขยายผลให้กับเยาวชนกลุ่มอื่นๆ และเมื่อเรียนจบ (หรือครบกำหนดพันธกิจ) พบว่ามีสมาชิกของกลุ่มเยาวชนทั้ง 4 กลุ่ม ได้กลับมายังชุมชน เพื่อทำงานพัฒนาชุมชนกับองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่อย่างน้อยกลุ่มละ 1 คน

ในส่วนผลของการพัฒนาระดับบุคคลที่เป็นจุดต่าง ได้แก่ 1.การพัฒนาความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน, ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา รากฐานความเชื่อของท้องถิ่น, ความรู้เกี่ยวกับปัญหาของชุมชน ประเด็นปัญหา ยาเสพติด ปัญหาโรคเอดส์ 2. ผลการพัฒนาในด้านทัศนคติและจิตใจในเรื่องความภาคภูมิใจในชุมชน หรือชาติพันธุ์ของตนเอง การเกิดแรงบันดาลใจที่จะศึกษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ความภาคภูมิใจในศิลปะและภูมิปัญญาพื้นบ้านและแรงบันดาลใจที่จะดำเนินกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของชุมชนตนเอง 3. ผลการพัฒนาด้านพฤติกรรมและศักยภาพ ซึ่งทั้ง 3 ข้อเกิดจากความแตกต่างทางด้านบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ

นอกจากกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาที่กลุ่มละครมะขามป้อมใช้ จะก่อให้เกิดผลการพัฒนาระดับบุคคลแล้ว ยังก่อให้เกิดผลการพัฒนาระดับชุมชนดังนี้ คือ สื่อละครเพื่อการพัฒนาได้เปิดพื้นที่การสื่อสารใหม่ๆ ขึ้นภายในชุมชน, ทำให้ครอบครัวและชุมชนเปิดมุมมองใหม่กับเยาวชน,

ก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชน, ชุมชนมีการยอมรับในสื่อละครเพื่อการพัฒนาว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์, ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน, เป็นสื่อที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงได้ดีทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชนกับเยาวชน เยาวชนกับครอบครัว บุคคลกลุ่มต่างๆในชุมชน วิทยากร และชุมชนภายนอกหรือบุคคลภายนอก, ละครเพื่อการพัฒนาสามารถเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับชุมชน และยังสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชนในชุมชนอีกด้วย

จากผลการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาชุมชน ของกลุ่มละครมะขามป้อม ในพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ ยังพบว่ามีปัจจัยร่วมที่มีอิทธิพลต่อการทำงานละครเพื่อการพัฒนาชุมชน 8 ประการ ที่เป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคได้ในตัวเองเรียงลำดับความสำคัญดังนี้คือ 1. ปัจจัยด้านการสนับสนุนขององค์กรผู้รับผิดชอบเยาวชนในพื้นที่ 2. ปัจจัยด้านระยะเวลาในการดำเนินงานและความต่อเนื่องในการจัดกิจกรรม 3. ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมและบริบทของชุมชน 4. ปัจจัยด้านบริบทพื้นฐานและสถานภาพของกลุ่มเยาวชน 5. ปัจจัยด้านความร่วมมือและมีส่วนร่วมของชุมชน 6. ปัจจัย ด้านความสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดของชุมชน 7. ปัจจัยด้านการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องของกลุ่มละครมะขามป้อม 8. ปัจจัยด้านงบประมาณในการสนับสนุนกิจกรรม

คำหลัก ละครเพื่อการพัฒนาชุมชน, สื่อละครเพื่อการพัฒนา, กลุ่มละครมะขามป้อม

Project Code: RDG4540015

Project Title: "The process of using drama/theatre for community development by the Makhampom Theatre Group: a framework on different contexts"

Investigator: Buaprakhon D.¹, Wongphuek. S.²
Makhampom Theatre group¹,

E-mail address: sukonthajit@yahoo.com, bduangkhae@yahoo.com

Project duration: January 2002 - June 2003.

Abstract

The research addresses the topic, "The process of using drama/theatre for community development by the Makhampom Theatre Group: a framework on different contexts", and is focused on the development of strategy and the results of the process of using theatre for development.

In each case, the progressive and regressive factors, or strengths and weaknesses of the process are addressed, as the Makhampom Theatre Group typically applies theatre for community development different in response to the needs and context of each different community.

The framework covers these case studies:

1. Makhamkaew youth group, located at Suksasongkror school, Mung district, Maehongson province - a group consisting of 6 ethnic minority groups;
2. Dao Look Gai youth theatre for community group, located in Nakornthai district, Phitsanulok province .
3. Krongkrang youth culture group, located in Sena district, Ayuthaya province .
4. Fun Lamai Wai Lamoon group, located at the Songkla Youth Detention Centre, Songkla province – a group of male youth participants all in detention for criminal acts.

The timeframe for this research was approximately 18 months, within the period of 1st January 2002 to the 30th June 2003.

The methodology of the research was based on a qualitative approach involving the collection of data (curricula & documents, training records, reports, chronologies, evaluations of local partners, and Makhampom assessments of results and lessons learnt) and in-depth interviews with the Makhampom Theatre Group and all case studies on the participatory approach and results.

The research can be summarized as follows:

1. the process of the development of the Makhampom Theatre Group can be divided into 3 periods, namely,
 - touring theatre and theatre education training, from 1980 – 1988;
 - theatre for development, from 1988 – 1999;
 - community theatre and likay Makhampom (Makhampom musical folk theatre), from 1999 – present.

The methodological approach of the Makhampom Theatre Group can be described in terms of 7 steps:

1. preparation & coordination
2. theatre & performance training
3. research & analysis of the target conflicts/problems/issues
4. production development process
5. performance
6. conclusion & evaluation
7. pre-planning for the next project

The Makhampom Theatre Group has been applying these steps in the case studies, which are characterized by distinctly different community contexts and youth participant backgrounds, hence, the strategies require a flexibility in adapting to each situation.

In these case studies, the strategies for theatre for development have 8 common themes, namely:

1. youth oriented/youth centered.
2. flexibility (within each community)
3. multi dimensional & multi functional

4. community-driven, in terms of location and participatory approach
5. localization
6. mutual enjoyment and happiness
7. Thai character - 'a Thai charm and sensibility'
8. Multiplicity

Since the Makhampom Theatre Group has adopted these strategies in the conceptualization of the theatre for community development process in each of the 4 case study areas, the outcomes in terms of youth individual development is largely consistent.

However, differentiation in individual development outcomes can be described according to:

- the development of knowledge of theatre for community development;
- the development of self-esteem;
- the potential to work cooperatively in the theatre for community development process;
- the transfer of the process of theatre through seniority;
- The ability to transfer the processes to the other youth group after graduation or release (ie. for youth in detention). We found at least one participant of each youth group returned to develop their community and create their own non-governmental organization.

Individual development outcomes include:

1. an awareness of local cultural knowledge, customs, traditions and belief systems, and an understanding of the problem facing each community, such as drugs and AIDS;
2. a consciousness of attitude and mind, particularly, in terms of their self-esteem in the community or ethnic group, which encouraged further study and pride in local knowledge and culture and promoted the ongoing conservation of their arts, culture and local knowledge base;
3. behavioral awareness and personal potentials.

All of these outcomes are manifested differently in each case study context. Furthermore, the broader community development outcomes of the theatre for development process of the Makhampom Theatre Group include:

- creating space for dialogue and communication in the community;
- the family and community in general have improved attitudes to the youth
- community pride
- an acceptance of the value of theatre for community development
- the cooperation of the people in the community
- the process of developing good relationships, at the youth-youth and youth-family levels, and between the youth and scholars and other communities/people from other community;
- the affect on their attitudes & the way of life in their community.

From the research of the process of theatre for community development by Makhampom Theatre Group, 8 factors have been identified which characterize the nature of the projects:

1. levels of support for youth organizations in area
2. timescales and degrees of continuity in the activities
3. the environment in each community;
4. the foundations in community knowledge;
5. levels of cooperation and participation within the community;
6. the relationship of all participants to the community;
7. long term support from the Makhampom Theatre Group;
8. Financial support for the activities.

Key words : drama/theatre for community development, Theatre for development, Makhampom Theatre Group.

กิตติกรรมประกาศ

กลุ่มละครมะขามป้อม เคยตั้งคำถามกับตัวเองทุกครั้งว่า

“ฉันคือใคร ”

“สิ่งที่ฉันทำเรียกว่าอะไร ”

คำถามเหล่านี้ ไม่ได้เป็นคำถามของคนเลื่อนลอยไร้จุดหมาย แต่เป็นคำถามที่เกิดจากคนที่ทำงานซึ่งมีวัฏปฏิบัติการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาวันแล้ววันเล่า ปีแล้วปีเล่าจนลืมหามหาสถานภาพที่แท้จริงของตัวเอง เช่นเดียวกับสายตาของสังคมรู้จักกลุ่มละครมะขามป้อม เป็นอย่างดีว่า “ทำอะไร” และ “เรา” กลุ่มละครมะขามป้อม ก็มักจะได้รับความนิยมนิยมชมชอบในฐานะ “ผู้รับใช้ความบันเทิง การสร้างสรรค์สื่อเพื่อชุมชนนั้นด้วยความเจียมเนื้อเจียมตัว”

ยี่สิบกว่าปีผ่านไป คนทำงานหลายคนได้ออกไปรับใช้ชีวิตจริง แต่คนที่ยังอยู่ก็ยังคงรับใช้สังคมตามสภาพทุกซทุก และขัดสนในแต่ละยุคสมัยจนปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้อาจจะเรียกว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการวิจัยที่ทำให้ “เรา” กลุ่มละครมะขามป้อม ได้ถามตัวเองและเพื่อทบทวนตัวตน ผลงาน เพื่อศึกษากลยุทธ์ที่เรียกได้ว่าเป็นจริงเป็นตัวตนของตนเองครั้งแรก

“เรา” ชาวมะขามป้อม คงไม่มีคำพูดใดบรรยายเท่าคำว่า “ขอบพระคุณ” ในการให้ความสำคัญของ ทีมประสานงานวิจัยชุด “สื่อเพื่อชุมชน” ซึ่งได้แก่ รศ. ดร. กาญจนา แก้วเทพ รศ.ดร.ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ ที่ให้คุณค่าพวกเราพร้อมๆ กับการเสียสละทำงานร่วมกับเราที่มีความเคยชินกับการเป็นศิลปินนักพัฒนามากกว่านักวิชาการ คณะที่ปรึกษาที่ให้ความไว้วางใจและกำลังใจด้วยดีเสมอมาทั้ง 4 ท่าน ศ.ดร. ปรีดา เจลิมนเฝ้า กอนันตกุล รศ.พรรัตน์ ดำรง ผศ.ดวงพร คำบุญวัฒน์ และ อ.เอียรชัย อิศรเดช และ คณะผู้ทรงคุณวุฒิผู้ประเมินงานวิจัยทุกท่าน

ผู้วิจัยขอขอบคุณ ด้วยงานวิจัยเล่มใหญ่ชิ้นแรกในชีวิตไว้ ณ ที่นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ครูเทพ” ผู้จุดประกายการเรียนรู้ และคุณครูในชีวิตจริง รศ.ดร. เนาวรัตน์ รศ.ดร.ศุภวลิศ พลายน้อย รศ.ดร. ประภาพรรณ อุณอบ ที่ท่านไม่รู้ตัวเลยว่าสอนลูกศิษย์เพื่อมาทำงานวิจัยชิ้นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อ.ดร. อีรเดช ฉายอรุณ ที่กรุณาสละเวลาให้คำปรึกษามาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณอย่างยิ่งสำหรับที่ปรึกษาส่วนตัวของนักวิจัย อ. ภัทรกา ไต้ะบุรินทร์ อ. ชลลดา ทองทวี และ อ. อภิรักษ์ ชัยปัญญา คุณพีรชารัด+จอน บาร์เบอร์ พีต้วประดิษฐ์ ประสาททอง พิภาสกร คุณก๊วย ผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของงานวิจัยชิ้นนี้

และทีมสนับสนุน น้องโจ้ น้องนุช กำเหมียว ท็อปเจ้าหน้าที่และอาสาสมัครมะขามป้อม โดยเฉพาะอดีตผู้ประสานงานทุกภาค วิทย์ เป้า ต่าย ขวัญ เจ้หมวย ตลอดจนกลุ่มเยาวชน ทุกกลุ่มผู้เป็นเลือดเนื้อของงานวิจัย

และ “ คำขอบพระคุณอย่างยิ่ง ” สำหรับ สำนักงานสนับสนุนการวิจัย ที่สนับสนุนให้ทุนในการทำงานวิจัยครั้งนี้ ทั้งที่“เรา” กลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อมไม่เคยผ่านประสบการณ์งานวิจัยมาก่อน รวมถึงผู้เข้ามามีส่วนร่วมกับทุกขั้นตอนการวิจัย ไม่ว่าจะเป็น คณาจารย์มหาวิทยาลัย โรงเรียน เจ้าหน้าที่ภาครัฐเอกชน NGO อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และกลุ่มเยาวชน ทั้ง 4 พื้นที่

ขอแสดงความนับถือและขอขอบพระคุณ

กลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม

และ

คณะผู้วิจัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ(Abstract)

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญ

สารบัญภาพ

สารบัญตาราง

สารบัญแผนภูมิ

บทที่

1	บทนำ.....	1
	ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
	วัตถุประสงค์การวิจัย.....	9
	ขอบเขตการวิจัย.....	9
	นิยามศัพท์ปฏิบัติการ.....	12
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	16
2	ทบทวนวรรณกรรม.....	18
	แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา.....	19
	แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	24
	แนวคิดเรื่องละครในฐานะของศิลปะ สื่อ และกิจกรรมการเรียนรู้.....	33
	แนวคิดเรื่องละครเพื่อการพัฒนา.....	40
	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	49
3	ระเบียบวิธีวิจัย.....	59
	วิธีดำเนินการวิจัย.....	61
	กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา.....	63
	กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา.....	74
4	พัฒนาการของกลุ่มละครมะขามป้อม.....	75
	ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มละครมะขามป้อม.....	75
	กำเนิดสื่อชาวบ้าน.....	77
	พัฒนาการในการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อม.....	82

บทที่	หน้า
	ยุคที่หนึ่ง“ละครเวที” (Touring theatre Period)..... 88
	ยุคที่สอง“ละครเพื่อการพัฒนา”(Theatre for Development Period) 106
	ยุคที่สาม“ละครชุมชน” (Community Theatre Period)..... 131
5	กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม..... 139
	กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา..... 139
	การพัฒนาบุคคลและชุมชนโดยใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา.. 167
6	บริบทของกลุ่มเยาวชนและพื้นที่ที่ศึกษา..... 181
	พื้นที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน..... 182
	พื้นที่ตำบลหนองกะท้าว อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก..... 185
	พื้นที่ชุมชนสาคลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 188
	พื้นที่สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา..... 191
7	กลยุทธ์การนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน..... 196
	กลุ่มกลยุทธ์ที่เกี่ยวกับการใช้สื่อละคร..... 200
	กลุ่มกลยุทธ์ด้านการเข้าถึงชุมชนและพัฒนากลุ่มเป้าหมาย..... 223
8	ผลของการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน..... 245
	ผลการพัฒนาระดับบุคคล..... 245
	ผลการพัฒนาระดับชุมชน..... 268
9	ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคในการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน.... 307
	ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคต่อการทำงานละครเพื่อ การพัฒนาในพื้นที่ศึกษา 4 พื้นที่..... 309
	ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคที่มีผลต่อการทำงานละครเพื่อ การพัฒนาชุมชนในภาพรวม..... 318
10	บทสรุปและข้อเสนอแนะ..... 329
	พัฒนาการและกระบวนการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนา ของกลุ่มละครมะขามป้อม..... 330
	กลยุทธ์ในการนำละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน..... 338
	ผลการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนา ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชน.. 347
	ปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคต่อการนำ กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน..... 356

อภิปรายผล.....	362
ข้อเสนอแนะ.....	368
บรรณานุกรม.....	370
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก	
ภาคผนวก ข	
ภาคผนวก ค	

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	การแสดงกลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว.....	222
2	การแสดงกลุ่มเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่.....	222
3	การแสดงกลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมครองแครง.....	222
4	กลุ่มผีนละไมวัยละมุน.....	223
5	ตัวอย่างและเรื่องราวจากการแสดงของกลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว.....	239-241

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 นำเสนอประโยชน์และจุดบกพร่องของสื่อที่แตกต่างกัน.....	47
2 แสดงรายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ศึกษาและบริบทของการศึกษา.....	65 -67
3 แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 1.....	70
4 แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 2.....	71
5 แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 3.....	72
6 แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 4.....	73
7 สรุปคุณสมบัติการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน (ยุคที่1).....	84
8 สรุปคุณสมบัติการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน (ยุคที่2).....	85-86
9 สรุปคุณสมบัติการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน (ยุคที่3).....	87
10 ตัวอย่างละครที่นำเสนอประเด็นปัญหา และเทคนิคต่างๆ ระหว่างปี 2523-2530.....	90
11 เปรียบเทียบผลงานละครยุคที่1 (ละครเร่)และยุคที่2(ละครเพื่อการพัฒนา)....	109-110
12 เปรียบเทียบความแตกต่างของการอบรมละครเพื่อ การพัฒนา 2 หลักสูตร.....	126-127
13 แสดงผลที่ได้รับจากกระบวนการละครแต่ละขั้นตอน.....	162-165
14 เปรียบเทียบการทำงานละครเพื่อการพัฒนาใน 3 ระดับ.....	178-179
15 สรุปรายละเอียดของเยาวชน 4 กลุ่ม/ 4 พื้นที่ ซึ่งเป็นกรณีศึกษา.....	195
16 แสดงจุดเน้นของการใช้กลยุทธ์ย่อยในกลยุทธ์ “ละครเพื่อการพัฒนาสื่อสารประเด็น”.....	209
17 แสดงความหลากหลายในบริบทของเยาวชนและชุมชนที่แตกต่างกัน.....	216
18 การทำงานละครเพื่อการพัฒนาภายใต้กลยุทธ์เชื่อมั่น ในความหลากหลาย.....	217
19 แสดงการยืดหยุ่นกิจกรรมละครให้สอดคล้องกับ ความต้องการของชุมชน.....	232-234
20 ระดับการใช้กลยุทธ์ 8 กลยุทธ์ ในกระบวนการละครทั้ง 7 ขั้นตอน.....	243
21 เปรียบเทียบผลการพัฒนาระดับบุคคลของเยาวชนทั้ง 4 พื้นที่.....	260-263

22	แสดงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรม ละครเพื่อการพัฒนาเปรียบเทียบ 4 พื้นที่.....	283
23	แสดงความสัมพันธ์ของเยาวชนและชุมชนก่อนและหลังมีกิจกรรม.....	291-292
24	แสดงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชน / ชุมชน ก่อนและหลังมีกิจกรรมกลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว จ. แม่ฮ่องสอน.....	300-301
25	แสดงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชน / ชุมชน ก่อนและหลังมีกิจกรรมกลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ จ. พิษณุโลก....	302-303
26	แสดงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชน / ชุมชน ก่อนและหลังมีกิจกรรมกลุ่มเยาวชนครองแครง จ. พระนครศรีอยุธยา.....	304
27	แสดงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและจิตสำนึกของเยาวชน / ชุมชน ก่อนและหลังมีกิจกรรมกลุ่มผืนละไมวัยละมุน จ. สงขลา.....	305
28	เปรียบเทียบปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรค โดยแยกเป็น 4 กลุ่ม ตามพื้นที่ศึกษา.....	310-316
29	สรุปนำหน้าของปัจจัยสนับสนุนและอุปสรรคในพื้นที่ และ ระดับการพัฒนาในภาพรวม.....	317

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	12
2 คุณลักษณะที่สำคัญสามด้านซึ่งแสดงถึงความเป็นพหุศาสตร์ของละคร....	38
3 ละครพัฒนามนุษย์ด้วยการเสริมสร้างศักยภาพที่สำคัญสามด้าน อย่างเป็นองค์รวม.....	38
4 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษากระบวนการละครเพื่อการพัฒนา.....	74
5 วิวัฒนาการทางเทคนิคในการทำงานละครของกลุ่มมะขามป้อม.....	85
6 ลักษณะทั่วไปและกลยุทธ์การใช้สื่อละครของมะขามป้อมในยุคแรก.....	98
7 กระบวนการที่ใช้ในการอบรมยุคแรก.....	104
8 ลักษณะทั่วไปและกลยุทธ์การใช้สื่อละครของมะขามป้อมยุคที่สอง.....	115
9 กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา 7 ขั้นตอนของมะขามป้อม.....	140
10 กระบวนการพัฒนาของละครเพื่อการพัฒนาจากปัจเจกบุคคล ไปสู่การพัฒนาชุมชน.....	167
11 พลวัตของการพัฒนาความรู้ ทักษะ และจิตใจของกิจกรรมละคร.....	169
12 กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาสองขั้นตอนในละครเพื่อการพัฒนา.....	172
13 บันไดสามขั้นของการนำละครเพื่อการพัฒนา.....	177
14 ทิศทางการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาเปรียบเทียบระหว่างยุคที่ 2 และยุคที่ 3.....	197
15 ทิศทางการทำงานที่เริ่มต้นจากกลุ่มเยาวชนแล้วขยายผลไปสู่กลุ่มอื่นๆ.....	224
16 กลยุทธ์การทำงานละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มสื่อชาวบ้าน.....	242
17 กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมละคร.....	280

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางความพยายามในการพัฒนาประเทศไทย ไปสู่สภาวะและสถานะที่ดีขึ้นกว่าเดิม ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเมือง นับจากอดีตสู่ปัจจุบัน “ปัจจัยด้านการสื่อสาร” ถือว่าเป็นกลไกหลักที่ขาดไม่ได้ในการขับเคลื่อนงานพัฒนาแทบทุกมิติ ตลอดระยะเวลากว่า 40 ปี ที่สื่อหลากหลายชนิด ได้ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาแสดงบทบาทบนเวทีการพัฒนาสังคมไทย ด้วยการเป็นเครื่องมือรองรับแนวคิดของนักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน อันมีทิศทางและเป้าหมายแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย

ในช่วงแรกๆ ของการพัฒนาประเทศ นักพัฒนาโดยเฉพาะภาครัฐนิยมนำสื่อสมัยใหม่ เช่น สื่อมวลชน เข้ามาใช้ในกิจกรรมการพัฒนาเพื่อความทันสมัย ที่เน้นการโน้มน้าวชวนเชื่อด้วยข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ในลักษณะของการสื่อสารแบบทางเดียว (one-way communication) ที่มีทิศทาง การสื่อสารจากบนลงล่าง (Top-down approach) เพื่อให้บุคคลและสังคมเกิดความเปลี่ยนแปลงดังประสงค์ ซึ่งต่อมากลับพบว่าการใช้สื่อสมัยใหม่ในลักษณะนี้ก่อให้เกิดผลเสีย มากกว่าผลดี เช่น ทำให้สื่อมวลชนกลายเป็นสื่อกระแสหลักของสังคมที่มีทั้งคุณประโยชน์และโทษ มหันต์ โดยเฉพาะเมื่อตกไปอยู่ในเงื้อมมือของกลุ่มทุนที่แสวงหากำไร

ปัญหาผลกระทบจากสื่อกระแสหลัก ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับผลกระทบที่เกิดจากการ พัฒนาประเทศตามกระบวนทัศน์การพัฒนาระแสหลัก หรือการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ซึ่ง ก่อให้เกิดผลสรุปที่ว่า “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา ชนบทรากหญ้าล้มสลาย” จนในที่สุดได้มีการ ทบทวนปรับเปลี่ยนและคลี่คลายมาใช้ตัวแบบใหม่หรือกระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา ที่ยึดเอาคน เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มากกว่าจะเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวเช่นใน อดีต ทำให้ทิศทางการปฏิบัติงานพัฒนาในระยะต่อมาจึงมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การ เพิ่มศักยภาพของประชาชน ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูพลังชุมชนให้เข้มแข็ง โดยมุ่งคืนอำนาจและ บทบาททางสังคมให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ด้วยตนเองมากที่สุด

ทิศทางการทำงานพัฒนาที่เปลี่ยนไปในช่วงสิบกว่าปีมานี้ ได้ก่อให้เกิดกระแสความนิยม ใหม่ๆ ในการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ซึ่งทำให้ “สื่อทางเลือก” เช่น สื่อขนาดเล็ก สื่อประเพณี ตลอดจน สื่อเฉพาะกิจอื่นๆ ที่มีหรือเคยมีอยู่ทั่วไปในชุมชน แต่ถูกสื่อสมัยใหม่เบียดตกเวทีไป ได้หวนกลับมา เป็นสื่อที่มีความสำคัญต่อระบบการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในระดับชุมชนท้องถิ่นอีกครั้ง เพราะมี ลักษณะที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่

แท้จริงของประชาชน โดยที่ประชาชนสามารถเข้าถึง หรือเป็นเจ้าของสื่อได้ง่ายกว่าสื่อขนาดใหญ่ที่ใช้ต้นทุนการผลิตสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อทางเลือกเหล่านี้สามารถตอบสนองแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมหรือการสื่อสารเพื่อชุมชน ที่ต้องอาศัยการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารแบบแนวนอน (Horizontal information flows) ระหว่างบุคคลและชุมชน หรือระหว่างชุมชนต่อชุมชน รวมทั้งมีทิศทางการสื่อสารจากล่างขึ้นสู่บน (Bottom-up approach) ซึ่งรูปแบบการสื่อสารดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นรูปแบบอุดมคติของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในยุคนี้ อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือที่นักพัฒนาในปัจจุบันได้นำมาใช้คัดจ้างอำนาจมืดของสื่อกระแสหลัก เพื่อแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเกิดจากทิศทางการพัฒนาในอดีตได้อีกด้วย

ในจำนวนสื่อแบบ “ทางเลือก” ที่มีอยู่อย่างหลากหลายนั้น “สื่อละคร” (Drama & Theatre Media) เป็นอีกสื่อหนึ่งที่มีอายุเก่าแก่นับพันปี และมีบทบาทสำคัญต่องานพัฒนามนุษย์และสังคมในระดับสากลมาโดยตลอด แม้ว่าจะมิได้แสดงบทบาทในฐานะ “สื่อเพื่อการพัฒนา” ออกมาอย่างโดดเด่นนักในสังคมไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่จะรู้จักและยอมรับละครในแง่ของความเป็น “สื่อบันเทิง” มากกว่าจะรับรู้ว่าเป็น “สื่อเพื่อการเรียนรู้” ทั้งที่แท้จริงแล้วสื่อละครก็เป็นอีกสื่อหนึ่งที่มีนักการศึกษาและนักพัฒนาจำนวนมาก ได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการให้การศึกษา หรือเพื่อการพัฒนาบุคคลและชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งในสังคมของโลกตะวันตกและในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา

สำหรับประเทศไทยเอง แม้ว่าจะมีการใช้และพัฒนาสื่อชนิดนี้มานานกว่า 20 ปีแล้ว โดยกลุ่มละครอาสาสมัครและองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organization) ซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศ กว่า 10 กลุ่ม/องค์กร¹ ทั้งยังได้รับการยอมรับจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่เคยใช้สื่อละคร หรือเคยได้มีโอกาสสัมผัสกับกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา จนเกิดความเชื่อว่าสื่อละครน่าจะเป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากสื่ออื่นๆ ซึ่งสามารถสังเกตได้จากผลการพัฒนาบุคคลและชุมชนภายหลังการปฏิบัติงานในเชิงประจักษ์ หรือในบางมิติก็อาจพบว่ามีสมรรถนะที่โดดเด่นกว่าสื่อสมัยใหม่อีกหลายชนิด เช่น มิติของการเชื่อมโยงความสัมพันธ์เพื่อระดมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มิติของการแลกเปลี่ยนและการเรียนรู้เป็นกลุ่ม มิติของการพัฒนามนุษย์ที่เน้นการพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคลได้อย่างลึกซึ้งและยั่งยืน เป็นต้น

อย่างไรก็ดีสื่อละครเพื่อการพัฒนาที่มากด้วยคุณประโยชน์นี้ ยังเป็นสื่อที่นิยมใช้กันในหมู่นักพัฒนากลุ่มเล็กๆ และนับว่ายังไม่เป็นที่รู้จักของสังคมวงกว้างทั้งในมิติของหลักการ กระบวนการ

¹ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และกลุ่มละครอาสาสมัคร (อิสระ) ที่ทำงานพัฒนาโดยใช้สื่อละครในประเทศไทย เช่น กลุ่มสื่อชาวบ้าน (กลุ่มละครมะขามป้อม), สถาบันศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา (มาया), กลุ่มศิลปวัฒนธรรมกระเจา, กลุ่มละครการศึกษาอะจิวิต, กลุ่มไม้ขีดไฟ, กลุ่มดาบยาย, โครงการละครชุมชน (กลุ่มละครกับไฟ) เป็นต้น

กลวิธีการใช้สื่อ ตลอดจนผลิตผลทางการเรียนรู้และพัฒนาที่สื่อละครสามารถมอบให้ได้อย่างมีพลัง นอกจากนี้หากพิจารณาในด้านขององค์ความรู้ ก็พบว่าสังคมไทยยังมีความเข้าใจ หรือมีข้อมูลความรู้ในเรื่องสื่อละครเพื่อการพัฒนาอยู่น้อยมาก เห็นได้จากการศึกษาบทพจนานานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องของคณะผู้วิจัย ก็ไม่พบบางงานวิจัยด้านละครเพื่อการพัฒนาที่ดำเนินการโดยองค์กรอื่นๆ นอกเหนือจากงานวิจัยที่ศึกษาการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อม² และแม้ว่าจะพบบางงานวิจัยที่ศึกษา เกี่ยวกับการใช้สื่อละครในฐานะที่เป็นสื่อการสอนในชั้นเรียน หรือการนำละครมาใช้ในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับบุคคลอยู่บ้างก็ตาม แต่ก็พบว่าแง่มุมที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นการทดสอบประสิทธิภาพของสื่อ ซึ่งยังขาดการศึกษาในมิติของกลยุทธ์หรือกระบวนการใช้สื่อ ทั้งยังไม่พบตำราหรือหนังสือเกี่ยวกับงานละครเพื่อการพัฒนาโดยตรงที่เป็นภาษาไทย หรือเอกสารทางวิชาการที่รวบรวมผลการดำเนินงานละครเพื่อการพัฒนาของนักพัฒนากลุ่มต่างๆ ในประเทศไทย

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนักพัฒนาที่นำสื่อละครมาใช้ ส่วนใหญ่เป็นองค์กรนอกระบบราชการ หรือองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์กรปฏิบัติการ มีเป้าหมายคือดำเนินโครงการพัฒนาตามที่ได้รับมอบหมายให้ประสบผลสำเร็จเป็นหลัก แต่มิได้มีนโยบายในด้านการศึกษาวิจัย หรือการพัฒนาองค์ความรู้อย่างเป็นขั้นเป็นอันมากนัก ดังนั้นข้อมูลความรู้ ข้อค้นพบ จากการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนา ตลอดจนประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานภาคสนาม จึงอยู่ในรูปของทักษะความชำนาญเฉพาะตัว (Tacit Knowledge) หรือมิฉะนั้นก็เก็บไว้เป็นบันทึกสรุปผลการทำงาน รายงานการทำงานของโครงการภายในองค์กร มากกว่าจะเป็นเอกสารทางวิชาการที่มีการนำมาเผยแพร่สู่สาธารณชน และยังมีได้มีนักวิชาการนำมาสังเคราะห์เป็นเอกสารทางวิชาการ เช่นการทำงานด้านสื่อเพื่อการพัฒนาประเภทอื่นๆ จึงทำให้ดูเหมือนว่าประเทศไทยมีองค์ความรู้ทางวิชาการเรื่องละครเพื่อการพัฒนาอยู่น้อยมาก ทั้งที่จริงแล้วเรามีข้อมูลการปฏิบัติงานในพื้นที่ และบทเรียนของกรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จเกิดขึ้นมากมาย ซึ่งล้วนเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติงานพัฒนาและวงวิชาการด้านสื่อเพื่อการพัฒนาทั้งสิ้น

“กลุ่มละครมะขามป้อม”³ ก็เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนอีกองค์กรหนึ่ง ที่ทำงานด้านสื่อเพื่อการพัฒนาอย่างจริงจังเป็นกลุ่มแรกๆ ในประเทศไทย และใช้สื่อละครเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานพัฒนาบุคคลและสังคมอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด เป็นเวลากว่า 20 ปีมาแล้ว โดยเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมปฏิบัติงานกับขบวนการพัฒนาชุมชนของภาคสาธารณสุขประโยชน์ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 (พ.ศ. 2523) โดยการริเริ่มของ อาจารย์โคทม อารียา นักพัฒนาอาวุโส ร่วมกับศิลปินนักการละคร

² รายละเอียดของงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวกับกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มสื่อชาวบ้าน อ่านได้ในบทที่ 2

³ กลุ่มละครมะขามป้อม ปัจจุบันใช้ชื่อเป็นทางการว่า “กลุ่มสื่อชาวบ้าน” ซึ่งมาจาก “โครงการสื่อชาวบ้าน หรือ Micro Media Grassroots Project” เป็นโครงการแรก ที่องค์กรทุนคือ Miseror ให้การสนับสนุน เมื่อเริ่มก่อตั้งเป็นกลุ่ม

และปัญญาชนกลุ่มหนึ่ง ที่ทำกิจกรรมขับเคลื่อนสังคมในช่วงหลังเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2516 ก่อนจะพัฒนามาเป็นองค์กรระดับอาชีพที่มีเป้าหมายการดำเนินงานเพื่อ "พัฒนาสื่อสำหรับประชาชน ในระดับชุมชน และการสนับสนุนบุคคล กลุ่มบุคคลและองค์กรต่างๆ ให้สามารถผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาได้ด้วยตนเอง" (กลุ่มสื่อชาวบ้าน,มปป.) เช่นในปัจจุบัน

ความเป็นมาของ "กลุ่มละครมะขามป้อม" เดิมเป็นฝ่ายหนึ่งในโครงการสื่อชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่ทำกิจกรรมเคลื่อนไหวทางการเมืองสมัย 14 ตุลา และ 6 ตุลาคม โดยในระยะแรก จะเป็นการเล่นละครข้างถนนในด้านการเมือง (ส่งเสริมประชาธิปไตย) ต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นการเล่นละครง่าย ๆ ที่ให้ความรู้ประชาชนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน กฎหมาย สุขอนามัย ข่าวสารต่างๆ แก่ชาวชนบท โดยวิธีการเล่นละครจะพัฒนาจากสื่อพื้นบ้าน เช่น การเล่านิทาน การเล่นเพลงลูกทุ่ง มาประสานกับเทคนิคละครของโครงการ เช่น ละครหุ่น ละครหน้ากาก ละครใบ้ ภาพยนตร์ (18 ม.ม.) ต่อมาก็มีการขยายงานมาผลิตสื่ออื่นๆ เพิ่มเติม อาทิ สไลด์ ภาพนิ่ง การทำเทปสโตนี่ขึ้นเพื่อออกอากาศตามเสียงตามสาย ส่วนใหญ่จะทำการผลิตสื่อโดยอาศัยวิธีการผลิตหลายวิธี อาทิการผลิตในพื้นที่คือลงไปอยู่ในพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูล แล้วทำการผลิตสื่อร่วมกับชาวบ้าน หรือรวบรวมข้อมูลกลับมาที่ส่วนกลาง (กทม.) เพื่อทำการผลิตสื่อ แล้วค่อยนำไปเผยแพร่สู่ชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย ในขณะเดียวกันข้อมูลข่าวสารที่รวบรวมได้จากชนบท ก็จะไปเผยแพร่สู่ นักศึกษาหรือสาธารณชนในกรุงเทพด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างเมืองกับชนบท (รุจิรา สุภาษา,2542:70)

ทุกวันนี้ผลงานละครของกลุ่มละครมะขามป้อม ได้รับการยอมรับและกล่าวถึงในแวดวงและเวทีที่แตกต่างกันอย่างกว้างขวางมากขึ้น ตั้งแต่ระดับชาวบ้านในชุมชน จนถึงระดับนักวิชาการในสถาบันการศึกษาชั้นสูง ทั้งยังเป็นที่รู้จักในต่างประเทศ ทั้งในเอเชีย อเมริกา และทวีปยุโรป โดยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2523-2545 ได้จัดแสดงละครมาแล้วทั้งสิ้น จำนวนไม่น้อยกว่า 441 เรื่อง รวมทั้งสิ้น 8,820 รอบการแสดง ตระเวนแสดงมาแล้ว 52 จังหวัด ทั่วประเทศไทย และในต่างประเทศถึง 16 ประเทศ อาทิเช่น ฟิลิปปีนส์ ฮองกง ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ อินเดีย เยอรมันนี อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ สหรัฐอเมริกา และออสเตรเลีย เป็นต้น ตลอดระยะเวลา 23 ปี ประเมินการว่ามีผู้ชมที่เคยเข้าชมการแสดงของมะขามป้อมเป็นจำนวนไม่น้อยกว่า 3,500,000 คน ⁴ (กลุ่มสื่อชาวบ้าน : 2545) แต่ก็ยังเป็นที่น่าสงสัยว่า ผลกระทบในระดับต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ชมเหล่านี้ ภายหลังจากที่ได้ชมการแสดงไปแล้วนั้น ในระยะยาวจะมีมากน้อยเพียงใด และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่พึงประสงค์ได้จริงหรือไม่อย่างไร ซึ่งเป็นคำถามที่แม้แต่ทางกลุ่มก็ยังไม่สามารถตอบตนเองได้ เพราะไม่อาจติดตามผลในระยะยาวกับผู้ชมจำนวนมากมายเหล่านั้

⁴ จำนวนผู้ชม คำนวณจากเอกสารย้อนหลัง 20 ปี

อย่างไรก็ตาม ยังมีงานด้านการฝึกอบรม ซึ่งเป็นงานที่ทางกลุ่มสามารถติดตามผลการทำงานได้อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมมากกว่า กลุ่มละครมะขามป้อม ได้เคยจัดการอบรมมาแล้วถึง 319 ครั้งนับตั้งแต่ ปีพ.ศ.2524-2545 คาดว่ามีผู้ผ่านการอบรมหลักสูตรต่างๆ ทั้งกลุ่ม ครู-อาจารย์ นักการศึกษา นักพัฒนา และกลุ่มเยาวชน นักเรียน นักศึกษา ตลอดจนชาวบ้านและผู้นำชุมชน ไม่ต่ำกว่า 18,450 คน และมีแนวโน้มของความต้องการในด้านการจัดฝึกอบรมเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนตั้งแต่ ปี พ.ศ.2540 กล่าวคือความถี่ในการจัดอบรมจากจำนวนเฉลี่ย 7 ครั้งต่อปี (ระหว่างปี 2527-2539) เพิ่มขึ้นเป็นเฉลี่ย 46 ครั้งต่อปี นับตั้งแต่ปี 2540 - 2545 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นทิศทางการทำงานที่เปลี่ยนแปลงไปของทางกลุ่ม จากที่เน้นการผลิตละครโดยสมาชิกของมะขามป้อม เพื่อสร้าง “ผู้ชม” มาเป็นการสร้าง “ผู้ผลิต” หรือ Change agent เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนสามารถผลิตละครเพื่อนำมาใช้ในกิจการพัฒนาของตนเองมากขึ้น โดยตัวเลขดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่า ทางกลุ่มได้รับความสนใจและไว้วางใจจากองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ และหน่วยงานของรัฐ ให้ไปจัดอบรมกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา ให้กับเยาวชนหรือกลุ่มเป้าหมายของตนมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีตอีกด้วย

ตลอดเส้นทางอันยาวนานของกลุ่มละครมะขามป้อมนั้น ผ่านการลองผิดลองถูก และสั่งสมประสบการณ์จากการทดลองเรียนรู้ แก้ปัญหา ปรับตัว ของคนทำงานจากรุ่นต่อรุ่น และผ่านความเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมาย ทั้งยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบทการพัฒนาในสังคมไทยอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งน่าจะเป็นตัวอย่างของความพยายามในการบริหารจัดการและปรับตัวเพื่อความอยู่รอดขององค์กรพัฒนาเอกชนสายสื่อและศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสายงานที่มักได้รับการสนับสนุนหรือให้ความสำคัญน้อยที่สุดในสังคม แต่กลุ่มละครมะขามป้อมก็สามารถดำรงอยู่และเอาตัวรอดจากวิกฤติต่างๆ ที่ต้องเผชิญตลอด 23 ปี โดยสามารถสร้างงานศิลปะที่มีคุณค่าควบคู่ไปกับงานพัฒนาสังคมได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการพัฒนากลยุทธ์ในการทำงานอันเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มเช่น การผสมผสานแนวคิดการทำงานละครแบบ “สวมหมวกหลายใบ” คือบุคลากรของมะขามป้อมจะต้องเป็นได้ทั้งศิลปิน นักพัฒนา และนักการศึกษา ตลอดจนสามารถประยุกต์ใช้สื่อละครให้รองรับความต้องการของหน่วยงานต่างๆ เพื่อให้สามารถทำงานได้หลากหลาย

ประกอบกับการสร้างระบบอาสาสมัครหนุ่มสาวที่ “ใส่ใจทำงาน” มากกว่าเงิน หรือการใช้กิจกรรมละครเป็นสื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางจิตใจ เพื่อเกื้อวรั้อยบุคคลต่างๆ ในชุมชนหรือพื้นที่ทำงานไว้ด้วยกันจนกลายเป็นเสมือนเครือญาติ ซึ่งทำให้เกิดความผูกพันที่ยั่งยืนยาวนาน และช่วยให้งานพัฒนาของทางกลุ่ม ส่วนใหญ่ไม่ได้จบสิ้นลงแค่ในโครงการ แต่ยืดโยงกันต่อมาเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชีวิตจริง สิ่งเหล่านี้มักก่อให้เกิดคำถามจากคนภายนอกว่า “มะขามป้อมทำได้อย่างไร ?” ทั้งยังเกิดเป็นคำถามสำหรับคนภายใน (โดยเฉพาะอนุชนรุ่นหลัง) อยู่เสมอว่า “สิ่งที่เรากำลังทำอยู่นั้นมีความเป็นมาอย่างไร ?” หรือ “ทำไมเราจึงคิดและทำแบบนี้ ? ” หรือแม้กระทั่งคำถามประเภทที่ว่า

“สิ่งที่เราทำอยู่นี้ มีความหมายต่อสังคมหรือไม่ เป็นสิ่งที่ดีจริงหรือเราคิดไปเองว่าดี ? ” คำถามแปลกๆ เหล่านี้ เป็นคำถามชุดแรกๆ ที่นำมาสู่ความคิดที่จะทำวิจัย “ตนเอง” ของชาวมะขามป้อม

ในด้านการพัฒนาสื่อและกระบวนการละคร ตลอดจนแนวความคิดและกลยุทธ์ในการใช้สื่อละครในการทำงานกับเยาวชนและชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อมก็มีวิวัฒนาการที่น่าสนใจ เพราะมีการเจริญเติบโต ปรับตัว ล้มลุกคลุกคลาน และคลี่คลายไปตามยุคสมัย ตามประสบการณ์และการเติบโตทางความคิดของคนทำงาน ซึ่งมีการเรียนรู้และมีกระบวนการเปลี่ยนผ่านเป็นระยะ โดยอาจแบ่งได้เป็นสามยุคหลักๆ ⁵ คือ 1) ยุคละครเร่ 2) ยุคละครเพื่อการพัฒนา และ 3) ยุคละครชุมชน

กล่าวคือ การดำเนินงานช่วงแรกของกลุ่มมีจุดเริ่มต้นจากการนำสื่อละครในรูปแบบของการแสดงละครเร่เข้ามาใช้ทำงานรณรงค์เผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชนในชนบท และเพื่อเป็นกระบวนการในการทำความเข้าใจหรือศึกษาสภาพปัญหาสังคม ให้แก่ชาวบ้านที่ยากจนและขาดโอกาสทางการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ร่วมไปกับการใช้สื่อระดับย่อยรูปแบบอื่นๆ เช่น สไลด์ วีดิทัศน์ โปสเตอร์ และสื่อสิ่งพิมพ์ ⁶ ซึ่งเป็นสื่อที่ได้รับความนิยมจากกระแสสังคมในช่วงทศวรรษแรกของการทำงาน (พ.ศ.2523-2531) ⁷ และเป็นสื่อที่องค์กรทุนส่วนใหญ่ในยุคนั้นสนับสนุนให้ผลิต

ในช่วงทศวรรษที่สองเป็นต้นมา สื่อละครได้รับการพัฒนาจนกลายเป็นเครื่องมือหลักในการทำงานของกลุ่ม โดยได้มีการนำเทคนิคและแนวคิดใหม่ๆ ด้านงานพัฒนา เช่น เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชน การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ มาประยุกต์ใช้กับกระบวนการผลิตละคร และมีการนำสื่อพื้นบ้านเข้ามาผสมผสานกับเทคนิคการนำเสนอละครร่วมสมัยได้อย่างน่าสนใจ ทำให้การใช้สื่อละครใน ยุคที่ 2 หรือ ยุคละครเพื่อการพัฒนา นี้ มีเทคนิคเฉพาะตัวที่แสดงให้เห็นอัตลักษณ์ของความเป็น “ละครมะขามป้อม” ออกมาอย่างโดดเด่น ทั้งในด้านการผลิตละครด้วยตนเองและงานอบรมเผยแพร่ โดยมีการออกแบบหลักสูตรและกระบวนการอบรมให้เหมาะสมกับงานพัฒนาในบริบทที่หลากหลายมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นครู ผู้นำชาวบ้าน นิสิตนักศึกษา ฯลฯ

⁵ คณะผู้วิจัยได้แบ่งพัฒนาการการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อมออกเป็นสามยุค โดยพิจารณาจากแนวคิดและลักษณะเด่นของการใช้เทคนิคละครในการทำงาน ซึ่งพบว่าการเปลี่ยนแปลงใหญ่ๆ 3 ครั้ง

⁶ ก่อนจะก่อตั้งเป็นโครงการสื่อชาวบ้านอย่างเป็นทางการ คนทำงานแกนนำได้รวมกลุ่มกันทำงานผลิตสื่อ ให้กับศูนย์ประสานงานศาสนาเพื่อสังคม (กศส.) ของ ศ. ศิวรักษ์ พระไพศาล วิสาโล และนักพัฒนาอาวุโสอีกหลายท่าน ในฐานะกลุ่มละครผลิตสื่อเพื่อการแสดงเผยแพร่แนวคิดของกศส. ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 (เอกสารแนะนำกลุ่ม : น.ป.ป.)

⁷ ช่วงปี พ.ศ. 2523 ตรงกับ ค.ศ. 1980 ซึ่งเป็นระยะที่แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา(กระบวนการค้นใหม่) แพร่กระจายไปทั่วโลก และเพิ่งเริ่มเข้ามาในประเทศไทย ผ่านทางนโยบายของแหล่งทุนต่างประเทศและองค์กรเอกชนนานาชาติ ทำให้ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยหันมาใช้สื่อขนาดเล็ก (Micro media) เช่น สไลด์ โปสเตอร์-ใบปลิว (เทคนิคซิลค์สกรีน) จุลสาร หนังสือการ์ตูน ฯลฯ ในการรณรงค์ หรือส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถผลิตสื่อได้ด้วยตนเอง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำงานกับกลุ่มเยาวชนในชุมชนชนบทภูมิภาคต่างๆ ในระยะยาว ได้ทำให้เกิดความรู้และข้อค้นพบใหม่ๆ ประกอบกับประสบการณ์จากการแลกเปลี่ยนดูงานกับองค์กรลักษณะเดียวกันในต่างประเทศ ทำให้การทำงานของกลุ่มเดินทางเข้าสู่ยุคที่สามคือ ยุคละครชุมชน (Community Theatre) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คนทำงานเกิดการปรับเปลี่ยนแนวคิดในการทำงาน โดยเริ่มตั้งคำถามถึงวิถีทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้มากขึ้น โครงการที่เกิดขึ้นในยุคที่ 3 นี้ จึงเป็นความพยายามที่จะถ่ายโอนบทบาทหน้าที่ในฐานะผู้ผลิตสื่อคืนกลับไปให้กับชุมชน โดยผ่านทางกลุ่มเยาวชนอันถือว่าเป็นสมาชิกที่แท้จริงและเป็นอนาคตของชุมชน กระบวนการทำงานจึงเน้นการอบรมเพื่อถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และเทคนิค ตลอดจนการปลูกสร้างกลุ่มละครให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการสื่อสาร โดยมีเป้าหมายระยะสั้น คือ การพัฒนาศักยภาพทางความคิดและติดอาวุธด้านเทคนิคให้กับกลุ่มเยาวชน เพื่อให้สามารถใช้ละครเป็นเครื่องมือในการสะท้อนปัญหาหรือเพื่อส่งสารกลับไปยังชุมชนของตนเอง ในขณะเดียวกัน ก็เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ๆ ด้านการแสดงออกให้กับกลุ่มเยาวชน อันจะก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และตระหนักในคุณค่า (self-esteem) ของตนเองในฐานะที่เป็นทรัพยากรอันมีค่าของชุมชน

ในระยะยาว กลุ่มสื่อชาวบ้านมีความหวังว่ากลุ่มละครเยาวชนเหล่านี้ จะพัฒนาเป็นกลุ่มละครของชุมชน (Community Theatre) ที่จะช่วยกันผลักดันให้ละครเพื่อการพัฒนา กลายเป็นสื่อทางเลือกของชุมชนเสมือนว่าเป็นสื่อพื้นบ้านหรือสื่อของท้องถิ่นชนิดหนึ่ง ซึ่งผลิตโดยคนในชุมชน เพื่ออำนวยความสะดวกทางการสื่อสารภายในชุมชน ทั้งยังอาจก่อให้เกิดการสื่อสารระหว่างชุมชน หรือนำไปสู่การพัฒนาเครือข่ายการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในระดับชุมชนต่อชุมชนได้ในที่สุด ซึ่งจะตอบโจทย์ความฝันของทางกลุ่ม ที่ต้องการจะเห็นความก้าวหน้าของงานด้านละครเพื่อการพัฒนาในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรม ที่ผลิดอกออกผลเป็นกลุ่มละครเยาวชนอยู่ในทุกชุมชนทั่วประเทศไทย

ผลจากการทำงานภายใต้ฐานคิดในมิติดังกล่าว ประกอบกับการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนโดยชุมชน สถาบัน และองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ได้ก่อให้เกิดการรวมตัวของเยาวชนอย่างจริงจังจนกลายเป็นกลุ่มละครเยาวชน ที่ดำเนินกิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่องขึ้นในชุมชนหลายพื้นที่ ครอบคลุมทุกภูมิภาคของประเทศทั้งในภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เช่นกลุ่มละครมะขามแก้ว ที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน, กลุ่มมะเขือแจ้ อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา, กลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ อ.นครไทย จ.พิษณุโลก, กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมครองแครง อ.เสนา จ. พระนครศรีอยุธยา, กลุ่มสามสิบรวมพลัง จ.สุรินทร์, กลุ่มฝันละไมวัยละมุน อ.เมือง จ. สงขลา เป็นต้น

รูปธรรมของกลุ่มเยาวชนเหล่านี้ เป็นเครื่องบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นในเชิงประจักษ์ว่ากระบวนการละครของมะขามป้อมช่วยพัฒนาศักยภาพให้กับเยาวชนผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้จริง ทั้งในระดับบุคคล และระดับกลุ่ม ซึ่งได้นำเราไปสู่คำถามประเภท “ทำไม” และ “อย่างไร” อีกครั้ง

ในฐานะคนทำงาน เรารู้ว่า “เราทำได้” แต่ “ทำได้อย่างไร” และ “ทำไมจึงทำเช่นนั้น” เราไม่เคยถูกคิดหรือทบทวนการกระทำของตนเองมาก่อน แม้กระทั่งในหมู่ผู้ปฏิบัติงานของโครงการละครชุมชน ซึ่งแยกย้ายกันไปทำงานในพื้นที่ ก็ยังไม่เคยมีโอกาสดำเนินการแลกเปลี่ยนกันมาก่อนว่าแต่ละคนแต่ละพื้นที่ “ทำได้อย่างไร” นับตั้งแต่การอบรมครั้งแรก จนถึงการทำก่อกำเนิดของกลุ่มละครเยาวชนแบบเป็นตัวเป็นตน จากการทดลองแสดงละครครั้งแรก จนถึงการทำดำรงอยู่ในฐานะกลุ่มละครเยาวชนที่มีศักยภาพขนาดสามารถจัดอบรมขยายผลต่อไปให้กับเยาวชนกลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่ได้ในระยะต่อมา ก่อให้เกิดคำถามว่าแต่ละพื้นที่ที่มีกลยุทธ์ในการดำเนินงาน จัดการ ติดตามผล หรือสนับสนุน พุ่มพักดูแลกลุ่มเยาวชนอย่างไร แม้ว่าหลักสูตรการอบรมที่ใช้อบรมครั้งแรกในแต่ละพื้นที่จะเป็นหลักสูตรแกนกลางเดียวกัน แต่การทำงานต่อเนื่องของแต่ละพื้นที่ ที่ใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 3-5 ปี ก็น่าจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน และพึงควรจะนำมาแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

นอกจากนี้ผลกระทบระยะยาวต่อกลุ่มเยาวชน ทั้งในระดับบุคคล และในระดับชุมชนของแต่ละชุมชนนั้น มีรายละเอียดที่แตกต่างกันอย่างไร ทั้งที่เป็นปัญหา อุปสรรค บั๊จจัย และในแง่มุมที่เป็นการพัฒนาหรือการค้นพบกลยุทธ์การพัฒนาในมิติใหม่ๆ คำถามต่างๆ เหล่านี้ มีนัยสำคัญต่อการปฏิบัติงานด้านละครเพื่อการพัฒนาชุมชนและการพัฒนากลุ่มละครเยาวชนในระยะต่อไป อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่สามารถติดตามหาคำตอบได้จริง โดยใช้กลวิธีการทางวิจัยเข้ามาช่วยในการถอดบทเรียน วิเคราะห์ สังเคราะห์ ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ด้านละครเพื่อการพัฒนา อันเกิดจากข้อค้นพบ ประสพการณ์และการเรียนรู้ของคนทำงานที่ได้จากการลงพื้นที่ในระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งทางกลุ่มสื่อชาวบ้านหรือกลุ่มละครมะขามป้อมเอง ก็ยังมิได้เคยจัดกระบวนการเพื่อทบทวนบทเรียนหรือสะท้อนกลับ (reflection) เพื่อสร้างองค์ความรู้จากการปฏิบัติงานร่วมกันอย่างจริงจังมาก่อน ซึ่งทำให้ความรู้ที่มีคุณค่าหลายเรื่องไม่ได้รับการผลิตซ้ำ และทำให้ถูกลืมเลือนหรือสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

ด้วยหลักการและเหตุผลทั้งหมดนี้ทำให้กลุ่มละครมะขามป้อมโดยคณะผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษา กระบวนการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อมกรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นสี่ประเด็น คือ การศึกษาพัฒนาการ การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม การศึกษากลยุทธ์ การนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนในบริบทที่แตกต่างกัน 4 พื้นที่ ว่าผู้ปฏิบัติงานมีการใช้กลยุทธ์อย่างไรในแต่ละพื้นที่ การศึกษาผล การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชนว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร? เพราะเหตุใด? ตลอดจนศึกษาว่ามีบั๊จจัยใดบ้าง ที่มีส่วนสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน จากกรณีศึกษาทั้ง 4 พื้นที่ ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยจะ “พิจารณาปรากฏการณ์และกระบวนการทำงานของตนเอง” โดยใช้มุมมองจากทั้งความเป็น “คนนอก” (Etic)

และ "คนใน" (Emic) ร่วมกัน ในกระบวนการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยที่ครอบคลุมและมีความสมบูรณ์มากกว่าการศึกษาโดยมุมมองจากคนนอกหรือคนในเพียงด้านเดียว

ทั้งนี้คณะผู้วิจัยมีความคาดหวังว่า ประสบการณ์ ข้อค้นพบ และบทเรียน ที่ได้รับจากการวิจัยครั้งนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการพัฒนาการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้านหรือกลุ่มละครมะขามป้อมเองแล้ว ผลการศึกษาครั้งนี้ก็น่าจะสามารถถอดออกมาเป็นชุดความรู้และกลยุทธ์ขั้นพื้นฐาน (General Strategy) ที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนางานด้านการสื่อสารเพื่อชุมชนได้ในวงกว้าง ตลอดจนเป็นรากฐานให้กับการพัฒนาองค์ความรู้และการทำงานด้านละครเพื่อการพัฒนาและละครชุมชนในบริบทสังคมไทย ให้กับชุมชนอื่นๆ หรือโครงการอื่นๆ ได้อย่างกว้างขวางต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย:

- 1.2.1 ศึกษาพัฒนาการและกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม
- 1.2.2 ศึกษากลยุทธ์ในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน
- 1.2.3 ศึกษาผลของกระบวนการละครในระดับบุคคลและระดับชุมชนในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน
- 1.2.4 ศึกษาปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนหรือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

1.3 ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาพัฒนาการ กลยุทธ์ กระบวนการ และผลของการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม ตลอดจนศึกษาปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนในพื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน มีระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัยรวมทั้งสิ้น 18 เดือน (1 มกราคม 2545-30 มิถุนายน 2546) โดยมีขอบเขตของการศึกษาวิจัยทั้งทางด้านพื้นที่ศึกษาและกระบวนการที่ใช้ในการเก็บข้อมูลดังนี้

1.3.1 ด้านพื้นที่ศึกษา

- 1) กลุ่มละครมะขามป้อม เขตพญาไท กรุงเทพฯ เป็นพื้นที่หลักในการศึกษาข้อมูลเรื่องละครเพื่อการพัฒนา จากการศึกษาทางกลุ่มได้ใช้กระบวนการละครเป็นสื่อและเครื่องมือในการทำงานพัฒนามาตลอด 23 ปี ทำให้มีข้อค้นพบและเทคนิคที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ตามธรรมชาติอยู่มากมาย แต่เนื่องจากไม่เคยมีการสรุปรวบรวมองค์ความรู้เหล่านี้อย่างเป็นระบบเท่าที่ควร ทำให้ข้อมูลเอกสารต่างๆ มีลักษณะกระจัดกระจายขาดการสังเคราะห์ องค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็น

ความรู้ภายในตัวบุคคล (tacit knowledge) ซึ่งได้มาจากการสั่งสมประสบการณ์จากการทำงาน
ในระยะเวลายาวนาน การเก็บข้อมูลจึงต้องอาศัยวิธีการค้นคว้าจากเอกสาร การสังเกตการ
ทำงาน ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลสำคัญ (Key informant) และการจัดกิจกรรม
เชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม (Creative activities for Focus Group) ในหมู่เจ้าหน้าที่และ
อาสาสมัครทั้งผู้ที่รับผิดชอบโครงการและผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ โดยเน้นศึกษาในประเด็นพัฒนาการ
และกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาเป็นหลัก

ส่วนการศึกษาเรื่องกลยุทธ์และผลการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนา บัณฑิตสนับสนุนและ
อุปสรรคของการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนนั้น นอกจากการเก็บข้อมูล
ที่กลุ่มละครมะขามป้อมแล้ว คณะผู้วิจัยได้มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพิ่มเติมกับชุมชนและกลุ่ม
เยาวชน ที่ได้ผ่านการอบรมกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม จนเกิด
เป็นกลุ่มละครเยาวชนที่มีการดำเนินงานหรือจัดกิจกรรมต่อมาโดยเลือกกรณีศึกษากลุ่มเยาวชน
4 กลุ่ม จาก 4 พื้นที่ทำงาน ที่มีลักษณะพื้นฐานทั่วไป สภาพชุมชน แนวคิด และบริบทในการ
ดำเนินงานที่แตกต่างกัน เพื่อดันหากลยุทธ์และปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำกระบวนการละครเพื่อ
การพัฒนาไปใช้ในชุมชนที่มีบริบทแตกต่างกัน ได้แก่

2) กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว พื้นที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน
เป็นกลุ่มเยาวชนที่มีสมาชิกจาก 6 ชาติพันธุ์ คือ ปกาเกอญอ ลาหู่แดง ม้ง ลีซู ไทยใหญ่
กะเหรี่ยงแดง เป็นกลุ่มเยาวชนที่สมาชิกมีความแตกต่างกันสูง ทั้งด้านการใช้ภาษา วัฒนธรรม
ความเป็นอยู่ แม้ว่าจะเป็นกลุ่มเยาวชนที่ยังไม่สามารถดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง โดยปราศจาก
การควบคุมและสนับสนุนจากผู้ใหญ่ แต่ก็มีลักษณะพิเศษและความน่าสนใจหลายประการที่
ควรนำมาเป็นกรณีศึกษา โดยเฉพาะเป็นตัวอย่งของการทำงานละครเพื่อการพัฒนาชุมชน ที่ใช้
โรงเรียนหรือสถาบันของรัฐเป็นฐาน (School based)

3) กลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ อ.นครไทย จ.พิษณุโลก เป็นกลุ่มเยาวชน
ในตำบลหนองกะท้าว ที่สามารถบริหาร จัดการ และดำเนินงานภายในกลุ่มด้วยตัวเอง มีการ
ดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งยังสามารถเชื่อมโยงกลุ่มกับชุมชนของตน รวมไปถึงชุมชน
อื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงได้ โดยมีแนวความคิดในการทำงานด้วยการใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วม
จัดว่าเป็นกลุ่มเยาวชนที่มีความเข้มแข็งและมีบทบาทมากในชุมชนหนองกะท้าว ซึ่งเป็นหนึ่งใน
กรณีศึกษาที่จัดว่าประสบความสำเร็จสูงเกินความคาดหมาย

4) กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมครองแครง อ.เสนา จ. พระนครศรีอยุธยา เป็น
กลุ่มเยาวชนที่อยู่ในชุมชนดั้งเดิม ที่มีรากฐานด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านของชุมชนอย่างเข้มแข็งมา
ก่อน และเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญและสนับสนุนเยาวชนในด้านศิลปวัฒนธรรมอย่างชัดเจน

แต่ก็เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นชุมชนตัวอย่างที่ประชาชนมีความพยายามในการปรับตัวและดำรงอยู่ภายใต้กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงและรวดเร็ว กรณีศึกษาในพื้นที่ที่มีความน่าสนใจ เพราะเยาวชนสมาชิกของกลุ่มครองแครงฯ นั้นเป็นเยาวชนที่มีพื้นฐานครอบครัว ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่าเยาวชนอีกสามพื้นที่ จึงก่อให้เกิดคำถามว่าผลการพัฒนาในชุมชนนี้จะมีความแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ อย่างเด่นชัดหรือไม่ อย่างไร ?

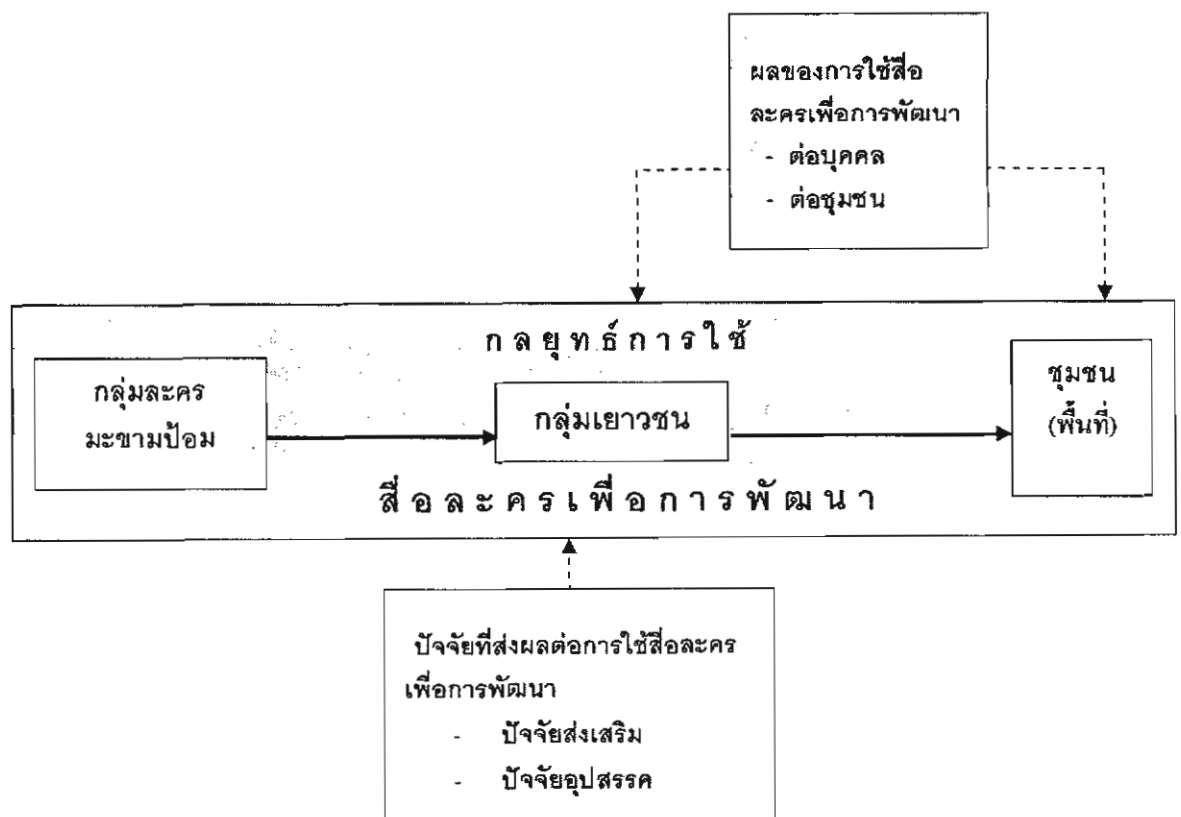
5) **กลุ่มผืนละไมวัยละมุน** เป็นกลุ่มเยาวชนของสถานพินิจและคุ้มครองเด็กเยาวชนจังหวัดสงขลา สมาชิกกลุ่มผืนละไมวัยละมุนจึงประกอบด้วยเยาวชนที่มาจากหลายจังหวัดในภาคใต้ โดยทั้งหมดเป็นเยาวชนที่ถูกจับกุมและตัดสินว่ามีโทษในคดีอาญา อาทิ คดีปล้น ช่มชู้ ยาเสพติด ฯลฯ ซึ่งจัดว่าเป็นข้อหาอาชญากรรมที่ร้ายแรง เยาวชนกลุ่มนี้จึงจัดว่ามีทรัพยากรพื้นฐานและสถานภาพทางสังคมที่ด้อยกว่าเยาวชนกลุ่มอื่นๆ มาก ทว่าภายหลังจากการดำเนินกิจกรรมกลับพบว่าเยาวชนกลุ่มผืนละไมวัยละมุน สามารถสร้างสรรค์ผลงานที่น่าประทับใจและเป็นที่ยอมรับของผู้ชมวงกว้างได้ไม่แพ้เยาวชนกลุ่มอื่นๆ ทั้งยังสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองไปในเชิงบวกได้อย่างน่าอัศจรรย์ พื้นที่นี้จึงเป็นกรณีศึกษาว่าสื่อละครเพื่อการพัฒนา น่าจะเป็นคำตอบที่ดีสำหรับงานพัฒนาเยาวชนกลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มที่มีปัญหา และยังเป็นกรณีชี้ให้เห็นว่า ความเป็น"ชุมชน"นั้นมีความหมายที่กว้างกว่าการนิยามด้วยพื้นที่หรือเขตภูมิศาสตร์

1.3.2 ด้านกระบวนการ

นอกเหนือจากการศึกษาข้อมูลด้านเอกสาร อันประกอบไปด้วยหลักสูตรและบันทึกการอบรม เอกสารรายงาน และสรุปผลการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน ตลอดจนเอกสารอื่นๆ เกี่ยวกับประวัติการดำเนินงานขององค์กร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลสำคัญ ทั้งผู้ที่ยังทำงานอยู่ในปัจจุบันและผู้ที่เคยทำงานในยุคแรกๆ แล้ว คณะผู้วิจัยยังได้ใช้กระบวนการศึกษาข้อมูลแบบมีส่วนร่วมร่วมกับกลุ่มกรณีศึกษาทั้งหมด เพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้ร่วมกันสรุปและสังเคราะห์ ปรัชญาการทำงาน แนวความคิด วิธีการ กระบวนการ ตลอดจนกลยุทธ์ที่ใช้ในการทำงานแต่ละพื้นที่ เพื่อให้สามารถสรุปองค์ความรู้เรื่องละครเพื่อการพัฒนาที่ใช้ในการทำงานพัฒนาชุมชนของกลุ่มสื่อชาวบ้าน ได้อย่างรอบด้านและถูกต้องตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด โดยใช้การจัดกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม(Creative activities for Focus Group) ที่ประกอบด้วยกิจกรรมศิลปะและละคร เพื่อช่วยให้กลุ่มเป้าหมายสามารถสะท้อนข้อมูลในเชิงลึก ที่ไม่อาจพูดคุยกันได้อย่างตรงไปตรงมา ในด้านของความรู้สึกนึกคิด ทศนคติ ความเชื่อ และปัญหาของกลุ่มกรณีศึกษา รวมทั้งได้ใช้เทคนิคเดียวกันนี้กับคณะทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่และอาสาสมัครทั้งหมด

โดยกระบวนการดังกล่าว ยังช่วยให้เกิดการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ในแต่ละประเด็น โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้ให้ข้อมูล โดยผู้ให้ข้อมูลก็จะสามารถมองเห็นข้อมูลต่างๆ ที่ตนเองและกลุ่มได้นำเสนอไปพร้อมกัน ซึ่งหากมีความขัดแย้งกันก็จะสามารถเปิดประเด็น เพื่ออภิปราย ทบทวน และหาข้อสรุปร่วมกันได้ทันที ซึ่งทำให้เวทีการประชุมกลุ่มไม่เป็นแค่เพียงการให้ข้อมูลหรือให้สัมภาษณ์ แต่ยังเป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้อีกทางหนึ่งด้วย ส่วนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย จะดำเนินการโดยคณะวิจัยซึ่งประกอบไปด้วย นักวิจัยที่เป็นคนใน 2 คน คือ ดวงแข บัวประโคน (ผู้ประสานงานพื้นที่ จ. พิษณุโลก) สุพงศ์ จิตต์เมือง (เจ้าหน้าที่ของกลุ่มละครมะขามป้อม ที่ไม่ได้ประจำพื้นที่) และนักวิจัยซึ่งเป็นคนนอก 1 คน ได้แก่ สุคนธ์จิต วงษ์เผือก (อาสาสมัครของกลุ่มละครมะขามป้อม แต่ไม่เคยเข้าร่วมโครงการละครชุมชน) ซึ่งทำหน้าที่แทนสายตาของคนนอกในงานวิจัยนี้

1.3.3 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

แผนภูมิที่ 1 : แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

1.4 นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

1.4.1 กลุ่มละครมะขามป้อม หมายถึง กลุ่มสื่อชาวบ้าน(มะขามป้อม) ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่ดำเนินงานผลิตและเผยแพร่ สื่อระดับย่อย (Micro media) มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมพลังภาคประชาชนให้เกิดความเสมอภาคขึ้นในสังคม และสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านการสื่อสารและวัฒนธรรม โดยใช้เทคนิคละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development) เป็นเครื่องมือหลัก แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ 1) "ผลงานละคร" (Theatre Production) ที่ผสมผสานการใช้สื่อพื้นบ้าน และสื่อวัฒนธรรม(Folk & Traditional Media) เพื่อเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ทั้งด้านชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมระหว่างชุมชนสู่ชุมชน 2) การ "อบรมเชิงปฏิบัติการ"(Theatre Workshop) กระบวนการผลิตละครเพื่อการพัฒนาในประเด็นต่างๆ เพื่อสนับสนุนบุคคลและชุมชน ให้สามารถผลิตสื่อเพื่อการพัฒนาได้ด้วยตัวเอง

1.4.2 ละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for Development) ในงานวิจัยนี้ หมายถึงเทคนิคและกระบวนการละครที่พัฒนาขึ้นโดยกลุ่มละครมะขามป้อมเป็นการนำ กระบวนการผลิตละคร มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผู้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีส่วนร่วม ในทุกขั้นตอน โดยมุ่งให้ผู้เข้าร่วมฯ เกิดการพัฒนาทรัพยากรภายในตนเอง (Personal resource)จากการเรียนรู้ ค้นหา ทดลอง สร้างสรรค์ กิจกรรมการละครเพื่อสะท้อนปัญหา หรือบอกเล่าเรื่องราว ความคิดของกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง ด้วยการระดมประสบการณ์การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกับการศึกษาข้อมูลและสภาพปัญหาจริงในชุมชน จนผู้เข้าร่วม เกิดทักษะในการผลิตละครเพื่อการพัฒนาและสามารถนำละครที่สร้างขึ้นไปจัดแสดงแก่ชุมชนของตนโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม ถือเป็นการให้ข้อมูลย้อนกลับสู่ชุมชน เพื่อพัฒนาผู้ชมในด้านความคิด ความเข้าใจและความตระหนักต่อประเด็นปัญหาอันจะนำไปสู่การแสวงหาข้อสรุปหรือหนทางแก้ไขร่วมกัน ระหว่างผู้แสดงและผู้ชมได้ต่อไป การใช้เทคนิคละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม มี 3 ระดับคือ ระดับที่ 1 ละครเพื่อการพัฒนาเยาวชน (Theatre for youth), ระดับที่ 2 ละครเยาวชนเพื่อการพัฒนาชุมชน (Youth theatre for Community Development) และระดับที่ 3 ละครชุมชนเพื่อการพัฒนา (Community Theatre for development)

1.4.3 กระบวนการละคร (Theatre Process) หมายถึง กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาที่ใช้ในการดำเนินงานของกลุ่มละครมะขามป้อม ประกอบไปด้วยขั้นตอนต่างๆ 7 ขั้นตอนดังนี้

1. การเตรียมความพร้อม

2. การอบรมเพื่อพัฒนาทักษะละครเบื้องต้น
3. การศึกษาข้อมูลชุมชน
4. การผลิตละครชุมชน
5. การแสดงละครในชุมชน
6. การสรุปประเมินผล
7. การถอดบทเรียนจากการทำงาน

1.4.4 ละครเยาวชนเพื่อการพัฒนาชุมชนหมายถึงการใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อมในระดับที่ 2 เพื่อพัฒนากลุ่มเยาวชนในพื้นที่เป้าหมายให้เป็น“กลุ่มละครเยาวชน” ที่สามารถผลิตสื่อละครและจัดกิจกรรมรณรงค์ประเด็นปัญหาต่างๆ ในชุมชนของตน โดยใช้กระบวนการละครเป็นเครื่องมือสำคัญ

1.4.5 กิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม (Creative activities for focus group) หมายถึง การใช้กิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดการประชุมกลุ่ม (facilitate) ทั้งในด้านการสร้างบรรยากาศการพูดคุย การกระตุ้นและเปิดประเด็นการพูดคุย และใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างลึกซึ้ง ตรงไปตรงมา เพื่อให้การสื่อสารและการแสดงความคิดเห็นเชิงวิพากษ์วิจารณ์เป็นไปได้ง่ายขึ้น ทั้งยังช่วยลดความตึงเครียดในกรณีที่ต้องสนทนากันในประเด็นที่เป็นปัญหาต่างๆ และไม่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้ในช่วงทางปกติ กิจกรรมที่นำมาใช้ในงานวิจัยนี้ได้แก่

- เทคนิค Creative Art เช่น การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากกระดาษ และเศษวัสดุ การวาดภาพระบายสี การสร้างแบบจำลอง (model) เพื่อสะท้อนความคิดความรู้สึก ต่อประเด็นต่างๆ ที่เป็นคำถามของนักวิจัย
- เทคนิค Mind mapping เพื่อการระดมความคิดเห็น จัดหมวดหมู่ความคิด หรือหาแนวทางตอบคำถาม ร่วมกันกับนักวิจัย
- กิจกรรมการละคร (Dramatic activities) เพื่อให้กลุ่มได้สะท้อนทัศนคติ ความเชื่อ ความเข้าใจ หรือความคิดเห็นที่มีต่อประเด็นนั้นๆ ผ่านกิจกรรมการแสดงละคร และเพื่อนำเข้าสู่ประเด็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน

1.4.6 เยาวชน หมายถึง เยาวชนอายุระหว่าง 14-18 ปี ที่เข้าร่วมโครงการ/กิจกรรมละครเพื่อพัฒนากับกลุ่มสื่อชาวบ้าน (กลุ่มละครมะขามป้อม) ทั้ง 5 พื้นที่ที่ใช้เป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้

- 1.4.7 **กลุ่มละครเยาวชน** หมายถึง กลุ่มเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการ/กิจกรรมละครเยาวชน เพื่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มเยาวชนในพื้นที่กรณีศึกษาในงานวิจัยนี้ จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว พื้นที่โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ จ.แม่ฮ่องสอน กลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ พื้นที่อ.หนองกะท้าว จ.พิษณุโลก กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมครองแครง พื้นที่ อ.สาคลี จ.พระนครศรีอยุธยา และ กลุ่มผืนละไม วัลละมุน พื้นที่สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน จ.สงขลา
- 1.4.8 **กลยุทธ์** หมายถึง เทคนิค หรือกลวิธีในการดำเนินงานละครเพื่อการพัฒนา ที่ก่อให้เกิดประสิทธิผลต่อการพัฒนาด้านการสื่อสารเพื่อชุมชน ทั้งในระดับบุคคล และระดับชุมชน ทั้งนี้พิจารณาโดยใช้หลัก S-M-C-R เป็นกรอบในการวิเคราะห์
- 1.4.9 **ปัจจัย** หมายถึงองค์ประกอบสำคัญ ที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือไม่สำเร็จของการใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา ในการพัฒนาเยาวชน (ระดับบุคคล) และการปลูกสร้างกลุ่มละครเยาวชนให้เกิดขึ้นในชุมชน (ระดับชุมชน)
- 1.4.10 **ผลระดับบุคคล** หมายถึง การพัฒนา การเปลี่ยนแปลง ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเยาวชน ภายหลังจากการเข้าร่วมกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาทั้งสองระดับ แบ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาในด้านต่างๆ ต่อไปนี้
1. ด้านความรู้ เกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ศึกษา (เช่นเรื่องโรคเอดส์) ความรู้เกี่ยวกับบริบทและสภาพปัญหาของชุมชน และความรู้เรื่องกระบวนการผลิตละครเพื่อการพัฒนา
 2. ด้านความเข้าใจ ประกอบด้วยความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ความเข้าใจผู้อื่น และความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเอง ผู้อื่น และชุมชน
 3. ด้านทัศนคติ คือทัศนคติต่อตนเองและผู้อื่นในเชิงบวก การเห็นคุณค่าของตนเอง (Self-esteem) ความเชื่อมั่นในตนเอง ความตระหนักในความสำคัญและบทบาทหน้าที่ของตนเองที่มีต่อกลุ่มและต่อชุมชน การเคารพบทบาทและความคิดเห็นของผู้อื่น การเห็นคุณค่าในความแตกต่างหลากหลายของบุคคล ทัศนคติต่อกิจกรรมละครและกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา ว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน ทัศนคติต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
 4. ด้านพฤติกรรม มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในเชิงบวก ทั้งในการดำเนินงานของกลุ่ม และพฤติกรรมการใช้ชีวิตประจำวัน
 5. ด้านทักษะกระบวนการ แบ่งเป็น 1) การพัฒนาทักษะภายในบุคคล (Personal resources) เช่น ทักษะการพูดและการสื่อสาร ทักษะความคิดสร้างสรรค์ ทักษะ

การคิดและการวิเคราะห์ (Critical thinking) ทักษะการแก้ปัญหา ทักษะการทำงานเป็นทีม และทักษะการเรียนรู้ 2) การพัฒนาทักษะกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา เช่น ทักษะการแสดง ทักษะการสร้างผลงานละคร ทักษะการจัดการในการดำเนินงานของกลุ่ม ทักษะการจัดการแสดงละครในชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ชม และทักษะในการเป็นวิทยากรกระบวนการ(Facilitator) ที่สามารถจัดกิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาให้กับผู้อื่นได้

1.4.11 ผลระดับชุมชน หมายถึง การพัฒนา การเปลี่ยนแปลง ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน หรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการทั้งหมดที่อยู่ในชุมชน อันเป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นสิ่งที่ค้นพบภายหลังจากการจัดกิจกรรมและกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาขึ้นในชุมชน ทั้งในฐานะผู้ชมหรือผู้สนับสนุน และในฐานะที่เป็นชุมชนที่ตั้งของกลุ่มละครเยาวชน อาทิ ความภาคภูมิใจ ความสามัคคี ความรู้สึกมีส่วนร่วม เป็นต้น

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

- 1.5.1 ได้ทราบถึงพัฒนาการ และความเป็นมาในการดำเนินงานละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อมทั้งด้านแนวคิดและเทคนิควิธีการ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นข้อมูลเชิงประวัตติของการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาในสังคมไทย
- 1.5.2 สามารถสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม ซึ่งอาจนำไปผลิตซ้ำเป็นเอกสารหรือคู่มือเผยแพร่
- 1.5.3 สามารถสรุปองค์ความรู้ เกี่ยวกับกลยุทธ์ละครเพื่อการพัฒนา ที่อาจนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนางานด้านการสื่อสารเพื่อชุมชน ในฐานะที่เป็นการสร้างสื่อบุคคลให้กับชุมชน ในรูปแบบของกลุ่มละครเยาวชนหรือกลุ่มละครชุมชนได้
- 1.5.4 ได้ทราบถึงผลกระทบจากการใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา ของกลุ่มสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) ทั้งในระดับบุคคลและระดับชุมชน ซึ่งสามารถนำไปปรับใช้ในการพัฒนาการทำงานของทางกลุ่มในโอกาสต่อไป
- 1.5.5 ได้ทราบถึงปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการนำกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในชุมชน ซึ่งสามารถนำมาใช้ปรับปรุงและวางแผนการดำเนินงานของกลุ่มฯ ในระยะต่อไป

- 1.5.6 ผลการวิจัยก่อให้เกิดความมั่นใจ และความชัดเจนในทิศทางการดำเนินงานของกลุ่ม
สื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) ในระยะต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการถ่ายทอดองค์
ความรู้ดังกล่าวสู่บุคลากรทั้งภายในและภายนอกองค์กร
- 1.5.7 ผลการวิจัยอาจเป็นแนวทางให้กับกลุ่มหรือองค์กรอื่น ที่สนใจนำสื่อและกระบวนการ
ละครเพื่อการพัฒนา มาใช้ในการพัฒนาชุมชนในกรณีอื่นๆ และในบริบทอื่นๆ ได้
ต่อไป
- 1.5.8 ผลการวิจัยอาจใช้เป็นฐาน ของการศึกษาด้านกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา และ
ละครชุมชนในบริบทสังคมไทย ได้ในระดับต่อไป

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

“มองมะขามป้อม ผ่านมุมมองของคนอื่น”

ในการศึกษาเรื่อง การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่ ครั้งนี้นั้น คณะผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นฐานของการวิจัยในสองมิติ มิติแรกคือมิติของการวิจัย ที่จำเป็นจะต้องมีฐานความรู้สำหรับใช้เป็นกรอบกว้างๆ ในการกำหนดทิศทางการกำหนดคำถามและมุมมองในการศึกษา ตลอดจนเพื่อช่วยในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ค้นพบจากการลงสนามวิจัย อันจะนำมาอธิบายกระบวนการทำงาน “ละครเพื่อการพัฒนา” ในแบบฉบับของกลุ่มละครมะขามป้อมได้อย่างมีหลักการ ช่วยให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ชัดเจนครอบคลุมยิ่งขึ้น

มิติที่สอง เป็นมิติของการค้นหา “จุดยืน” หรือที่ตั้งของกลุ่มละครมะขามป้อม บน “แผนที่” ของคนอื่น ทั้งแผนที่ประเทศไทยและแผนที่โลก มุมมองเช่นนี้ นับว่าเป็นมุมมองใหม่ๆ ที่มะขามป้อมไม่เคยนำมาใช้มองตนเองอย่างจริงจังมาก่อน เนื่องจาก “มะขามป้อม” เป็นกลุ่มคนที่มีธรรมชาติเป็น “นักปฏิบัติ” โดยแท้ มุมมองที่คนทำงานส่วนใหญ่ใช้มองตนเองจึงเป็นมุมมองของผู้ปฏิบัติงานที่บางที “เห็นต้นไม้ แต่อาจไม่เห็นป่า” หรือ “เห็นตัวปัญหา แต่ไม่เห็นที่มาที่ไป” มะขามป้อมรู้จักจริงและรู้จักในสิ่งที่ตัวเองทำ แต่อาจไม่เคยรู้ว่า “สิ่งที่ตนเองทำ” นั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขับเคลื่อนงานพัฒนาในระดับที่เหนือขึ้นไปในมิติมหภาคอย่างไร

ละครเพื่อการพัฒนาแบบมะขามป้อม ซึ่งก่อเกิด เติบโต และพัฒนามาจากการลองผิดลองถูก จนมีรูปแบบเฉพาะตัวที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง (Originality) นั้น แต่หากลองถอยออกมามองในมุมสูงแบบ Bird's eye view ดู ก็อาจจะพบความเกี่ยวข้อง เชื่อมโยง และอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมจากแนวคิดทฤษฎี กระบวนการพัฒนาอื่นๆ ที่เป็นบริบทแวดล้อม “การทำงานของมะขามป้อม” อยู่บ้างก็ได้ ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้ คณะผู้วิจัยเชื่อว่าน่าจะทำให้ มะขามป้อมมองเห็นตัวเองได้ชัดขึ้น และเข้าใจที่มาที่ไปของตนในเชิงระบบ (System thinking) และเป็นองค์รวม (Holistic) มากขึ้น

โดยคณะผู้วิจัยได้ศึกษาและคัดเลือกแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับบริบทการทำงานละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มสี่ชาวบ้าน ซึ่งจะได้นำเสนอเป็นลำดับดังนี้

- 2.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
- 2.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
- 2.3 แนวคิดเรื่องละครในฐานะของศิลปะ สื่อ และกิจกรรมการเรียนรู้
- 2.4 แนวคิดเรื่องละครเพื่อการพัฒนา

2.1 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

บริบทของป่าใหญ่แห่งการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

การสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Development Communication) เป็นแนวคิดที่สืบเนื่องมาจากแนวคิดเรื่อง "การพัฒนาสังคม" ที่เริ่มเกิดขึ้นในประเทศตะวันตกมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 อันเป็นบทสรุปมาจากการปฏิสังขรณ์ฟื้นฟูประเทศที่ได้รับความเสียหายจากสงครามโลก เช่น ประเทศเยอรมนี ต่อมาบทเรียนดังกล่าวได้ถูกส่งผ่านมายังบรรดาประเทศโลกที่สาม ที่เพิ่งปลดแอกจากการเป็นอาณานิคม หรือบรรดาประเทศที่ถูกขนานนามว่าเป็น "ประเทศด้อยพัฒนา" (กาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 2) กระทั่งถึงทุกวันนี้ สายธารความคิดเรื่อง "การสื่อสารเพื่อการพัฒนา" ได้เกิดการขับเคลื่อน คลี่คลาย และวิวัฒน์ตามกระบวนการพัฒนาสังคม มาแล้วถึง 3 ช่วง ด้วยกัน กล่าวคือ

ช่วงแรกซึ่งเปรียบเสมือนต้นธารของแนวความคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ได้แก่กระบวนการพัฒนากระแสหลัก หรือ Dominant / Modernistic Paradigm (ค.ศ. 1960-1970) เป็นกระแสของการพัฒนาเพื่อยกระดับประเทศด้อยพัฒนาไปสู่สังคมแห่งความทันสมัย โดยเชื่อว่าการพัฒนา "มีความหมายเดียวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การยกระดับผลิตผลและการทำให้เป็นอุตสาหกรรม การยกระดับการอ่านออกเขียนได้ ความคาดหวังว่าจะมีชีวิตที่ยืนยาวกว่า ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งสิ้น" (Silvio, 2546 : 2) การสื่อสารเพื่อพัฒนานับฐานคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับการใช้ระบบสื่อสารสมัยใหม่ เช่นการสื่อสารมวลชน ในฐานะที่เป็นนวัตกรรมของสังคมอันจะเป็นทั้งตัวบ่งชี้ระดับความเจริญของประเทศ และเป็นกลจักรผลักดันกระบวนการพัฒนาสังคมให้ขับเคลื่อนไปสู่ความทันสมัยตามต้องการ

กระแสที่สอง คือ Dependency Paradigm (ค.ศ. 1970) ซึ่งจัดว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นมาเพื่อโต้แย้งแนวคิดการพัฒนาระยะแรก ว่าเป็นอุดมการณ์ที่เต็มไปด้วยความไม่ชอบมาพากล การผลักดันให้ประเทศโลกที่สามต้องเร่งพัฒนาตนเองตามแบบอย่างของสังคมตะวันตก โดยผ่านทางความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาในรูปลักษณะต่างๆ นั้น แท้จริงคือกลไกสำคัญที่ผูกโยงประเทศเหล่านี้ไว้กับประเทศที่พัฒนาแล้ว ในลักษณะที่ต้องการพึ่งพิงทางการพัฒนาอยู่เสมอ คล้ายกับว่าเป็นอาณานิคมอำพรางนั่นเอง กระบวนทัศน์นี้ได้เสนอว่า อุปสรรคที่แท้จริงของการพัฒนาประเทศโลกที่สามเกิดมาจากปัจจัยภายนอก คือการเอารัดเอาเปรียบของประเทศศูนย์กลางการพัฒนา ซึ่งทำให้มีผู้โต้แย้งกระบวนทัศน์นี้ว่า ได้มองข้ามปัจจัยภายในที่ทำให้เกิดการด้อยพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างของสังคม คุณภาพของทุนมนุษย์ ฯลฯ ซึ่ง Servaes (1989 อ้างไว้ใน กาญจนา แก้วเทพ, 2543 : 27) ได้วิจารณ์ว่า แนวคิดที่เกี่ยวกับ "การพัฒนา" ของกระบวนทัศน์กระแสหลัก และกระบวนทัศน์ Dependency นั้น แทบจะไม่แตกต่างกันเลย ทั้งสองกระบวนทัศน์ยังคงเน้นว่า

การพัฒนาก็คือการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และยังคงใช้มิติเชิงปริมาณเป็นแนวทางหลักในการศึกษา เช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ยังคงเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบ Top-Down / One-way และวางแผนมาจากส่วนกลางเช่นกระบวนการทัศน์กระแสหลักนั่นเอง

ส่วนแนวคิดกระแสที่สาม คือกระบวนการพัฒนาทางเลือกหรือ Alternative / Multiplicity Paradigm ซึ่งเริ่มก่อตัวในปี ค.ศ. 1980 และทวีบทบาทความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน กระบวนการพัฒนาทางเลือกนี้ ไม่เพียงแต่ได้แย้งกระบวนการทัศน์กระแสหลัก เช่นเดียวกับ Dependency Paradigm เท่านั้น แต่ยังสร้างทางเลือกใหม่ๆ ให้กับการพัฒนา บนฐานความคิดที่เชื่อว่า การพัฒนาไม่ควรจะมีสูตรสำเร็จตายตัว แบบจำลองการพัฒนาของสังคมหนึ่งไม่สามารถนำมาใช้อธิบายหรือเป็นแม่แบบให้กับการพัฒนาของสังคมอื่นๆ ได้จริง แต่ละสังคมควรจะแสวงหาทางเลือกและสร้างสรรค์การพัฒนาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นของตนเอง (Localization)

กาญจนา แก้วเทพ (2543:31) ได้ชี้ให้เห็นว่า คุณลักษณะสำคัญของกระบวนการพัฒนากระแสทางเลือก คือการพัฒนาที่เน้นการกระจายความเจริญอย่างยุติธรรม ให้ความสนใจกับคุณภาพชีวิตของประชาชนมากกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการลงทุนด้านเทคโนโลยี เน้นการประสานของใหม่และของเก่าเข้าด้วยกัน การวางแผนเพื่อการพัฒนาจึงเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองได้และบริหารจัดการแบบกระจายอำนาจ

สำหรับประเทศไทยเองก็ได้สมานานกระบวนการพัฒนากระแสหลัก เข้ามาพร้อมกับความช่วยเหลือด้านต่างๆ จากมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งทำให้เกิดจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการพัฒนาประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ก่อให้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกขึ้น ในปี พ.ศ. 2504 เพื่อใช้เป็นแผนแม่บทในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้พัฒนาไปสู่ภาวะแห่งความทันสมัยอย่างชนิดที่เรียกว่าถอนรากถอนโคน ด้วยเหตุที่ Modernistic Paradigm เป็นแนวคิดการพัฒนาที่มีทิศทางจากบนลงล่าง (top-down Approach) การสื่อสารที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือช่วยให้เกิดการพัฒนา จึงมีลักษณะ "จากบนลงล่าง" ตามไปด้วย ส่วนหนึ่งเป็นเพราะทัศนะของภาครัฐที่มองว่าผู้รับการพัฒนาหรือชาวบ้าน เปรียบเสมือนภาชนะที่ว่างเปล่า ขาดความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง และไม่อาจพึ่งตนเองได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความหมายของการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในประวัติศาสตร์หน้าแรกของประเทศไทย จึงหมายถึงการใช้สื่อเพื่อการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ระดับบุคคล สถาบันทางสังคม วิธีการดำรงชีวิต วิธีการทำมาหากิน ไปจนถึงระดับสังคม จากลักษณะสังคมที่เคยเป็นอยู่ ให้ก้าวไปสู่การเป็นสังคมตามแบบอย่างของสังคมตะวันตก (กาญจนา แก้วเทพ, 2539:265)

ทั้งนี้ สิ่งที่จำเป็นที่สุดสำหรับการเปลี่ยนแปลงในแต่ละสังคม คือ การที่ประชาชนต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง ในกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ยังคงอยู่ คือ การมีกลไกที่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ภายในตัวของมันเอง และการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่อง

และคงทน ทั้งในด้านทัศนคติ ความเชื่อ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของคนในสังคม ซึ่งกลไกที่มีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลง ที่เป็นพื้นฐานและมีผลกว้างขวางต่อสังคมมนุษย์ที่สุดอย่างหนึ่งก็คือกลไกด้านการสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ " (Milikan และ Blackmer, 1964 :26-27 อ้างถึงใน เสถียร เขยประทับ มปป. :28)

กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่เกิดขึ้นในยุคนี้ จึงเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว (One-way Communication) โดยมีภาครัฐเป็นผู้กุมบทบาทหลักในฐานะผู้ส่งสาร (Sender) เป็นผู้กำหนดสารหรือเนื้อหา (Message) ที่สอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนาตามแนวทางของตน จากนั้นจึงส่งสารดังกล่าวไปยังภาคประชาชน ด้วยกลวิธีการถ่ายทอดเพื่อโน้มน้าวใจให้ประชาชนเห็นคล้อยตามในฐานะผู้รับสาร (Receiver) ที่มีบทบาทเป็นผู้รับ (Passive) อย่างไม่มีเงื่อนไข ผ่านช่องทางการสื่อสาร (Channel) ที่มักจะจำกัดขอบเขตอยู่แต่เฉพาะการสื่อสารมวลชนที่มีขนาดใหญ่ และใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เท่านั้น ไม่ได้รวมเอาสื่อตามแบบประเพณี เช่นหมอลำ ลิเก คำวซอ ในราเข้าไปด้วย โดยเฉพาะยังไม่ได้คำนึงถึง "สื่อบุคคล" ซึ่งเคยเป็นช่องทางการสื่อสารที่สำคัญมาก่อน (กาญจนา แก้วเทพ, 2539:266)

การสื่อสารเพื่อการพัฒนาตามนัยนี้จึงมีความมุ่งหมายให้ผู้รับสารนำความรู้หรือเนื้อหาในการพัฒนาที่รัฐจัดหาให้นำไปประพฤติปฏิบัติ หรือนำไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ในลักษณะของการสั่งการมากกว่าจะเป็นการสื่อสารที่มุ่งให้เกิดการเรียนรู้ ซักถาม ตอบโต้ จนสามารถสร้างความเข้าใจในเนื้อหาของสารได้อย่างแท้จริง ซึ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงและคำถามที่ตามมามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำถามที่ว่า การสื่อสารแบบดังกล่าวเป็นการสื่อสารที่ทำให้เกิดการพัฒนาได้อย่างแท้จริงหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลับเกิดปรากฏการณ์ที่ว่า " ยิ่งส่งสาร ยิ่งสื่อสาร ก็ยิ่งไม่เกิดผล " เนื่องจากการสื่อสารในแนวดิ่งและเป็นแบบทางเดียว ที่ถือเอาว่าผู้ส่งสารเป็นพระเอกนี้มีแนวโน้มที่จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีอำนาจทั้งทางด้านการเงินและการเมือง สามารถที่จะครอบงำจิตใจของประชาชนผู้รับสารให้เป็นไปตามที่ตนต้องการ และระบบการสื่อสารมวลชนในรูปแบบดังกล่าวจึงได้กลับกลายเป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมไปเสีย ดังคำกล่าวที่ว่า "ผู้ใดยึดกุมระบบการสื่อสารของสังคมเอาไว้ได้ ผู้นั้นย่อมสามารถยึดกุมความคิด ความรู้สึกและการกระทำของประชาชนเอาไว้ได้เช่นกัน" (กาญจนา แก้วเทพ, 2539:267)

กล่าวได้ว่าในขณะที่สื่อสมัยใหม่นั้นมีคุณอนันต์ แต่ในเวลาเดียวกันก็มีโทษมหันต์ต่อประเทศกำลังพัฒนาเช่นกัน อาทิ สื่อมวลชนสมัยใหม่ก่อให้เกิดการทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิม ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีอยู่ สื่อมวลชนเป็นตัวกระตุ้นให้คนเกิดความต้องการบริโภคจนเกินขีดความสามารถของตนที่จะหาเงินมาจับจ่ายได้ ก่อให้เกิดการกระทำที่ผิดกฎหมายตามมามากมาย จุดอ่อนประการสำคัญก็คือ สื่อแบบนี้ไม่ค่อยกระตุ้นให้ผู้รับสารได้พิจารณาไตร่ตรอง ได้ใช้

วิจารณ์ญาณในการตัดสินใจ ทั้งนี้เพราะผู้ส่งสารมุ่งเน้นแต่ลักษณะที่จะโน้มน้าวชักจูงให้เห็นคล้อยตามเป็นใหญ่ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในสังคมไทย เช่น การที่สื่อมวลชนขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นวิทยุ หนังสือพิมพ์ หรือโทรทัศน์ ก็ล้วนมีประวัติศาสตร์ที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจและเป็นเครื่องมือสำคัญของคนเพียง 3 กลุ่มเท่านั้น คือ รัฐบาล ทหาร และนักธุรกิจหรือกลุ่มทุน

บทเรียนจากข้อผิดพลาดและผลพวงของการพัฒนาที่ไม่พึงประสงค์ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวเพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาประเทศไทยไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่ ที่เรียกว่า Alternative / Multiplicity Paradigm เช่นเดียวกับภูมิภาคอื่นๆ ในโลก การพัฒนาตามกระบวนทัศน์กระแสทางเลือกที่เกิดขึ้นในบ้านเรา ที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางและเป็นกระแสที่มาแรง เช่น การพัฒนาเพื่อชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งโดยรวมแล้วก็หมายถึงแนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนนั่นเอง (Sustainable Development)

SINGH (1994:26 อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร 2542 :22) ได้สรุปคำนิยามจากการประชุมสุดยอดกลุ่มองค์กรเอกชนในภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิกด้านการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนว่า "การพัฒนาสังคมจะต้องเป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเพื่อความเป็นธรรมทางสังคม ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความยั่งยืนทางนิเวศ การมีส่วนร่วมทางการเมืองและความคงอยู่ทางวัฒนธรรม" ซึ่ง เกศินี จุฑาวิจิตร (2542 : 32-33) ได้เสนอว่าหลักการพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาแบบยั่งยืนมี 3 ประการคือ การให้ความสำคัญสูงสุดแก่คุณค่าของสิ่งแวดล้อม การขยายมิติเวลาไปสู่อนาคต และการเน้นเรื่องความยุติธรรม ดังนั้นการพัฒนาตามแนวนี้นี้จึงต้องประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญคือ

1. เป็นการพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง
2. เป็นการพัฒนาที่เกิดมาจากเนื้อในของสังคมนั้นๆ
3. เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ นอกเหนือจากความต้องการด้านวัตถุ เช่น ความต้องการที่จะแสดงออกซึ่งความริเริ่มสร้างสรรค์ ความเสมอภาคเท่าเทียม และความต้องการที่จะทำความเข้าใจและควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง
4. เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงผลกระทบ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อความยั่งยืนของระบบนิเวศ
5. เป็นการพัฒนาที่มุ่งด้านความเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ทั้งในด้านความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยต้องส่งเสริมเงื่อนไขเพื่อการจัดการด้วยตนเอง และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่แสดงให้เห็นถึงการตอบรับอย่างแท้จริงของประเทศไทยต่อกระบวนทัศน์การพัฒนาแนวใหม่นี้ โดย

เริ่มจากการทำแผนพัฒนาที่เปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มจากทุกภูมิภาคของประเทศ รวมทั้งองค์กรเอกชน ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศตั้งแต่แรกเริ่ม โดยได้ปรับแนวคิดจากการพัฒนาแต่ด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยที่ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น รวมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการวางแผนจากการแยกส่วนที่ขาดความเชื่อมโยงเกื้อกูลต่อกัน มาเป็นการพัฒนาแบบรวมส่วนหรือบูรณาการ ให้เป็นแผนพัฒนาที่เอื้อประโยชน์ให้คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริง (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2542 : 33-35)

ส่วนในด้านของการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และยุทธศาสตร์ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา Singhal & Rogers (1989 ในกาญจนา แก้วเทพ 2543 :33) ได้สรุปว่า การกำหนดบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับค่านิยมของ "การพัฒนา" เป็นหลัก เมื่อแนวทางการพัฒนาเปลี่ยนไปเป็น Alternative Paradigm บทบาทของการสื่อสารเพื่อพัฒนาก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย กล่าวคือเปลี่ยนจากการสื่อสารแบบเดิมที่มีลักษณะจากบนลงล่าง ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบทางเดียวที่ถูกวางแผนมาแล้วจากส่วนกลาง ใน Dominant Paradigm มาเป็นการสื่อสารแบบจากล่างขึ้นบน (Bottom to top) หรือการสื่อสารในแนวระนาบ (Horizontal Approach) ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) และเน้นการวางแผนเพื่อการสื่อสารและการพัฒนาโดยประชาชนในท้องถิ่น เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ

จะเห็นว่าบทบาทของการสื่อสารใน Alternative Paradigm จะมีลักษณะที่หลากหลายกว่า และมีขอบเขตที่กว้างขวางกว่าในกระบวนทัศน์หลัก ในกรณีของขอบเขตของการสื่อสารจะขยายจากการเน้นใช้สื่อมวลชนเพียงอย่างเดียว ออกไปเป็นการสื่อสารในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล สื่อประเพณี สื่อเฉพาะกิจ และสื่อบุคคล สื่อทุกประเภทที่กล่าวมานี้จะถูกนำมาใช้ร่วมกัน เพื่อตอบสนองความต้องการในด้านการสื่อสารของชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกระดับ โดยการสื่อสารต้องยึดหลักการความต้องการ และปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินกิจกรรม เน้นการพัฒนาขีดความสามารถและพึ่งพาตนเองของประชาชน โดยการเผยแพร่ข้อมูลความรู้เฉพาะด้านที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนเป็นหลัก เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งพาแหล่งสารจากภายนอกมากนัก และท้ายที่สุดการสื่อสารต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งสามารถปรับใช้สื่อเก่าและสื่อใหม่เข้าด้วยกันเป็นต้น

ส่วนในแง่เป้าหมายของการสื่อสารก็มีความหลากหลายมากขึ้นเช่นกัน จากแต่เดิมที่การสื่อสารเพื่อพัฒนานั้น มุ่งแต่เพียงจะถ่ายทอดและโน้มน้าวประชาชนผู้รับสารให้เห็นคล้อยและ

ปฏิบัติตามความต้องการของรัฐ การสื่อสารแบบใหม่อาจมีเป้าหมายตั้งแต่การเพิ่มอำนาจให้ประชาชนในการที่จะคิดอย่างเป็นอิสระ ตัดสินใจและดำเนินการพัฒนาได้อย่างเป็นอิสระ นอกจากนั้นการสื่อสารยังจะช่วยส่งเสริมความเสมอภาคในชุมชน และเป็นยาคำที่สำคัญสำหรับการพัฒนาแบบกระจายอำนาจ (Decentralization) เป็นตัวประสานแนวคิดต่างๆ ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ที่จะนำมาใช้ในงานพัฒนา บทบาทของการสื่อสารแนวใหม่ก็จะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยแทนที่จะเป็นพาหนะในการนำแนวคิดใหม่ๆ จากข้างนอกเข้าไปใส่และแทนที่แนวคิดเก่าของชุมชน การสื่อสารไม่ว่าจะเป็นสื่อประเภทใด ก็จะต้องแสดงบทบาทเป็น “ผู้อำนวยความสะดวก” ด้านข่าวสารทุกประเภทจากทุกแหล่งข่าวให้แก่ชุมชน (facilitator role) (กาญจนา แก้วเทพ, 2543:41-42)

มองมะขามป้อม ด้วยบริบทของป่าใหญ่

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนานี้ คณะผู้วิจัยได้นำมาใช้ในการทำความเข้าใจกับ “ตัวตน” หรือ “อัตลักษณ์” ของกลุ่มสื่อชาวบ้าน และเพื่อช่วยให้มองเห็นพัฒนาการด้านแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อม ซึ่งเป็นหน่วยย่อยของกลุ่มสื่อชาวบ้านอีกทีหนึ่ง การศึกษาแนวคิดนี้ก่อให้เกิดคำถาม หรือสมมติฐานชั่วคราวต่อการทำงานของชาวมะขามป้อม ดังนี้

- หากผลงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน ด้วยแว่นตาของแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ก็น่าจะจัดอยู่ในกลุ่ม “กระบวนทัศน์ทางเลือก : Alternative Paradigm” มีอะไรบ้างที่เป็นเครื่องยืนยันสมมติฐานนี้ ?
- การก่อกำเนิดของกลุ่มจะมีที่มาหรือได้รับอิทธิพลมาจากกระแสการก่อตัวของกระบวนทัศน์ดังกล่าวในช่วงปี ค.ศ.1980 บ้างหรือไม่ อย่างไร ผ่านช่องทางใด ?
- การทำงาน “ละครเพื่อการพัฒนา” ของกลุ่มละครมะขามป้อม มีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับแนวคิด “การสื่อสารเพื่อการพัฒนา” อย่างไร ?

2.2 แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป็นเสมือนภาคขยายของแนวคิดการสื่อสารเพื่อพัฒนาบนกระบวนทัศน์ทางเลือก แนวคิดทั้งสองนี้จะช่วยชี้ให้เห็นถึงรูปธรรมและกลยุทธ์ในการดำเนินงานด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการฟื้นฟูความเข้มแข็งให้กับชุมชนชนบทด้วยการพัฒนาที่เน้นมิติทางวัฒนธรรม เช่นการเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน และการเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544:207) แนวทางการพัฒนาเช่นนี้

จำเป็นจะต้องอาศัยรูปแบบการสื่อสารที่มีความละเอียดอ่อน เจาะเจาะจง และมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2543:48-61) ได้เสนอแนะแนวคิดและคุณลักษณะของการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

2.2.1 การสื่อสารเพื่อชุมชน มีคุณลักษณะดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบ (Interactivity) กันอยู่ตลอดเวลา ทั้งในลักษณะที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ ลักษณะของการสื่อสารแบบสองทาง ทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา
2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) การสื่อสารเพื่อชุมชนมีการหลั่งไหลของข่าวสารในทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทุกทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (bottom-Top) และแบบแนวนอน (Horizontal) ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านก็อาจจะส่งข่าวสารไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน ในลักษณะของเครือข่ายชุมชน
3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน มีวิธีการและแง่มุมหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน เช่น
 - ก. การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ การสื่อสารชุมชนจะมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ กันดังนี้
 - ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน
 - ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กร หรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนาและสื่อสาร
 - ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

ข. การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสาร ในแง่มุมนี้ อาจกำหนดเป็นเป้าหมายของการสื่อสารชุมชนได้เป็น 3 เป้าหมายย่อย คือ

- (1) เพื่อทำการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ อันมักได้แก่ ทิศทาง การไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง (แต่ทิศทางการไหลแบบอื่นๆ ก็ใช้เป้าหมายนี้ได้เช่นกัน)
- (2) เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community self-expression) อันอาจจะหมายรวมถึงแต่การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชนไปจนกระทั่งถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย
- (3) เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (Development of the individual's self) ในหน่วยที่เล็กลงมากกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้ายๆ เป็นเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้น และดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-oriented) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะประการสำคัญของกระบวนการพัฒนาแนวใหม่ แทนการพัฒนาที่แต่เดิมเคยตอบสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก

5. หน้าที่ของการสื่อสาร Windahl et al (1992) ระบุว่า หน้าที่ของการสื่อสารชุมชน น่าจะประกอบด้วย

- (1) หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้
- (2) หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน
- (3) หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function) อันเป็นหน้าที่พื้นฐานของการสื่อสารโดยทั่วไป หากทว่าในการสื่อสารชุมชนนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารต้องเป็นไปอย่างรอบด้านดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนจึงได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้ เพื่อยกระดับความเข้าใจและความรู้ในเรื่องการสื่อสาร และทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

- (4) หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control Activation Function)
การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไข
ปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมี
ลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกิริยาป้อนกลับ
(Feedback)

นอกเหนือจากคุณลักษณะที่กล่าวมาแล้วนี้ Berrigan F.J. (1979) ได้เพิ่มเติมคุณสมบัติ
บางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมี คือ

6. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน
ไม่ว่าชุมชนจะตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้เช่นใดก็ตาม
7. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา เพื่อ
นำไปใช้เพื่อหาข่าวสาร เพื่อความรู้ หรือเพื่อความบันเทิง
8. สื่อชุมชนเป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ในหลายๆ บทบาท ไม่
ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ
9. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชนซึ่งหมายความว่า
ตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกไปนั้น ต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่
เป็นผู้อื่นมาทำให้ชุมชน
10. สื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือ ถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่ง
ไปยังอีกที่หนึ่ง มาเป็นเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน

2.2.2 การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

นักวิชาการผู้นำเสนอแนวคิดใหม่ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะชูประเด็น 2 ประเด็นที่
เป็นหลักการสำคัญและมีความโยงใยกัน คือ แนวคิดเรื่อง “การมีส่วนร่วม” และ “การเข้าถึง”
(Accessibility) สำหรับประเด็นแรกนั้น นักคิดบางท่านได้ถือเป็นหลักการสำคัญอย่างมากจนขนาน
นามการสื่อสารแบบใหม่ว่า “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” (Participatory communication) ใน
ส่วนที่เกี่ยวกับการสื่อสารชุมชนนั้น อาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบหนึ่งที่
สำคัญของการสื่อสารชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543: 52-53) มีรายละเอียดดังนี้

1. เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม หากกล่าวเฉพาะในระดับของชุมชนแล้ว
เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมน่าจะมีดังต่อไปนี้

- (1) เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่น การนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง
- (2) เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วม และเพื่อให้เห็นคุณค่า ความคิดและความเชื่อของเขา ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาเผยแพร่ในวงกว้าง และคนทั่วไปให้การยอมรับผ่านการแสดงทัศนะผ่านสื่อ ก็จะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง
- (3) เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่เคยคิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ซับซ้อนได้ การเข้ามาร่วมฝึกฝนอบรมการผลิตสื่อจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาสามารถจะใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้หากมีโอกาส
- (4) เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เพื่อเป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน มุมมอง และทัศนะของตนเอง
- (5) เพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน
- (6) ผลจากการสื่อสารของชุมชนที่อาจจะเกิดจากการริเริ่มของบางส่วนเสียของชุมชน หรือจากชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชน หรือชุมชนอื่นๆ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เราต้องยอมรับว่าผลจากการใช้กระบวนการพัฒนาแบบลงบนล่างนั้น ไม่เพียงแต่จะไม่ได้ผลตามที่คาดหวังเอาไว้เท่านั้น หากทว่ายังทิ้งร่องรอยแห่งความสูญเสียในเชิงภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเอาไว้ด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านจะเกิดวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพา การรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก และไม่เชื่อมั่นว่าตนเองจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยความสามารถของตนเอง
- (7) เนื่องจากเนื้อหาของการสื่อสารชุมชนนั้น จะเน้นเรื่องราวที่มีสาระประโยชน์ต่อชีวิตของชีวิตชุมชนเอง ดังนั้น สื่อประเภทนี้จึงช่วยเพิ่มสัดส่วนของการสร้างสื่อที่มีสาระให้แก่ชุมชนให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เพื่อถ่วงดุลย์กับการสื่อสารที่มุ่งเน้นแต่ความบันเทิงและการหลีกหนีปัญหา (Escapist) ที่สื่อจากภายนอกอัดฉีดเข้าไปในชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร

การมีส่วนร่วมในการสื่อสารจะมีระดับที่แตกต่างกันไป ของการเข้ามามีส่วนร่วมของการสื่อสาร โดยปัจจัยที่จะเข้ามามีส่วนกำหนดระดับความมากน้อยของการมีส่วนร่วมนั้นจะเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของการสื่อสารดังนี้

- (1) เป้าหมายของการสื่อสาร ได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใด เช่น ในระดับเข้ามามีส่วนร่วมแสดง ระดับเป็นผู้รับสารที่คอยป้อนปฏิกิริยาอันกลับ (feedback) ระดับวางนโยบาย ฯลฯ
- (2) ลักษณะสองทางและ Interactivity ของการสื่อสาร ยิ่งการที่เอื้ออำนวยให้มีลักษณะตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลามากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วม ก็ยิ่งจะมีมากขึ้นเท่านั้น
- (3) ใครคือผู้ส่งสาร ในชุมชนเองโอกาสที่คนส่วนใหญ่จะได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารมี มากน้อยและทั่วถึงหรือไม่ หรือเมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างนักสื่อสารมวลชนอาชีพ เจ้าหน้าที่รัฐ และชาวบ้าน สัดส่วนที่จะได้เป็นผู้ส่งสารเป็นอย่างไรบ้าง
- (4) ประเภทของเนื้อหาสาร เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของชุมชน หรือเปล่า นอกจากนั้นวิธีการนำเสนอเนื้อหา หากมีลักษณะของการสนทนา แลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (dialogue) แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision-making) ก็จะทำให้การมีส่วนร่วมมีโอกาสมากขึ้น
- (5) ประเภทของช่องทาง/สื่อ โดยหลักการทั่วไปแล้ว สื่อขนาดเล็ก เช่น สื่อเฉพาะกิจ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้มากกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่น สื่อประเพณี ก็เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมได้ง่ายกว่าสื่อสมัยใหม่ที่ แปลกหน้า อย่างไรก็ตาม นี่ก็มิได้หมายความว่าสื่อขนาดใหญ่เช่นสื่อมวลชน เพียงแต่มีข้อพิง กระทบถึงความสะดวกง่ายในการเข้ามามีส่วนร่วมของสื่อประเภทต่าง ๆ และการคิดค้น สร้างสรรค์กิจกรรมและช่องทางแบบใหม่ที่จะอำนวยความสะดวกในการเข้ามามีส่วน ร่วมของประชาชน
- (6) ผู้รับสารและการมีปฏิกิริยาป้อนกลับ (Feedback) สำหรับการสื่อสารแบบมี ส่วนร่วมนั้น จะมีความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่แตกต่างไปจากการ สื่อสารเพื่อการพัฒนากระแสหลักโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ กระบวนทัศน์ใหม่นี้จะเชื่อ ว่า ผู้รับสารนั้นมิใช่ผู้ที่ว่างเปล่าและไม่รู้อะไรเลย เกี่ยวกับเนื้อหาสารที่จะสื่อไป หากแต่ความรู้ที่ผู้รับสารมีนั้น อาจจะเป็นความรู้คนละชุดที่แตกต่างจากผู้ส่ง สารคิดเอาไว้ และนอกจากผู้รับสารจะมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสารแล้ว วิธีการรับสารของประชาชนก็มิได้เป็นอย่าง passive หากทว่าเป็นไปอย่าง active และประชาชนผู้รับสารมักจะมีปฏิกิริยาป้อนกลับ (feedback) ทั้งแบบที่

เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ประจักษ์พยานที่เห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีนี้ เนื้อหาสื่อ่นั้นมีความผูกพันใกล้ชิดกับประชาชน เช่น การพูดคุยหลังจากดูละครโทรทัศน์แล้ว ดังนั้น ไม่ว่าชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกับการสื่อสารในระดับใดก็ตาม การจัดช่องทางสำหรับปฏิกริยาป้อนกลับก็เป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างขาดไม่ได้ของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

3. ระดับการมีส่วนร่วม (แบ่งจากน้อยไปหามาก)

- (ก) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (Audience/Receiver/Users)
- (ข) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง (Sender/Producer/Co-producer/Performance)
- (ค) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (Policy Maker/Planner)

การมีส่วนร่วมในแต่ละระดับนี้จะเรียกร่องประเภทของกิจกรรมและเงื่อนไขต่าง ๆ แตกต่างกันไป ดังที่จะกล่าวถึงในรายละเอียดดังนี้

ก. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร

เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสาร ตั้งแต่ต้นยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอ ไปจนกระทั่งการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่ และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้อาจจะเปลี่ยนแปลงไปสำหรับฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารชุมชนแบบมีส่วนร่วมก็คือ

- (1) ต้องมีการ ขยายแนวคิดของผู้รับสาร ให้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้ของตน (Right to know/Right to be inform) และนอกจากนั้น สิทธินี้ยังขยายไปถึงสิทธิที่จะบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนต่อสาธารณะด้วย (Right to inform)
- (2) จะต้องสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสาร ทั้งในช่วงขาเข้า (Input) และช่วงขาออก (Output) เช่น ในช่วงนำเข้าข้อมูล จะต้องมีการสำรวจว่ามีช่องทางข่าวสารอะไรบ้างสำหรับชุมชน โอกาสในการเข้าถึงเป็นอย่างไร เนื้อหาของข่าวสารนั้นเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือไม่ และมีรูปแบบการนำเสนอในลักษณะอย่างไร (ตามเกณฑ์ของการสื่อสารชุมชนที่ได้กล่าวข้างต้น) ในช่วงของการส่งข้อมูลออกจากชุมชนก็เช่นกัน

- (3) ปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร ก็คือ ช่องทางข่าวสาร (Channel) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางช่วงเวลาที่เป็นช่วงระยะเวลาสำคัญของชุมชน เช่น เมื่อมีการนิรโทษกรรมหรือการทำประชาพิจารณ์ในต่างจังหวัด และมีการถ่ายทอดรายการดังกล่าวผ่านสื่อมวลชน จะต้องมีการสำรวจว่า มีช่องทางอะไรบ้างที่ประชาชนในบริเวณดังกล่าว จะได้รับ-ส่งข่าวสารอย่างทั่วถึง ในกรณีเช่นนี้ มาตรการการเพิ่มช่องทางการสื่อสาร (Addition of Channel) เป็นสิ่งที่จำเป็น

ข. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง

เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมาและจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติม หรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่าๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ร่วมผลิตนั้น ยังแบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ

- (1) **ขั้นก่อนการผลิต (Pre-production Stage)** อันได้แก่ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ กิจกรรมในขั้นตอนนี้จะประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่าง ๆ การคัดเลือกจากและตัวแสดง ฯลฯ
- (2) **ขั้นตอนการผลิต (Production Stage)** ได้แก่ขั้นตอนของการลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการในการกรณียุทธ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ ฯลฯ
- (3) **ขั้นหลังการผลิต (Post-production Stage)** ได้แก่ขั้นตอนหลังการถ่ายทำเสร็จแล้ว ก็ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่างๆ

นอกเหนือจากความจำเป็นในการสร้างเงื่อนไขใหม่ ๆ เช่น การฝึกอบรมด้านการใช้เครื่องมือการผลิตแก่ชาวบ้านแล้ว การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับการผลิตนี้ยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปเงื่อนไขเก่าๆ บางประการอีกด้วย เช่น การปฏิรูปองค์กรสื่อสารมวลชน และวิธีการทำงานของนักสื่อสารมวลชน

ค. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายนั้น ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และดังที่ได้สังเกตเห็นว่า ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง กล่าวคือ ในระดับของผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นการผลิต ก็อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามา

มีส่วนร่วม จนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคน เท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมในระดับนี้

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการใช้สื่อของชุมชนนั้น หมายถึง การวางแผนและนโยบายการดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน กล่าวในระดับกว้าง อาจจะหมายถึงการวางแผนและกำหนดนโยบายของการสื่อสารทุกประเภทที่มีอยู่ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสื่อประเภทใด เช่น สื่อมวลชน (วิทยุ หนังสือพิมพ์หมู่บ้าน) สื่อเฉพาะกิจ (วิดีโอ โปสเตอร์ หอกระจายข่าว เสียงตามสาย) สื่อประเพณี รวมทั้งสื่อบุคคล การวางแผนนั้นจะเป็นการสร้างเชื่อมโยงระหว่างสื่อแต่ละประเภทเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการใช้งาน

ส่วนในระดับที่แคบลงมา อาจจะหมายถึงการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชน ตัวอย่างที่กำลังจะเกิดขึ้นในสังคมไทย คือ การทำวิทยุชุมชน ที่ในโครงสร้างของการดำเนินงานจะมีตัวแทนชาวบ้านเข้าไปอยู่ในทุกขั้นตอน คือ ทั้งระดับคณะกรรมการบริหารวิทยุและระดับการผลิต กล่าวคือเป็นการรับผิดชอบร่วมกัน ชุมชนเองก็ต้องรับผิดชอบการดำเนินงานของสื่อ ซึ่งรวมทั้งด้านงบประมาณ อุปกรณ์ บุคลากร ฯลฯ ส่วนสื่อนั้นก็ต้องตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน

มองการทำงานของมะขามป้อมในมิติเชิงกลยุทธ์

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ คณะผู้วิจัยมองว่าเป็นรูปธรรมที่ทำให้แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในปัจจุบันเกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งหากการทำงานของกลุ่มละครมะขามป้อม ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาตั้งแต่เมื่อเริ่มก่อตั้งเป็นโครงการสื่อสารชาวบ้านแล้ว แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก็น่าจะช่วยส่งเสริมให้ทิศทางการทำงานละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของมะขามป้อมในปัจจุบัน มีความชัดเจนมากขึ้น คณะผู้วิจัยจึงได้นำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ด้านกลยุทธ์และผลของการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชน โดยมีคำถามนำการศึกษาในส่วนนี้คือ

- กลยุทธ์ในการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม มีความสอดคล้องหรือสนับสนุนแนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชนหรือไม่ อย่างไร ?
- กระบวนการทำงานละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม จัดว่าเป็นกรณีตัวอย่างของการใช้กลยุทธ์การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้หรือไม่

- โดยสรุปแล้ว ผลการทำงานพัฒนาชุมชนโดยใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนา ของกลุ่มละครมะขามป้อมในกรณีศึกษาแต่ละพื้นที่ ในการวิจัยครั้งนี้สามารถบรรลุเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้ในระดับใดบ้าง

2.3 แนวคิดเรื่องละคร ในฐานะของศิลปะ สื่อ และกิจกรรมการเรียนรู้

คำว่า “ละคร” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษสองคำ คือคำว่า Theatre และ Drama “Theatre” มาจากภาษากรีกว่า “theatron” หมายความว่า “ได้ดู ได้เห็น”(to see) ส่วนคำว่า “Drama” มาจากภาษากรีกว่า “drao” หมายถึง “การกระทำ หรือการแสดง” (to do, to act)

ส่วนความหมายในภาคภาษาไทย เต็มศิริ บุญยสิงห์และคณะ (2516 :2) กล่าวว่าไว้ว่า “ละคร คือการแสดงเลียนชีวิต โดยมีการร้องรำทำเพลงประกอบ แยกได้ 2 อย่าง คือ 1) ในความหมายกว้าง หมายถึง การละเล่นที่แสดงกิริยาท่าทาง ซึ่งจะเป็นรำหรือเต้นก็เรียกละคร นั่นคือระบำต่างๆ 2) ความหมายเฉพาะหลักวิชาการ หมายถึง การแสดงที่ต้องมีเนื้อเรื่องเป็นสำคัญ ได้แก่ละคร ลิเก และเสภา เป็นต้น”

ละครในมุมมองของศิลปะ

เนื่องจากธรรมชาติของละครมีลักษณะเป็นพหุศาสตร์ (Multi-disciplinary) นิยามของละคร จึงมีความหลากหลาย แตกต่างกันไปตามศาสตร์ที่อ้างถึง เช่น ในทางศิลปะ ถือว่าละครเป็น ศิลปะแขนงหนึ่ง เรียกว่า “ศิลปะการละคร” (Theatre Art) ซึ่งมีนิยามไว้ดังนี้

“ศิลปะการละคร คือ ศิลปะที่เกิดขึ้นจากการนำภาพจากประสบการณ์และจินตนาการของมนุษย์มาผูกเป็นเรื่องและจัดเสนอในรูปของการแสดง โดยมีนักแสดงเป็นผู้สื่อความหมายและเรื่องราวต่อผู้ชม” (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531:1)

“ศิลปะการละคร คือการศึกษาให้เข้าใจถึงชีวิตและจิตใจของมนุษย์ ปฏิบัติที่มนุษย์มีต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาเฉพาะหน้า ธรรมชาติ กฎเกณฑ์ทางสังคม ตลอดจนเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งย่อมจะนำไปสู่ความเข้าใจตนเองและผู้อื่น หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง การละคร ก็คือการศึกษาค้นหาความจริง หลักปรัชญา และแนวทางชีวิต ที่เห็นได้จากการแสดงออกของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยในรูปของ ละคร” (สดส ปันธุมโกมล อ้างไว้ใน โครงการสื่อชาวบ้าน 2528 : 28)

ศิลปะการละครมีความผูกพันลึกซึ้งกับมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา ในทางจิตวิทยาเห็นว่าการแสดงบทบาทสมมติเป็นพัฒนาการสากลอย่างหนึ่ง ที่สะท้อนถึงความเป็นมนุษย์อันเป็นสิ่งมีชีวิตที่ทรงภูมิปัญญาได้อย่างชัดเจนที่สุด ตั้งแต่วัยเยาว์เด็กทุกคนล้วนมีความสุขสนุกสนานกับการเล่น

เลียนแบบ การจินตนาการและการฝันกลางวัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการปลดปล่อยพลังงานส่วนที่เหลือใช้ตามธรรมชาติ อีกส่วนหนึ่งก็เป็นกระบวนการทางจิตที่ช่วยให้มนุษย์สามารถหลีกเลี่ยงสภาพความเป็นจริงที่เผชิญอยู่ ซึ่งถือว่าการพักผ่อนหย่อนใจชนิดที่เป็นพื้นฐานที่สุดที่มนุษย์จะสามารถทำได้ง่ายๆ ด้วยตนเอง ประการสุดท้ายมนุษย์ทุกคนล้วนมีความต้องการในการแสดงออก (Need to expression) เป็นสัญชาตญาณพิเศษที่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นๆ

ดังนั้นศิลปะการละครโดยธรรมชาติ จึงเป็นกิจกรรมที่แสดงออกเพื่อสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ละครจึงเป็นทั้งการเลียนแบบและเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นรูปแบบทางศิลปะอย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้ศิลปินสามารถนำมาใช้แสดงถึงทัศนะ ปรัชญา ความคิด และอารมณ์ความรู้สึกของตนต่อปรากฏการณ์ใดๆ ก็ตามที่เขาต้องการนำเสนอ ละครรับใช้สังคมในแง่ของประเพณี โดยผลักดันให้บุคคลได้มีส่วนร่วมในประสบการณ์เดียวกันจากการเข้าชมละคร ในขณะเดียวกันละครก็สะท้อนภาพของวิถีชีวิต จิตวิญญาณและชนบประเพณีของคนในสังคมนั้นๆ ให้เห็นอย่างใกล้เคียงความจริงมากที่สุด ในจำนวนศิลปะทั้งหลาย ละครจึงเป็นศิลปะที่แสดงถึงความเป็นมนุษย์ได้ชัดเจนที่สุด (สุคนธ์จิต วงษ์เผือก, 2540 : 6-7)

ในโรงละคร เราหวังจะได้รับคามเพลิดเพลินและเรายังหวังให้ศิลปินสื่อสารสิ่งใดก็ตามที่เขาประสงค์จะบอกเราอีกด้วย เมื่อมีทั้งการสื่อสาร การแสดงออก และความเพลิดเพลินอยู่พร้อมกัน เราอาจจะสนุกสนานไปกับประสบการณ์มากมายหลายแบบ เช่น การมีอารมณ์ได้ตอบร่วมไปกับเรื่องราว ความรู้สึกอีกเหิมในใจ ความเข้าใจชัดในความรู้สึกส่วนตัวและอคติของตน การอภิปรายทัศนะทางสังคม ปรัชญา การเมืองหรือศาสนา การเสนอเรื่องราวที่คล้ายคลึงกับตัวเรา หรือแตกต่างอย่างมากจากตัวเราทั้งด้านกาลเวลาและสถานที่ หรือการหลีกเลี่ยงไปจากชีวิตประจำวันในช่วงเวลาสั้นๆ ที่ได้ดูละครเบาสมองซึ่งช่วยให้เราลืมตัวเองไปชั่วขณะ จุดมุ่งหมายเหล่านี้มีอยู่ในการละครตลอดมาทุกยุค และยังเป็นอยู่ในทุกวันนี้ จอห์น แกสเนอร์ เรียกมันว่า ตัว E ทั้ง 5 นั่นคือ การแสดงออก (Express) ความเพลิดเพลิน (Entertain) ความรู้สึกเฟริดแพรว (Exalt) ความรู้แจ้งเห็นจริง (Enlighten) และการหลีกเลี่ยง (Escape) (เอ็ดเวิร์ด เอ โรท, 2525 : 5-6)

นอกจากนี้ละครยังเป็นพื้นฐานของสื่อประเภทโทรทัศน์และภาพยนตร์ ซึ่งเป็นสื่อในชีวิตประจำวันของสังคมสมัยใหม่ ทั้งยังเป็นสื่อที่สามารถผสมผสานทุกสื่อที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมทุกชนิดเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน เพราะธรรมชาติของศิลปะการละครมีลักษณะเป็นศิลปะร่วม (Composite Art) ละครเรื่องหนึ่งๆ จึงเป็นเสมือนพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สามารถหลอมรวมเอาศิลปะหลายแขนงไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นวรรณศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ ตลอดจนนาฏศิลป์และการแสดงทุกรูปแบบ ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ละครจึงเป็นกระบวนการทางสังคมโดยธรรมชาติ เพราะละครต้องการการร่วมมืออย่างดีของศิลปิน นักเทคนิคและผู้ชมจำนวนมาก ซึ่งทำให้กิจกรรมด้านการ

ละครมีความศักยภาพในการพัฒนาความเข้าใจตนเองของชุมชน และความเข้าใจของชุมชนต่อบุคคลแต่ละคนในชุมชนนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

ละครในแง่ของการสื่อสาร

ส่วนในทางวิชาการด้านการสื่อสาร (Communication study) ถือว่าการแสดงละครบนเวทีเป็นสื่ออย่างหนึ่งเรียกว่า “สื่อละคร” (Theatre Media) ซึ่งถือว่ามีอายุเก่าแก่ที่สุดในบรรดาสื่อที่มีการรับรู้ด้วยการได้ยินและได้ฟัง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช 2529 :364) สื่อการแสดงละครนี้ เริ่มต้นตั้งแต่เด็กดำนับรพรจากคนเล่านิทานซึ่งจะเล่านิทานเพื่อเป็นการให้ความบันเทิงแก่คนในเผ่า โดยผู้เล่าก็จะแสดงท่าทางประกอบตามเนื้อเรื่อง ประเทศจีน อินเดียและญี่ปุ่น ได้มีการบันทึกเกี่ยวกับการละครตั้งแต่ยุคต้นของประวัติศาสตร์ ประเทศกรีกโบราณ ก็มีการแสดงละครตลก และเรื่องโศกนาฏกรรมในโรงละครที่บรรจุคนได้ถึง 20,000 คน (นภาพรณ อัจฉริยะกุล, 2535 :364)

หากจะแบ่งตามบทบาทหน้าที่ทางสังคม ละครก็จัดว่าเป็นสื่อที่ให้ข่าวสาร (Information media) ตลอดจนเป็นสื่อเพื่อการศึกษา (Educational media) และบทบาทที่เด่นชัดที่สุด ได้แก่ สื่อบันเทิง (Entertainment media) หากจะแบ่งสื่อละครตามประเภทที่ใช้ในการรับสาร ละครก็จัดเป็นสื่อโสตทัศน (Audio-visual media) หรือ (Audio-visual transmitter) คือสื่อที่ได้รับด้วยการฟังและการมองเห็น ซึ่งผู้รับสารมีความเข้าใจง่ายกว่าสื่อประเภทสื่อทัศน (Visual media) หรือสื่อโสต (audio media)

และหากจะจำแนกประเภทของสื่อละครตามวิวัฒนาการของสื่อ ละครจัดเป็นสื่อที่เก่าแก่ที่สุดที่เรียกว่าสื่อประเพณี (Traditional media) ซึ่งมาริสา แสงกุลศิริศักดิ์ (2532 : 50) ได้อธิบายว่า สื่อประเพณีได้แก่ บุคคล คณะบุคคล และเครื่องอุปกรณ์ที่เกี่ยวกับการแสดงและการแสดงออกซึ่งวัฒนธรรมของชาติที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล มนุษย์เป็นสื่อที่เรียกกันว่าสื่อบุคคล (Human media) วัฒนธรรมเป็นสื่อที่เรียกว่าประเพณี เพราะใช้สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล ทั้งสื่อบุคคล และสื่อประเพณีสามารถส่งหรือนำรหัสสารผ่านครรลองไปยังผู้รับสารคนเดียวหรือหลายๆ คนโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่งประดิษฐ์เข้ามาช่วย สื่อประเพณีจึงเป็นทั้งภาชนะรองรับตัวสาร (Recipient) และพาหนะ (Vehicle) ที่จะนำตัวสารจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง จากสถานที่หนึ่งไปยังสถานที่หนึ่ง และที่สำคัญก็คือจากเวลาหนึ่งไปยังอีกเวลาหนึ่งซึ่งยาวนานหลายร้อยหลายพันปี

นอกจากนี้สื่อละครถือว่าเป็นสื่อพื้นบ้าน (Folk media) ชนิดหนึ่ง ตรงกับที่สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2530:40) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “สื่อพื้นบ้าน หมายถึง รูปแบบของการสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคล หรือบุคคลกับกลุ่มคนที่ได้ประพฤติ ปฏิบัติ สืบต่อกันมาจนเกิดความเคยชินเป็นประเพณีและครอบคลุมถึงประเพณีเรื่องภาษา ท่าทาง การแต่งกาย เครื่องใช้ ฯลฯ ที่ประชาชนในสังคมหนึ่ง

กำหนดความหมายที่แน่นอนเอาไว้ให้เป็นที่เข้าใจตรงกัน สื่อพื้นบ้านจึงควรครอบคลุมการแสดงต่างๆ เช่น เพลง ละคร ละคร การละเล่น และกีฬา ที่เปิดโอกาสให้มีการสนทนาวิสาสะ ตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยให้เกิดการสื่อสาร”

ในอีกมุมหนึ่ง สื่อละครถือเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) โดยกลุ่มผู้รับสาร หรือกลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มผู้ส่งสารที่รู้แน่ชัดว่าเป็นกลุ่มใด การเกิดปฏิกิริยาสนองตอบ (Feedback and Reaction) ก็มีได้ง่ายกว่าสื่อมวลชน และเป็นสิ่งที่มีความจำเพาะสามารถนำสารไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากรูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นการสื่อสารลักษณะเผชิญหน้า (Face-to-face) จัดเป็นรูปแบบที่มีผลต่อการให้ผู้รับสารยอมรับที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่จะยอมรับที่จะร่วมมือปฏิบัติมากที่สุด สื่อมวลชนจะเป็นตัวเสริมสร้างความรู้เบื้องต้น ขณะที่สื่อบุคคลเป็นตัวสำคัญมากในการโน้มน้าวใจ เพราะสามารถเปลี่ยนทัศนคติ และมีประสิทธิผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมปัญหา เช่น เพิ่มความรู้ ขณะที่การสื่อสารระหว่างบุคคลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติมากกว่า (ดวงทิพย์ วรพันธุ์, 2525 : 19)

ด้วยคุณลักษณะทางการสื่อสารเช่นนี้ ทำให้ละครเป็นสื่อที่มีพลังในการให้ข้อมูลข่าวสารและการสอน เช่นเดียวกับพลังด้านความบันเทิง ละครสามารถเป็นตัวอย่างที่ดีและไม่ดีให้กับเรา ทั้งยังทำให้เรารู้สึกได้ว่าลึกซึ้งไปจากชีวิตที่เป็นจริง แม้ในขณะที่เรากำลังเผชิญหน้าชีวิตเช่นนั้นอยู่ในละคร ดังเช่นกรณีที่ยาวชนในชนบทจะสามารถดูละครที่แสดงถึงชีวิตของตนเอง ได้โดยไม่รู้สึกว่าถูกตำหนิ แต่กลับรู้สึกมีส่วนร่วมและคล้อยตามไปกับบทบาทของตัวละครจนทำให้พวกเขาสามารถมองย้อนและวิพากษ์วิจารณ์การกระทำที่ผ่านมาของตนเองได้อย่างปราศจากอคติ และอาจพบทางออกของปัญหาจากเนื้อหาสาระที่ละครมอบให้ และได้รับความหวังหรือแรงบันดาลใจจากตัวละครได้โดยไม่รู้สึกว่าถูกทำลายคุณค่าในตนเองไป (สุคนธ์จิต วงษ์เผือก, 2540 : 8)

ละครกับการเรียนรู้

ในทางการศึกษา ละครถือว่าเป็นสื่อการสอนแบบหนึ่ง (Theatre as a teaching tool) ซึ่งการนำละครมาใช้ในระบบการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของการจัดกิจกรรมการละครโดยตรง หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการละครก็ดี ล้วนมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ของบุคคล ดังจะเห็นได้จากการที่ ดร.เอ็ดการ์ เดล นักการศึกษา ได้ศึกษาเปรียบเทียบการเรียนรู้ของมนุษย์โดยใช้วิธีการต่างๆ 12 วิธี¹ พบว่า การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ทางกายและการละครนั้น เป็นวิธีการเรียนรู้ที่

¹ ได้แก่ การอ่าน การฟัง การเห็นรูปภาพ การชมภาพยนตร์-วิดีโอ การชมนิทรรศการ การชมการสาธิต การทัศนศึกษา การอภิปราย การพูดหรือบรรยาย การแสดงละคร การใช้สถานการณ์จำลอง และการปฏิบัติจริง

ให้ผลดีกว่าวิธีการอื่นๆ ถึง 9 วิธี เนื่องจากทำให้ผู้เรียนสามารถจดจำสิ่งที่เรียนรู้ได้ถึงร้อยละ 90 และ
ยังมีความคงทนเป็นเวลาถึง 2 สัปดาห์ เทียบเท่ากับผลการเรียนรู้จากการใช้สถานการณ์จำลอง
(Simulator) และการเรียนรู้จากการปฏิบัติกับของจริง (Dale, 1969)

ยิ่งไปกว่านั้น ประสบการณ์ทางการละครในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางการเรียนรู้ มุ่งให้
ผู้เรียนได้รับโอกาสที่จะฝึกฝนความเชี่ยวชาญในทักษะเบื้องต้นที่จำเป็นต่อการศึกษา เช่นก่อให้เกิด
กระบวนการเรียนรู้แบบสืบค้นและค้นพบด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันผู้เรียนก็เป็นผู้สร้างสรรค์สิ่ง
ใหม่ๆ โดยมีการสำรวจทัศนคติค่านิยมของตนเองอยู่ตลอดเวลา ในชั้นเรียนละคร ผู้เรียนจะได้รับการ
ส่งเสริมให้ทำการสำรวจตนเองในหลายๆ แง่มุม ทั้งจุดอ่อนและความสามารถเชิงสร้างสรรค์ของตน
ก่อให้เกิดวิธีคิดเชิงสืบสวนหาข้อเท็จจริง นำไปสู่มุมมองลักษณะนี้ต่อชีวิตและสังคมที่ผู้เรียนอาศัย
อยู่ และขยายออกเป็นความสามารถเชิงวิเคราะห์ที่เรียบแหลมได้ในระดับต่อไป

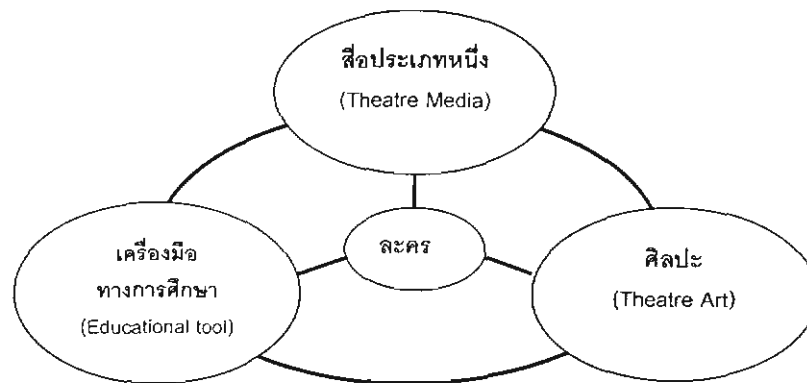
กิจกรรมละครในชั้นเรียน มุ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเป็นนักสังเกตการณ์ นักจัดการ นัก
สร้างสรรค์และนักประเมินผล ทั้งต่อตนเองและสิ่งต่างๆ อย่างกระตือรือร้น ภายใต้ประสบการณ์ทาง
ประสาทสัมผัสที่หลากหลาย ซึ่งผู้เรียนจะต้องใช้สิ่งเหล่านี้ในการพัฒนาความรู้ ทักษะการแสดงออก
เชิงสร้างสรรค์ และการประเมินค่า โดยเริ่มจากส่วนบุคคล จากนั้นจึงยกระดับไปสู่กลุ่ม ซึ่งก่อให้เกิด
การพัฒนาทางด้านจิตสำนึกความเป็นมนุษย์ เริ่มจากความเคารพนับถือในตนเอง (Self-esteem)
ก่อนจะยกระดับไปสู่จิตสำนึกทางสังคม (Social Consciousness) และก่อให้เกิดการตอบสนอง
อย่างมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคมได้ในที่สุด

ในการเข้าร่วมกิจกรรมละคร ผู้เรียนจะสามารถบูรณาการตนเองทั้งในด้านการใช้สติปัญญา
และประสิทธิภาพทางอารมณ์ความรู้สึก ทั้งยังมีความเข้าใจต่อกฎเกณฑ์ต่างๆ ผ่านระเบียบวิธีทาง
สุนทรียศาสตร์ นอกจากนั้นสิ่งที่ผู้เรียนจะได้รับจากกระบวนการละครโดยไม่รู้ตัว ก็คือวิธีคิดเชิง
สืบค้น และทักษะในการแก้ไขปัญหา (Problem-solving skill) ที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน
(Hypothesis testing) และกระบวนการตัดสินใจ ผลพลอยได้เหล่านี้จึงทำให้ผู้เรียนเกิดภูมิคุ้มกันต่อ
สื่อต่างๆ ที่ได้พบเห็นในชีวิตประจำวัน และมีความสามารถในการเลือกสรรในฐานะผู้บริโภคที่ฉลาด
อีกด้วย (สุคนธ์จิต วงษ์เผือก, 2540 : 7-9)

ธรรมชาติแห่งการพัฒนามนุษย์ในละคร

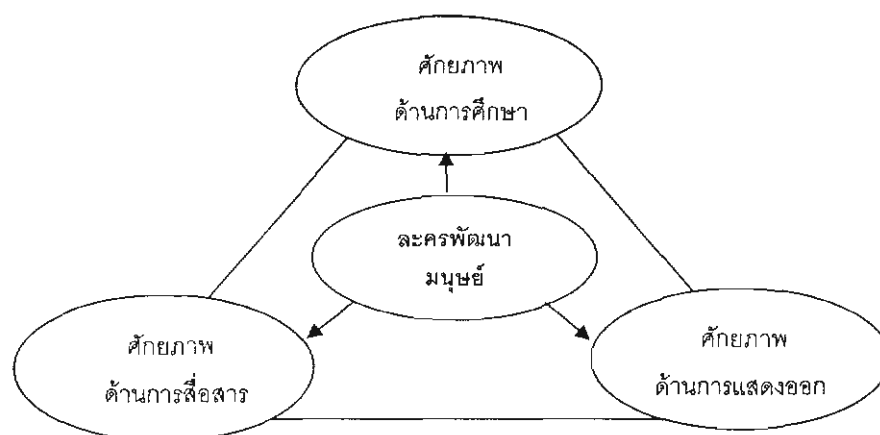
แนวคิดเกี่ยวกับละคร จากเอกสารต่างๆ ที่ได้ทบทวนมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า “ตัวตน”
ของละครมีความหลากหลาย เปรียบเสมือนบุคคลที่สวมหมวกหลายใบ คือมีหลายบทบาทในคนคน
เดียวกัน กล่าวคือละครเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง เป็นสื่อชนิดหนึ่ง และเป็นเครื่องมือทางการศึกษาอย่าง
หนึ่ง ซึ่งหากจะมองอย่างแยกส่วนก็จะพบว่า ละครปรากฏตัวตนและสามารถแสดงบทบาทที่

สมบูรณ์แบบตามวัตถุประสงค์ของตนได้ถึงสามสาขาวิชา ไม่ว่าจะเป็นวิชาการด้านการศึกษา (Education) วิชาการด้านการสื่อสาร (Communication) และวิชาการด้านศิลปะ (Art) ซึ่งล้วนแต่เป็นองค์ประกอบที่เป็นพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนามนุษย์ ดังนี้

แผนภูมิที่ 2 : คุณลักษณะที่สำคัญสามด้าน ซึ่งแสดงถึงความเป็นพหุศาสตร์ของละคร

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าละครจะยืนอยู่บนพื้นที่ของศาสตร์ใด ก็ไม่อาจละทิ้งบทบาทหรือตัวตนของอีกสองสาขาไปได้ ในขณะที่แสดงบทบาททางศิลปะ ละครก็ยังคงต้องพ่วงเอาภาระหน้าที่ของการสั่งสอน และหน้าที่ของสื่อตามไปด้วยเสมอ ซึ่งสะท้อนให้เห็นธรรมชาติของศาสตร์และศิลป์ที่มีได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วน หากแต่มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งและมีบทบาทที่เกี่ยวข้องทับซ้อนกันอยู่อย่างเป็นองค์รวม (Holistic) เช่นเดียวกับชีวิตมนุษย์ที่ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยบูรณาภาพของศาสตร์และศิลป์ที่แตกต่างหลากหลาย ทว่ามีปฏิสัมพันธ์ เกื้อหนุน และส่งเสริมซึ่งกันและกัน หากเราเชื่อว่าการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์จะต้องเป็นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ละครก็น่าจะเป็นเครื่องมือสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่มีธรรมชาติของการพัฒนาเชิงบูรณาการในตนเองได้อย่างแท้จริง ดังภาพ

แผนภูมิที่ 3 : ละครพัฒนามนุษย์ด้วยการเสริมสร้างศักยภาพที่สำคัญสามด้านอย่างเป็นองค์รวม

ด้วยคุณสมบัติพิเศษดังกล่าวนี้ ได้ทำให้มีผู้นำละครไปใช้เป็นเครื่องมือพัฒนามนุษย์ในมิติต่างๆ และในวิถีทางที่หลากหลาย "ละครเพื่อการพัฒนา" ก็เป็นนวัตกรรมหนึ่งซึ่งผสมผสานเอาคุณลักษณะทั้งสามด้านของละครเข้าไว้ด้วยกัน (Synergy) อย่างลงตัว จนกลายเป็นเครื่องมือใหม่ที่มีสมรรถภาพที่เฉพาะเจาะจงต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งเรียกว่า "ละครเพื่อการพัฒนา" ดังที่จะนำเสนอในลำดับต่อไป

คุณสมบัติของละครกับหมวดหลายใบของมะขามป้อม

เหตุที่คณะผู้วิจัยได้นำแนวคิดเรื่องละคร กับบทบาททั้ง 3 ด้านของละครที่มีต่อการพัฒนามนุษย์มานำเสนอก่อนจะกล่าวถึงแนวคิดเรื่องละครเพื่อพัฒนานั้น เนื่องจากมีสมมติฐานต่อการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม ว่ามีที่มาจากการประยุกต์ใช้ ปรับปรุง และกลืนกลาย (Assimilate) ด้วยตนเอง จากการค้นพบคุณสมบัติทั้ง 3 ด้านของละคร มากกว่าการรับอิทธิพลของแนวคิดละครเพื่อการพัฒนาจากต่างประเทศโดยตรง เห็นได้จากวิวัฒนาการการทำงานที่ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานให้ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ และใช้เวลายาวนานในการพัฒนาสื่อ มากกว่าจะเริ่มต้นจากแนวคิดหรือทฤษฎีที่ชัดเจนอยู่แล้ว แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธอิทธิพลทางอ้อมที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือดูงานกับหน่วยงานด้านสื่อเพื่อการพัฒนาในต่างประเทศ ซึ่งอาจจะช่วยให้คณะผู้วิจัยสามารถแยกแยะได้ว่า มีอะไรบ้างที่เป็น Originality ของมะขามป้อม และอะไรที่เป็นการหยิบยืม แลกเปลี่ยน หรือรับเข้ามาปรับใช้

นอกจากนี้ แนวคิดดังกล่าวอาจนำมาใช้อธิบาย หรือไขข้อข้องใจของชาวมะขามป้อม (หมายถึงผู้ปฏิบัติงานของกลุ่มละครมะขามป้อม) ที่มักสับสนว่าตนเองนั้น อยู่ในบทบาทของ "นักพัฒนา", "นักละคร", หรือว่า "นักการศึกษา" กันแน่ เพราะความเป็น "Multi-function" ของมะขามป้อม (หรือที่เรียกกันแบบไทยๆ ว่า "เปิด") นั้น บางครั้งทำให้คนทำงานรู้สึกวุ่นวายตัวเองทำได้หลายอย่าง แต่ "ไม่เก่งและไม่ชัด" สักอย่าง ซึ่งก็จัดว่าเป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง เมื่อต้องอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องการความชัดเจน เมื่อคณะผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดทฤษฎีในเรื่องนี้จึงทำให้เห็นว่า "การสวมหมวกหลายใบ" นั้นไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะเมื่อมะขามป้อมได้เลือก "ละคร" เป็นเครื่องมือในการทำงาน ก็ได้เลือกใช้ "สื่อ" หรือ "เครื่องมือ" ที่มีลักษณะ Multi-function ในตัวเอง ตั้งแต่แรก ทั้งยังเลือกที่จะใช้ "หมวกทุกใบ" ของละครในการทำงาน ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มละครหรือองค์กรพัฒนาอื่นๆ ที่อาจจะหยิบเฉพาะด้านของศิลปะ หรือด้านของสื่อมาใช้เพียงด้านใดด้านหนึ่ง

การขาดความชัดเจน แหวมคม (Keenness) ไปทางใดทางหนึ่งของมะขามป้อม จึงแทนที่ด้วยความสมดุล ความมีบูรณาภาพ(ในการทำงาน) ความยืดหยุ่น ประณีประนอม ซึ่งอาจเป็นคำตอบ

ว่า “ทำไมจึงอยู่มาได้นานถึง 23 ปี” หากมะขามป้อมจำกัดความว่าตนเองเป็นกลุ่มละคร ก็เป็นกลุ่มละครที่มีลักษณะพิเศษคือสร้างคนได้ ให้การศึกษาและพัฒนาสังคมได้ หากนิยามตนเองเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ก็เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนพันธุ์พิเศษ ที่สนุกสนานร่าเริง มีความเป็นศิลปินที่แข็งแกร่งทางศิลปะมาทำงานพัฒนา ใช้ทั้งมิติของอารมณ์และสุนทรีย์ะ ร่วมกับมิติของเหตุผล ในการทำความเข้าใจปัญหา ในการต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างในสังคม ซึ่งทำให้มะขามป้อม “ยังเป็นที่ต้องการอยู่เสมอ” เพราะธรรมชาติเช่นนี้เป็นมิติที่สังคมไทยอาจจะยังขาดอยู่มากก็เป็นได้

กล่าวโดยสรุป การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับละคร เพื่อนำมาใช้ในงานวิจัยนี้ คือ

- ตอบคำถามเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์” ในงานละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม
- นำมาอธิบายเส้นทางการวิวัฒนาการด้านการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม
- นำมาอธิบายปรากฏการณ์ด้านบทบาทหรือธรรมชาติขององค์กรและคนทำงานที่เป็นข้อถกเถียงเรื่องความชัดเจนมาโดยตลอด

2.4 แนวคิดเรื่องละครเพื่อการพัฒนา

ละครเพื่อการพัฒนา (Theatre for development or TFD) เป็นความพยายามที่จะนำศักยภาพทั้งในด้านของความเป็นสื่อ ความเป็นศิลปวัฒนธรรม และความสามารถในการให้การศึกษาของละครเข้ามาผนึกกำลังกันเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาบุคคลอย่างเป็นองค์รวมแล้วเพิ่มมิติของการพัฒนาสังคมเข้าไปอีกหนึ่งด้าน จนทำให้ละครมีรูปแบบใหม่ในฐานะ “นวัตกรรมการพัฒนาชุมชน” รูปแบบหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า “ตัวตนหลัก” ของละครเพื่อพัฒนานั้นมิได้มีจุดเน้นที่ศิลปะการละครอีกต่อไป แต่จะแสดงบทบาทหนักไปทางด้านสื่อและการศึกษา

Viktoriya Walter (2004) กล่าวว่า “ละครเพื่อการพัฒนา” ไม่ใช่ศิลปะการแสดงรูปแบบหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการชุมชนที่ใช้ละครเป็นวิธีการวิเคราะห์ อภิปรายและค้นหาทางออกต่อปัญหาการพัฒนา ละครชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งพยายามที่จะยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ในกลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรม มุ่งหมายที่จะเพิ่มพลังอำนาจให้กับผู้ที่ตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้หญิงและเด็ก ผู้ซึ่งปัญหาและประสบการณ์ของพวกเขาจะถูกละเลยอยู่เสมอแม้กระทั่งในหมู่สมาชิกของชุมชนเอง”

Zenith Chowdhury (2001 :5) กล่าวว่า “ละครเพื่อการพัฒนาจึงเป็นมากกว่าละครในลักษณะของการแสดงนาฏกรรม หรือละครชนิดที่มุ่งผลงานการแสดง (Product) แต่เป็นละครที่มุ่งเน้นกระบวนการ (Process) เป็นหลัก ทั้งนี้ในปัจจุบันละครเพื่อการพัฒนาได้วิวัฒนาการมาจาก

การเป็นเพียงสื่อในการแพร่กระจายข่าวสาร จนกลายเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าต่อการวิเคราะห์ วิจารณ์อย่างมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน และมุ่งเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ ชุมชน"

ความเป็นมาของละครเพื่อการพัฒนา

คำว่า "ละครเพื่อการพัฒนา" นี้เป็นคำใหญ่ ซึ่งหมายรวมถึงการนำละครมาใช้เพื่อ วัตถุประสงค์ด้านการพัฒนาทุกรูปแบบ จึงปรากฏว่ามีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น Community theatre, Forum theatre หรือ Theatre Forum ในภาษาฝรั่งเศส (WWW.gtz.de/srh/english/project.) Participatory theatre, Participatory performance, Popular theatre, legislative theatre, Theatre in Health Education, educational theatre ซึ่งบางครั้งมีผู้เรียกว่า Edutainment (Theatre Initiative, 2004) ซึ่งรูปแบบที่หลากหลายเหล่านี้ เกิดมาจากการประยุกต์ คิดค้นและ พัฒนารายละเอียดทางเทคนิคของนักละครของแต่ละประเทศ ซึ่งทำให้ละครแต่ละชนิดที่กล่าวมา นั้นมีวิธีการ รูปแบบ หรือกระบวนการ แตกต่างกันออกไปบ้าง แต่ก็ล้วนมีเป้าหมายหรือแนวคิดหลัก เช่นเดียวกันทั้งสิ้น

กล่าวได้ว่า เทคนิคละครเพื่อการพัฒนาเกือบทุกรูปแบบได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของเปาโล เฟรร์ (Paulo Freire :1970) ซึ่งเป็นนักการศึกษาเชิงวิพากษ์ที่มี ชื่อเสียงของบราซิล ซึ่งเสนอว่า "ความรู้เริ่มต้นจากความตระหนักว่ารู้น้อย...และเมื่อรู้ตัวว่ารู้น้อย ประชาชนก็จะเกิดความพยายามที่จะรู้ให้มากขึ้น" (อ้างใน Taylor,1993 และ Emma Durden, 2003) กระบวนการของวิธีวิทยา (methodology) ที่เฟรร์ใช้ เรียกว่า "Action-reflection praxis" ซึ่งเป็นกระบวนการที่ผู้เข้าร่วมจะได้รับการกระตุ้นให้ก้าวถอยหลังออกมาหนึ่งก้าว จากสถานการณ์ที่ พวกเขากำลังเผชิญอยู่ เพื่อให้เกิดการตรวจสอบที่ปราศจากอคติ และเพื่อพัฒนาสำนึกแห่งการ วิพากษ์ในสิ่งที่พวกเขามองเห็น การสะท้อนกลับเช่นนี้ได้มอบมุมมองในเชิงลึกและความเข้มแข็งที่จะ กลับไปปฏิบัติการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ที่ได้เกิดขึ้น ซึ่งทำให้วงจรนี้สามารถเริ่มต้น ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง (Freire,1985:61)

ส่วนนวัตกรรมผู้ริเริ่มและพัฒนาเทคนิคนี้จนเป็นที่ยอมรับ คือ ออกุสโต้ โบอัล (Augusto Boal :1960) นักการศึกษาเพื่อสังคมและนักการละครชาวบราซิล โดยเขาได้ประยุกต์แนวความคิด ของเฟรร์ให้เข้ากับ กิจกรรมการแสดงที่มุ่งนำเสนอเนื้อหาหรือประเด็นทางการศึกษา ผ่าน กระบวนการพัฒนาผู้เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสหรือตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบทาง วัฒนธรรม เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนและทบทวนปัญหาของตนเอง จน นำไปสู่การแสวงหาทางออกที่เหมาะสม รวมทั้งการพัฒนาความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในตนเอง

เยียวยาบาดแผลในจิตใจ โดยใช้การแสดงละครเป็นเสมือนกระบอกเสียงให้กลุ่มคนเหล่านี้ได้แสดงออก บอกเล่า ถึงความคิด จิตใจและตัวตนของพวกเขาให้คนอื่น ๆ ได้รับรู้ โดยโบอัลได้เรียกเทคนิคดังกล่าวว่า "Theatre of the Oppressed" ซึ่งต่อมาได้รับการยอมรับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการละครเพื่อการพัฒนา

ปัจจุบันเทคนิคละครเพื่อการพัฒนาได้รับการเผยแพร่และนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างการเรียนรู้และเพื่อช่วยสนับสนุนด้านการสื่อสารในระดับชุมชนอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก จนกลายเป็นเครื่องมือสำคัญของนักพัฒนาและองค์กรพัฒนาที่ทำงานผ่านสื่อศิลปะและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นประชาชนและเยาวชนในชุมชนที่ด้อยพัฒนา ทั้งแถบละติน อเมริกา แอฟริกาและทวีปเอเชีย เช่นบราซิล เปรู อินเดีย ฟิลิปปินส์ ไนจีเรีย เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่ประเทศเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรพัฒนาและกองทุนเพื่อการพัฒนา ระหว่างประเทศเช่น องค์กร Save The Children ประเทศอังกฤษ, กองทุน Canada Fund ประเทศแคนาดา, กองทุน AUSAID ประเทศออสเตรเลีย ตลอดจนองค์กรพัฒนาต่างๆ ของสหประชาชาติ เช่นองค์การ UNICEF, UNDP, UNESCO, FAO และ UNFPA ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยอมรับเทคนิคละครเพื่อการพัฒนาในระดับสากล

เนื่องจากวิธีการของละครเพื่อการพัฒนามีความยืดหยุ่นสูง และไม่มีแบบแผนที่ตายตัว เทคนิคนี้จึงสามารถปรับใช้กับแนวคิดที่หลากหลาย โดยผู้ใช้งานสามารถประยุกต์กลวิธีที่เหมาะสมกับผู้ชมแต่ละกลุ่มได้ง่าย ประเทศต่างๆ จึงได้มีการปรับปรุงและพัฒนาเทคนิคดังกล่าวให้เข้ากับบริบททางสังคมวัฒนธรรมของตน จนกลายเป็นละครเพื่อการพัฒนาในแบบฉบับของตนเอง และใช้ชื่อเรียกที่แตกต่างกันไป เช่น ประเทศซิมบับเว มีกลุ่ม Amakhosi ใช้รูปแบบ Theatre for Community Action ในการรณรงค์ความรู้โรคเอดส์ให้กับชุมชนชนบท ประเทศแอฟริกาใต้ มีกลุ่ม Arepp ใช้ Educational Theatre and Popular Media เพื่อให้การศึกษาแก่สังคมในประเด็นต่างๆ เช่นเอดส์ เพศสภาวะ ทักษะชีวิต และเพศศึกษา ประเทศเวียดนาม มีหน่วยงานสาขาของ UNESCO ใช้ Edutainment เพื่อรณรงค์ให้ความรู้เรื่องโรคเอดส์ (Sexual Health Exchange : www.kit.nl/exchange) ส่วนในประเทศไทยก็มีกลุ่มที่ทำงานแนวละครเพื่อสังคมที่มีบทบาทสำคัญมาก โดยรูปแบบของละครอาจมีชื่อเรียกตามลักษณะ เช่น ละครประชาชน ละครเร่ ละครการศึกษา ฯลฯ เช่น คณะละครมะขามป้อม (2523) ในโครงการสื่อชาวบ้าน กลุ่มเส้นสีขาว (2528) กลุ่มมายา (2529) เป็นของสถาบันศิลปวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา (กอบกุล อิงคุทานนท์, มปป. : 87-88) กลุ่มศิลปวัฒนธรรมกระเจกเงา (2535) กลุ่มละครการศึกษากะจิตริด (2539) เป็นต้น

กระบวนการของละครเพื่อการพัฒนา

โดยภาพรวมแล้ว ละครเพื่อการพัฒนา ก็คือกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง ที่ใช้ศิลปะและเครื่องมือทางการละคร มาผสมผสานกันเพื่อนำเสนอปัญหาหรือความต้องการในการพัฒนาชุมชนที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นบริบทของปัญหา ปัจจัยและแรงผลักดันต่างๆ ที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของประชาชน ทั้งยังสามารถชักชวนให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมแสวงหาแนวทางแก้ไข ปัญหาหรือทางออกที่เป็นไปได้ร่วมกัน เนื่องจากละครที่สร้างขึ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อบอกเล่าปัญหา หรือเปิดประเด็นให้เกิดการพูดคุยแลกเปลี่ยนอภิปรายถึงปัญหาในชุมชน หรือเป็นปัญหาที่กลุ่มเห็นว่าสำคัญ ในละครเพื่อการพัฒนาผู้ชมจึงจะต้องมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมการแสดงอย่างลึกซึ้ง โดยเน้นปฏิกริยาร่วมกันระหว่าง ผู้ชมและผู้แสดง คือนั้นกระบวนการมีส่วนร่วมนั่นเอง ผู้ชมอาจจะถูกเชื้อเชิญให้นำเสนอทางออกของปัญหา ช่วยจัดความขัดแย้ง หรือนำเสนอทางเลือกใหม่ๆ ให้กับตัวละคร ในเรื่องที่ประสบปัญหา หรืออาจถูกเชิญให้ออกมาแสดงร่วมกับตัวละคร ตามความคิดเห็นของตนเอง

เนื่องจากธรรมชาติของละครเป็นสื่อที่สามารถประยุกต์ให้เข้ากับวัฒนธรรมที่แตกต่างกันได้ง่าย รูปแบบของละครที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันจึงมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเครื่องมือที่มีอยู่ในท้องถิ่น ระดับการมีส่วนร่วมที่ต้องการจะพัฒนา และแบบแผนทางวัฒนธรรม เช่นวัฒนธรรมการแสดงหุ่นของภูมิภาคเอเชียใต้ หุ่นเงาของอินโดนีเซีย และการใช้เพลง ดนตรี การเล่าเรื่องและละครที่มีอยู่อย่างมากมายในแอฟริกา โดยรูปแบบและการวางแผนที่เหมาะสมจะสามารถลดช่องว่างในด้านความเข้าใจระหว่างนักพัฒนาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้เป็นอย่างดี (Department for International Development :DFID,มปป. : 50)

โดยทั่วไปแล้วพบว่ามีรูปแบบทางการละครอยู่สองประเภทที่ได้ถูกนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ของการพัฒนา คือ (Adam Burke:2003)

1) รูปแบบการแสดงแบบดั้งเดิม(Classic) ซึ่งเป็นลักษณะของการแสดงละครที่เราคุ้นเคยกันดี ประกอบด้วยกลุ่มนักแสดง (หรือการเชิดหุ่น) ซึ่งได้จัดการแสดงละครตามบทละครที่เขียนขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจง เพื่อส่งสารสำคัญไปสู่ผู้ชมในลักษณะที่เป็นผู้รับสาร (passive audience) ละครเพื่อการพัฒนาในลักษณะนี้ มักถูกนำมาใช้ในการรณรงค์ด้านสุขภาพสู่สาธารณะชน ทั้งยังสามารถถ่ายทอดไปยังสื่อต่างๆ ทั้งโทรทัศน์ และวิทยุ เพื่อให้สาระสำคัญในประเด็นนั้นๆ สามารถแพร่กระจายไปสู่ผู้ชมในวงกว้างได้มากขึ้น การแสดงแบบประเพณีนิยมนี้เป็นรูปแบบที่ถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลาย ซึ่งผู้ชมส่วนใหญ่มีความคุ้นเคย และในหลายๆ ประเทศก็จัดว่าเป็นวิธีการที่ดีในการสื่อสารข่าวสารสำคัญไปสู่ประชาชน

2) รูปแบบที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ชมเป็นส่วนสำคัญของการแสดง รูปแบบทางการละครที่นิยมนำมาใช้ในปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนมากกว่าแบบแรก เพราะมีการดึงเอากลุ่มผู้ชมเข้ามาร่วมในกิจกรรมการแสดงด้วย บางครั้งจึงเรียกการแสดงแบบนี้ว่า "การแสดงละครแบบมีส่วนร่วม" (Participatory theatre) โดยการกระตุ้นให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงบทบาทในสถานการณ์ที่ยากลำบากที่พวกเขาต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน ซึ่งหากมีการดำเนินกิจกรรมที่ดีพอก็จะทำให้อุปสรรคอันเกิดจากความอายหรือไม่มั่นใจของประชาชนถูกทำลายลง และทำให้กิจกรรมการแสดงแบบมีส่วนร่วมกลายเป็นกิจกรรมที่ได้รับความร่วมมือจากผู้ชมอย่างกล้าหาญและจริงใจได้ในที่สุด

Marita Klink, (2002:162) ได้เสนอว่าลำดับการแสดงละครเพื่อการพัฒนาที่เป็นที่นิยมจะประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน คือ

1. นักแสดงจะนำเสนอละครที่ได้รับการวางแผน เขียนบท และฝึกซ้อมมาแล้วเป็นอย่างดี เนื้อหาของละครมุ่งเน้นที่จะนำเสนอปัญหาในลักษณะที่เป็นการจุดประกายหรือเปิดประเด็น เพื่อกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดความคิดเห็นต่อเรื่องที่นำเสนอ และจะมีการพัฒนาเรื่องราวหรือมีจุดจบของเรื่องที่ไม่น่าพอใจ เพื่อให้ผู้ชมได้มีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงแก้ไขตอนจบของเรื่องเสียใหม่
2. ผู้ชมจะถูกดึงให้เข้าร่วมในการแก้ไขเรื่องราวของละครเสียใหม่ โดยอาจช่วยบอกวิธีแก้ปัญหให้กับตัวละคร ช่วยนำเสนอทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่ตัวละคร ไปจนกระทั่งช่วยเปลี่ยนแปลงแก้ไขอนาคตของตัวละครหรือเรื่องราว หรือบางครั้งผู้ชมก็อาจถูกเชิญมาสวมบทบาทเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งเพื่อร่วมแสดงกับนักแสดง ตามความ คิดของตัวเองก็ได้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนั้นๆ จะดำเนินต่อไปจนกระทั่งเกิดข้อสรุปที่น่าพอใจร่วมกันในกลุ่มผู้ชม ซึ่งก็คือผู้คนในชุมชนสามารถหาทางออกของปัญหาที่ดีหรือมีวิธีแก้ปัญหที่ดีได้ กระบวนการในขั้นตอนนี้ ต้องอาศัยทักษะในการอำนวยความสะดวกกิจกรรม (facilitator) เป็นอย่างมาก โดยเขาหรือเธอจะต้องไม่เพียงแต่ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสื่อสารระหว่างระหว่างนักแสดงและผู้ชมโดยตรงเท่านั้น แต่จะต้องคอยเฝ้าดูผู้ชมอย่างพิถีพิถระหาในสิ่งที่ผู้ชมสะท้อนออกมา คอยแยกแยะว่าอะไรเป็นความคิดใหม่ๆ อะไรคือสาระสำคัญ ซึ่งผู้อำนวยความสะดวกกิจกรรม หรือนิยมเรียกว่า Joker นี้ จะต้องช่วยสรุปเรื่องราวที่ผู้ชมช่วยกันสร้างขึ้นใหม่ เพื่อให้มั่นใจว่าผู้ชมจะเข้าใจเรื่องราวทั้งหมดได้ดีพอ
3. ขั้นที่สามจะเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและอภิปรายระหว่างนักแสดงและผู้ชม เพื่อเป็นการสรุปบทเรียน หรือสิ่งที่พวกเขาร่วมกันเรียนรู้จากกิจกรรมที่ผ่านมา สำหรับ

โครงการพัฒนาบางโครงการที่มีเนื้อหาเฉพาะ เช่นโครงการที่เกี่ยวกับสุขภาพ ในขั้นตอนนี้อาจจะเชิญเจ้าหน้าที่สาธารณะสุขมาร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยตอบคำถามที่ถูกต้องให้กับผู้ชมด้วย ซึ่งในขั้นนี้จะสามารถนำเสนอข่าวสารที่มีรายละเอียดมากกว่าที่ผู้ชมจะได้รับจากละคร หรือสำหรับบางโครงการที่เป็นเรื่องของปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ก็อาจจะมีการพูดคุยเพื่อวางแผนปฏิบัติการ (Action Plan) ในการแก้ไขปัญหาย่างจริงจังต่อไป

นอกจากนี้ จากการศึกษาวิธีการและกระบวนการในการนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน พบว่ามีการนำสื่อ มาใช้ในสองลักษณะ คือ

1. แบบที่มุ่งให้นักพัฒนาเป็นสื่อเข้าไปแสดงละคร (รูปแบบประเพณีนิยม)หรือจัดกระบวนการละครแบบมีส่วนร่วม (รูปแบบละครแบบมีส่วนร่วม)ให้กับประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมายในชุมชน เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการนำสื่อไปใช้พัฒนาชุมชน
2. แบบที่มุ่งใช้ศักยภาพของประชาชนในชุมชนเป็นสื่อหรือเป็น Change agent เพื่อดำเนินกิจกรรมทางการพัฒนาในชุมชนด้วยตนเอง โดยนักพัฒนาจากภายนอกจะเข้าไปจัดอบรม หรือพัฒนาศักยภาพให้กับชาวบ้านหรือเยาวชนในชุมชน ในระยะเวลาหนึ่ง ก่อนจะปล่อยให้นักแสดงหรือนักละครของชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมสานต่อด้วยตนเอง เป็นการนำสื่อไปมอบให้คนในชุมชน ใช้พัฒนาตนเอง

อย่างไรก็ดี การใช้ละครเพื่อการพัฒนาในแบบที่ 2 นี้ ยังพบว่ามีกรณีศึกษาอยู่น้อย และส่วนใหญ่เป็นการดำเนินโครงการต่อจากแบบที่ 1 คือเริ่มจากนักพัฒนาเข้าไปแสดงละครและจัดกระบวนการมีส่วนร่วมด้วยตนเอง จนประชาชนเกิดความคุ้นเคยและมีการพัฒนาในระดับหนึ่งแล้ว นักพัฒนาจึงเข้าไปจัดอบรมให้กับชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านนำสื่อนี้ไปใช้จัดกิจกรรมต่อ แต่ก็ขึ้นอยู่กับพื้นที่ วัตถุประสงค์ของโครงการและความพร้อมของประชาชนในชุมชนอีกด้วย

ข้อดีและข้อด้อยของการใช้ละครเพื่อการพัฒนา

Royal Tropical Institute (KIT) เป็นเว็บไซต์ที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับละครเพื่อการพัฒนา เอาไว้มากที่สุดแห่งหนึ่ง ได้เสนอบทความเกี่ยวกับลักษณะโดยทั่วไปของละครกับการพัฒนา และได้กล่าวถึงข้อดีและข้อด้อยของการใช้ละครเพื่อการพัฒนาไว้ว่า ศักยภาพในการให้ความบันเทิงช่วยให้

ละครมีข้อได้เปรียบเหนือการสื่อสารและการให้ข้อมูลด้วยวิธีการอื่นๆ ข้อได้เปรียบของการใช้ละครเพื่อการพัฒนา มีดังนี้

1. มีความเหมาะสมทางวัฒนธรรมและไวต่อบริบทแวดล้อม (Context sensitive)
2. เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ได้ยินเสียงของภาคส่วนที่เสียงข้างน้อยของชุมชนและผู้อำนวยให้เกิดการแสดงออกต่อประเด็นต่างๆ โดยกลุ่มเพื่อน (Peer group) มากกว่าโดยเจ้าหน้าที่ขององค์กรพัฒนา
3. เป็นพาหนะในการสื่อสารข้อมูลของชุมชนที่ไม่มีลักษณะก้าวร้าว
4. สามารถผลักดันให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโดยหุ้นส่วนในชุมชน ในกรณีที่ใช้ยุทธวิธีที่พัฒนาละครขึ้นมาด้วยกัน
5. สามารถรับใช้ชุมชนในฐานะที่เป็นน้ำมันหล่อลื่นทางสังคมสำหรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ
6. มีลักษณะเคลื่อนย้ายง่ายดังนั้นก็จึงสามารถจัดแสดงได้ทุกที่
7. สามารถบันทึกไว้ได้ดังนั้นก็จึงอาจนำมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ได้ในวงกว้าง
8. มีลักษณะที่คุ้มทุนในความหมายที่ว่า การแสดงหนึ่งครั้งสามารถเข้าถึงผู้คนได้มากมาย
9. ผู้ปฏิบัติงานภาคสนามสามารถใช้วิธีการนี้ในการอำนวยความสะดวกให้เกิดบทสนทนาและประกันความเป็นเจ้าของในการกระทำและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
10. การแสดงสามารถปรับให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่นได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าละครถูกพัฒนาโดยการสร้างผลงานร่วมกัน (Workshop)
11. สามารถใช้ร่วมกับสื่ออื่นๆ เพื่อเพิ่มพลังในการนำเสนอข่าวสาร เช่น แผ่นพับ, วิทยุ
12. ผู้ชมไม่จำเป็นต้องอ่านออกเขียนได้ หรือต้องผ่านการศึกษาศึกษาพิเศษอย่างอื่น

ส่วนข้อจำกัดของละครเพื่อการพัฒนา ก็มีอยู่บ้างคือ

1. ค่าใช้จ่ายในการพัฒนาละครและการจัดการ โดยนักแสดงจากภายนอกอาจจะมีราคาสูงถ้าหากว่าต้องเสียค่าเขียนบทและค่าตอบแทนนักแสดง
2. ต้องการเวลาสำหรับการพัฒนาและจัดกิจกรรมซึ่งหมายความว่าหากมีข่าวสารที่ต้องการเผยแพร่ทันทีทันใด ใช้วิธีนี้ก็อาจไม่ทันกาล
3. ประสิทธิภาพของละครอาจจะขึ้นอยู่กับความสามารถของนักแสดงและผู้กำกับการแสดงหรือผู้จัดการแสดง แต่สิ่งนี้ไม่เป็นจริงในระดับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งการเข้าร่วมของกลุ่มเพื่อนในละครจะมีผลกระทบซึ่งเป็นบริบทเฉพาะตัว

Department for International Development หรือ DFID (2004) ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำงานด้านสื่อเพื่อการพัฒนาในระดับสากล และมีประสบการณ์ในการใช้ละครเพื่อการพัฒนาในโครงการต่างๆ เป็นเวลานาน ได้สรุปไว้ในคู่มือ "Communication and development a practical guide" ว่าละครเพื่อการพัฒนาเป็นสื่อที่มีคุณค่าเพราะนำมาใช้ได้ง่ายทั้งในด้านวิธีการและสถานที่ (How and Where) มีประโยชน์และจุดอ่อนในระดับปานกลางทุกมิติไม่ว่าจะเป็นในด้านการเข้าถึงกลุ่มคนที่ยากจนที่สุด ศักยภาพในการสร้างการมีส่วนร่วม ศักยภาพต่อจำนวนของผู้ที่สามารถเข้าถึงสื่อได้ และประโยชน์ในด้านความคุ้มค่า ซึ่งหากเปรียบเทียบกับสื่ออื่นๆ ก็จะมีข้อดีมากกว่าจุดอ่อน โดยได้นำเสนอไว้เป็นตารางเปรียบเทียบผลประโยชน์และจุดอ่อนของสื่อเพื่อการพัฒนาที่แตกต่างกันไว้ดังนี้

ตารางที่ 1 : ตารางนำเสนอประโยชน์และจุดอ่อนของสื่อที่แตกต่างกัน

หมายเหตุ : ตารางง่ายๆ นี้ ไม่ได้สนใจความแตกต่างกันในรายละเอียดมากนัก คุณค่าและการใช้งานของสื่อที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับวิธีการและสถานที่ที่สื่อเหล่านี้ถูกนำไปใช้ โดยสเกลจะเริ่มจาก +++ จนถึง --- โดยเครื่องหมาย +++ หมายถึงระดับสูงสุดของความเป็นไปได้ในการใช้สื่อ และ --- หมายถึงระดับต่ำสุดของความเป็นไปได้ในการใช้สื่อในเงื่อนไขหรือข้อพิจารณาต่อไปนี้

	Potential to Reach Poorest	Participatory Potential	Potential No. of People Reached	Cost-effectiveness
Leaflets, news-sheets, etc.	+	+	++	+
Interpersonal Meetings	+	++	---	-
Video	-	+	+	---
Television	---	---	++	---
Audio Cassettes	+	-	+	-
Radio	++	+	+++	++
Slides, etc.	-	-	-	-
Posters	+	-	+	-
Theatre, Puppetry	++	++	++	++
E-mail/Internet	---	++	++	++

ที่มา : Department for International Development (2004 p.47)

จากข้อมูลต่างๆ ข้างต้น จะเห็นได้ว่า นวัตกรรม “ละครเพื่อการพัฒนา” นั้นได้รับการออกแบบมาเพื่อรองรับแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ในมิติของการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะ ซึ่งคำว่า “ชุมชน” ตามนัยนี้หมายถึง “ชุมชนชนบท” หรือหมู่บ้านที่ห่างไกลตามภูมิภาคต่างๆ ของประเทศกำลังพัฒนาเป็นหลัก ซึ่งชุมชนเหล่านี้ต่างก็มีสถานะที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลัก และตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบทางด้านวัฒนธรรมและการสื่อสาร จึงต้องอาศัยสื่อทางเลือกเป็นทางออกของการพัฒนา เพื่อยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาหรือเพื่อสร้างความเข้มแข็งทางการสื่อสารให้กับชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในการทำงาน “ละครเพื่อการพัฒนา” ของกลุ่มละครมะขามป้อม ที่มุ่งหวังให้ภาคประชาชนสามารถผลิตสื่อด้วยตนเองได้เป็นเป้าหมายสูงสุด

โดยสรุปการศึกษาแนวคิดเรื่องละครเพื่อการพัฒนา ช่วยให้คณะผู้วิจัยได้มองเห็นแนวทางการทำงานลักษณะนี้ของต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชัดเจนด้านกระบวนการและแนวคิดของเทคนิคละครเพื่อการพัฒนาที่เป็นตัวแบบ ซึ่งหากนำมาเปรียบเทียบกับการทำงานละครเพื่อการพัฒนาของทางกลุ่มละครมะขามป้อมก็จะเห็นว่ามีความทั้งจุดร่วมและจุดต่าง

จุดร่วมเช่น พัฒนาการในการใช้สื่อซึ่งเริ่มจากใช้ละครเป็นสื่อรณรงค์ที่มุ่งเน้นให้ข้อมูลข่าวสารกับประชาชน (ละครเพื่อการพัฒนาแบบประเพณีนิยม) ซึ่งมะขามป้อมก็ได้ใช้เทคนิคลักษณะนี้ในช่วงทศวรรษแรก และได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นกระบวนการแบบมีส่วนร่วมในช่วงต้นทศวรรษที่สอง² ส่วนจุดต่างคือทางมะขามป้อมมิได้มีกระบวนการจัดแสดงที่มีการออกแบบกิจกรรมการมีส่วนร่วมถึงขั้นให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงหรือเปลี่ยนแปลงเรื่องราวของละครที่สร้างขึ้นมากนัก อีกทั้งประเด็นปัญหาที่กลุ่มละครมะขามป้อมได้นำเสนอกับผู้ชม ยังมิได้เป็นประเด็นที่เฉพาะเจาะจง หรือเป็นปัญหาของ ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ซึ่งผู้ชมในชุมชนต้องการแสวงหาทางออกหรือหนทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน เช่นที่พบในวรรณกรรมที่ศึกษา แต่ประเด็นปัญหาที่มะขามป้อมนำเสนอจะเป็นปัญหากว้างๆ ที่ผู้คนส่วนใหญ่ประสบร่วมกัน เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาจริยธรรมทางเพศ ฯลฯ ซึ่งเป็นไปตามนโยบายของแหล่งทุนที่สนับสนุน จึงทำให้งานการแสดงละคร (Production) ของมะขามป้อมใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมระหว่างผู้ชมกับนักแสดงในลักษณะของ Active audience ไม่มากนัก เพราะละครที่สร้างขึ้นมีลักษณะแบบจบสมบูรณ์ในตัวเองเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นรูปแบบของละครที่เป็นที่นิยมในสังคมไทย คือมีเรื่องราวจบในตัวเองและมีลักษณะสั่งสอนหรือให้ความรู้โดยตรงไปตรงมา ส่วนการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ชมในลักษณะ Active audience นั้น กลุ่มละครมะขามป้อมเลือกใช้วิธีการจัด Workshop หรือมีกิจกรรมเสริมกับผู้ชมภายหลังการแสดงมากกว่า

² อารยละครเชิดหุ่นและการของกลุ่มละครมะขามป้อมได้ในบทที่ ๔

อย่างไรก็ดี การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม ได้มีการแตกยอดวิธีการใช้สื่อขึ้นมาอีกลักษณะหนึ่งนอกจากการสร้างละครแล้วนำไปตระเวนแสดงในชุมชน (การใช้สื่อในแบบที่ 1- หน้า 49) คือการออกแบบกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการละครเพื่อการพัฒนา ซึ่งเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถสร้างสื่อได้ด้วยตนเอง เป็นการเปลี่ยนบทบาทตนเองจากการเป็น Sender เพื่อส่งสารไปยังชุมชน มาเป็นถ่ายทอดความรู้และเทคนิคให้ชุมชนสามารถผลิตสื่อและเป็น Sender ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการใช้สื่อในแบบที่ 2 (หน้า 49-50) และเป็นวิธีการใช้สื่อที่สอดคล้องกับแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบนกระบวนทัศน์ใหม่ อันเป็นกระบวนการที่คณะผู้วิจัยให้ความสนใจศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้นั่นเอง

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อละครเพื่อพัฒนานั้น คณะผู้วิจัยพบว่างานวิจัยด้านนี้ยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อย แม้กระทั่งในต่างประเทศก็ยังพบเอกสารเชิงวิเคราะห์หรือนำเสนอผลการดำเนินงานมากกว่าจะเป็นเอกสารในรูปของการวิจัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคณะผู้วิจัยมีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูล ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลมาค่อนข้างน้อยก็เป็นได้

งานวิจัยเรื่องละครเพื่อการพัฒนาในต่างประเทศ

1. การอบรมเทคนิคการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning Appraisal :PLA) และกิจกรรมละครแบบมีส่วนร่วม (Participatory theatre) ให้กับสมาชิกของกลุ่มละคร 7 กลุ่ม ที่ทำงานอยู่ในเขตแซมเบียเซีย (Zambezia) ประเทศโมแซมบิก (Mozambique) ซึ่งมีบริบททางวัฒนธรรมที่เข้มข้นทั้งการแสดง การเต้นรำและประเพณีด้านมุขปาฐะ โดยการสนับสนุนของ UNDP ในปีค.ศ. 1996 พบว่าละครเพื่อการพัฒนาก่อให้เกิดการสร้างสรรค์ภาพรวมที่มีความหมายต่อการนำเสนอประเด็นปัญหาการพัฒนาได้อย่างยอดเยี่ยม โดยสามารถก่อให้เกิดการสนทนาได้แม้แต่ในประเด็นที่อ่อนไหวโดยปราศจากความรู้สึกอคติส่วนตัวของสมาชิกในชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ละครจึงเป็นเครื่องมือที่มีศักยภาพที่จะก่อให้เกิดวงเสวนาต่อประเด็นปัญหาที่เข้มข้นโดยไม่ก่อให้เกิดสงคราม (Helen Scotte-Danter 1999:22-24)

2. ในปี 1999 สำนักงานขององค์กร Save the Children (UK) ในภูมิภาคเอเชียกลางและเอเชียใต้ได้พยายามส่งเสริมให้มีการใช้เทคนิคละครเพื่อการพัฒนาในการทำงานกับเด็กและเยาวชน ในภูมิภาคดังกล่าว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นใจว่าเสียงเรียกร้องและความตระหนักของเด็กและเยาวชนจะถูกผนวกเข้ากับการออกแบบและจัดกระทำในโครงการต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ

ชีวิตของพวกเขา กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาได้ก่อให้เกิดกระบวนการกระตุ้นทางความคิดที่เป็นพลวัต ก่อให้เกิดการถกเถียงอภิปราย และช่วยส่งเสริมให้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ร่วมกันค้นหาและแสดงบทบาทต่อการเลือกหนทางแก้ไขปัญหาซึ่งเด็กและชุมชนกำลังเผชิญอยู่ ละครเพื่อการพัฒนาช่วยเน้นให้เห็นพลังของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่และเด็กอย่างมีนัยสำคัญ โดยกระบวนการนี้ถูกนำมาใช้ทั้งในการวิจัย การประเมินผล การติดตามผล และการสนับสนุนการปฏิบัติงาน (Vijay Rajkumar, 2002)

รายงานทั้งสองชิ้นนี้ช่วยให้คณะผู้วิจัยเห็นว่า ในบางประเทศมีการพัฒนาด้านละครเพื่อการพัฒนาไปไกลมาก แม้ว่าจะเป็นประเทศที่ดูเหมือนยากจนกว่าหรือมีระดับการพัฒนาน้อยกว่าประเทศไทย จากการศึกษากระบวนการที่นักพัฒนาได้นำเสนอจะเห็นว่า มีการนำสื่อนี้มาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาชุมชนเชิงรุกได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้ง คือนำมาเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางด้านความคิดวิเคราะห์ให้กับประชาชนในชุมชนต่างๆ โดยเฉพาะการนำมาใช้กระตุ้นให้เกิดการถกเถียง อภิปราย หรือแสวงหาข้อสรุปในประเด็นปัญหาร่วมกันซึ่งเป็นงานพัฒนาในเชิงลึก และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติได้อย่างจริงจัง โดยเน้นใช้ละครในบทบาทของ “พระรอง” เพื่อเป็นเครื่องมือที่นำสู่การสนทนาและกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ ซึ่งเป็น “พระเอก” จึงทำให้สามารถนำมาใช้กับโครงการพัฒนาได้ในหลายขั้นตอน แม้กระทั่งในการวิจัยและประเมินผล ซึ่งแตกต่างจากมะขามป้อมซึ่งเน้นใช้สื่อละครเป็นพระเอก แล้วนำการสนทนาหรืออภิปรายเข้ามาประกอบ

ผลงานวิจัยสองชิ้นนี้ผู้วิจัยจะนำมาเปรียบเทียบกับเทคนิคหรือกลยุทธ์ในการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ทั้งในเชิงเป้าหมายและเชิงกระบวนการ ซึ่งทำให้เห็นภาพรวมของงานละครเพื่อการพัฒนาได้ชัดเจนขึ้น

3. ในแทนซาเนีย (Tanzania) แอฟริกา ใช้ละครเพื่อการพัฒนาโดยการอบรมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) เป็นเวลา 3 สัปดาห์ การอบรมจัดขึ้นโดยกลุ่มละครจากนอกชุมชน ซึ่งจะเข้าไปอยู่ในชุมชนตลอดระยะเวลาของการจัดกิจกรรม กิจกรรมที่จัดขึ้นมี 7 ขั้นตอนซึ่งประกอบด้วย การสร้างความคุ้นเคย (familiarization) การศึกษาข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและปัญหา กระบวนการสร้างละคร การจัดแสดง การพูดคุยอภิปรายหลังการแสดง (Post-performance discussion) และการติดตามผล (Follow up) หลังการจัดกิจกรรมพบว่าสมาชิกในชุมชนและวิทยากรกระบวนการ (Facilitators) สามารถทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี ภายหลังจากแสดงชุมชนทั้งชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการอภิปรายเกี่ยวกับการปฏิบัติกิจกรรม และเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาการทำงานให้ดีขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ส่วนหนึ่งของการอภิปราย ยังได้มีการวางแผนปฏิบัติการที่ได้รับการยอมรับและตกลงใจโดยชุมชน ซึ่งนำไปสู่กลไกการติดตามผลในช่วงสุดท้าย (Viktoria Walter, 2004)

4.กรณีศึกษาสุดท้ายเป็นตัวอย่างของการใช้ละครเพื่อการพัฒนาในค่ายผู้อพยพ (Refugees perform to refugees) เป็นโครงการที่เกี่ยวกับสุขภาพในกินี (Guinea) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาสามารถพัฒนา “จากภายใน” (From the inside) ด้วยความช่วยเหลือจากนักละครอาชีพ ผู้อพยพสามารถพัฒนาละครการศึกษา (Educational plays) เพื่อให้คำปรึกษาอย่างเหมาะสมให้กับผู้อพยพคนอื่นๆในค่ายอพยพได้ การทำงานใช้เวลา 4 ปี โดยเริ่มจากการอบรมให้กับผู้อพยพที่เป็นเยาวชนในปี ค.ศ. 1996 แล้วจึงจัดแสดงละครในค่าย ซึ่งได้รับการต้อนรับอย่างสูงจากสมาชิกค่าย แม้ว่าจะเป็นการแสดงแบบไม่มีปฏิสัมพันธ์กับผู้ชม แต่ต่อมาเยาวชนกลุ่มนี้ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องทางเทคนิค จากประเทศกานา (Ghana) ให้เรียนรู้วิธีการจัดแสดงละครที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ชมในการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างสูง และเน้นการประสานงานร่วมกันระหว่างนักพัฒนากับกลุ่มนักแสดงในการให้บริการทางสุขภาพ จนถึงปี ค.ศ.1999 กิจกรรมละครกลายเป็นกิจกรรมการเรียนรู้หลักของค่าย ซึ่งได้พัฒนาให้ผู้ชมในค่ายสามารถแสดงความเห็น และอภิปรายได้ตอบกับนักแสดงและต่อหน้าผู้ชมอื่นๆ ได้อย่างน่าฟัง ท้ายที่สุดกลุ่มเยาวชนกลุ่มนี้ก็ได้รับการอบรมเพื่อเพิ่มศักยภาพในด้านอื่นๆ นอกจากเทคนิคละครเพื่อการพัฒนา เช่นการอบรมเชิงเนื้อหา งานอนามัยเจริญพันธุ์ (SRH) ทำให้กลุ่มกลายเป็นหน่วยของการพัฒนา (Development agents) ของค่ายผู้อพยพได้ในที่สุด (Marita Klink,2002: 164)

เอกสารทั้งสองชิ้นนี้ แสดงให้เห็นลักษณะการทำงานละครเพื่อการพัฒนาที่คล้ายคลึงกับงานของกลุ่มละครมะขามป้อมซึ่งเป็นกระบวนการที่เป็นกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้ คือกระบวนการที่นักพัฒนาเข้าไปจัดอบรมให้กับเยาวชนในชุมชน ในฐานะ *change agent* เพื่อให้เยาวชนได้ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่อ จึงช่วยให้คณะผู้วิจัยนำมาศึกษาเพื่อเป็นกรอบคิดทั้งในเรื่องกระบวนการและกลยุทธ์ในการใช้สื่อได้โดยตรง ทั้งยังนำมาเป็นตัวแบบในการเปรียบเทียบกระบวนการใช้สื่อละครและกลยุทธ์ในการทำงานกับชุมชน ซึ่งมีหลายเรื่องที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน แต่ส่วนที่มีความแตกต่างกันก็มีอยู่มากพอสมควร เพราะกลุ่มเป้าหมาย และพื้นที่นั้นมีบริบทของสภาพปัญหาและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน งานวิจัยสื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อมในครั้งนี้ จึงจะได้ศึกษาลงลึกในกระบวนการทำงานที่ดำเนินงานโดยคนไทยและในพื้นที่ของประเทศไทย ซึ่งนับว่าเป็นองค์ความรู้ใหม่เรื่องละครเพื่อการพัฒนาในประเทศไทย

งานวิจัยเรื่องละครเพื่อการพัฒนาในประเทศไทย

งานวิจัยในประเทศไทยพบเพียง 1 เรื่อง ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ศึกษาการทำงานของโครงการสื่อชาวบ้านหรือกลุ่มละครมะขามป้อมเช่นกัน คือ

1. จุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์ (2540 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการ และผลของโครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคม ในภูมิภาคที่ต่างกัน : กรณีศึกษาคณะ ละครมะขามป้อม โดยศึกษากระบวนการและผลการใช้วัฒนธรรมพื้นบ้านของโครงการสื่อชาวบ้าน เพื่อพัฒนามนุษย์และสังคมจากโครงการละครเรื่องมาลัย มงคล โดยการดำเนินงานของคณะละคร มะขามป้อมในภูมิภาคที่แตกต่างกัน ผลการศึกษาพบว่า คณะละครมะขามป้อมได้ใช้วัฒนธรรม การละครเป็นฐานในการให้การศึกษาและแก้ปัญหาสังคม โดยเฉพาะปัญหาเอดส์ ปัญหาจริยธรรม ทางเพศที่ไม่เหมาะสมของเยาวชน โดยมีกระบวนการละครทั้งในด้านการผลิต การแสดง และการ ประเมินผล นับว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดี ทั้งในแง่การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรง การให้ผู้ชม หรือผู้เรียนมีส่วนร่วม และกระตุ้นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง แต่ผลการวิจัยก็ได้ชี้ให้เห็นความจำเป็นที่ จะต้องมีการปรับสื่อการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับความแตกต่าง ตามสภาพบริบททางสังคมและ วัฒนธรรมของผู้รับสารในแต่ละท้องถิ่น

โดยผู้วิจัยมีข้อค้นพบที่สำคัญคือกระบวนการละครสามารถเป็นแนวทางในการเชื่อมต่อ รูปแบบการศึกษาย่างไม่เป็นทางการ เข้ากับการศึกษาในระบบที่น่าจะขยายผลในโรงเรียนได้ใน อนาคต และกระบวนการที่ใช้ในการผลิตละครมาลัย มงคล ยังเป็นรูปแบบการศึกษาชุมชนที่ดี ที่ ชุมชนและโรงเรียนสามารถร่วมมือกันทำงานได้ ก่อให้เกิดการสร้างผู้นำชุมชน และสร้างเครือข่าย ผู้นำชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับเทคนิค วิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อการขยาย ผลสู่โรงเรียนและชุมชนต่างๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่เด็กและเยาวชน และเพื่อกระตุ้นชุมชนให้รวม พลังกันแก้ปัญหาของชุมชนได้ดียิ่งขึ้นในอนาคต

งานวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อมใน ระยะแรกเริ่มที่ทางกลุ่มกำลังเรียนรู้และค้นหาความชัดเจนเกี่ยวกับการทำงานในชุมชน ผลงาน ขณะนั้นจึงยังคงเน้นหนักในการสร้างผลงานละคร (Production) ด้วยบุคลากรของกลุ่มเอง ซึ่งเป็น รูปแบบของละครเพื่อการพัฒนาแบบประเพณีนิยม ในกรณีนี้คือละครเรื่อง “มาลัย มงคล” เพื่อ ใช้เป็นสื่อสร้างการเรียนรู้สู่ผู้ชมในชุมชนต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นช่วงรอยต่อของการเริ่มลงไปทำงาน อบรมในชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม งานวิจัยนี้จึงเป็นงานวิจัยที่ศึกษากระบวนการทำงาน และแนวคิดของคนทำงานในขณะนั้นอย่างละเอียด

งานวิจัยชิ้นนี้ คณะผู้วิจัยได้นำมาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาผลงานและแนวคิดของ กลุ่มละครมะขามป้อมย้อนหลัง เพื่อให้เห็นว่ากระบวนการและกลยุทธ์ในการทำงานจากอดีตสู่ ปัจจุบันนี้ได้มีการพัฒนาก้าวหน้าหรือเกิดการต่อยอดทางความคิดอย่างไรบ้าง นับว่างานวิจัย เรื่องสื่อละครเพื่อชุมชนของคณะผู้วิจัย เป็นการศึกษาคืบเนื่องจากฐานความรู้จากงานวิจัยของ จุฬารักษ์ อีกทอดหนึ่ง

อย่างไรก็ดี คณะผู้วิจัยยังได้พบงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการใช้สื่อด้านการละครรูปแบบต่างๆ ในบริบทที่เกี่ยวข้องกับละครที่นำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ด้านการพัฒนาอยู่บ้าง เช่น การใช้เทคนิคละครสร้างสรรค์ การแสดงบทบาทสมมติ เป็นต้น โดยพบแนวทางการศึกษาอยู่เพียงสองแนวทางคือ 1) แนวทางที่ศึกษาด้านประสิทธิผลของการพัฒนาระดับบุคคล ที่เกิดจากการใช้กิจกรรมการละครในรูปแบบต่างๆ ซึ่งงานวิจัยที่พบทั้งหมดเป็นการศึกษาผลการใช้ละครในกิจกรรมการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน และ 2) แนวทางที่ศึกษาด้านกระบวนการในการใช้สื่อละคร งานวิจัยที่พบมีดังนี้

งานวิจัยการใช้ละครในฐานะสื่อการสอน ในต่างประเทศ

1. Jane Conoley (1977: 49) แห่งมหาวิทยาลัยเท็กซัส ศึกษาผลของการใช้การแสดงแบบสมมติในการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาเพื่อวัตถุประสงค์ของการพัฒนาเด็ก เป็นการพยายามเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยใช้การแสดงเข้าช่วยในการสอน ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปรากฏว่าการใช้การแสดงบทบาทสมมติเข้าเป็นองค์ประกอบในการเรียนการสอนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเด็กมากกว่ากลุ่มควบคุม ซึ่งมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติแสดงให้เห็นว่า การใช้การแสดงบทบาทสมมติที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเด็ก ทำให้เด็กมีสังคมที่ดีขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงจากการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางไปสู่บุคคลอื่นมากขึ้น

2. Bowers และ Basso (1999) ได้ทำการศึกษาการใช้กิจกรรมละครเชิงสร้างสรรค์ว่ามีส่วนช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ของผู้เรียนที่มีต่อกันอย่างไร ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ผู้เรียนส่วนใหญ่รายงานว่าตนเรียนรู้ทักษะการอยู่ร่วมกันในกลุ่มมากขึ้น เช่นการเรียนรู้ที่จะรับฟังและเคารพความคิดเห็นหรือคำแนะนำของเพื่อน การเรียนรู้ที่จะร่วมมือกันแก้ปัญหาภายในกลุ่ม เรียนรู้ที่จะประนีประนอมกันภายในกลุ่มมากขึ้น และกิจกรรมดังกล่าวช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนดีขึ้นด้วย

งานวิจัยสองชิ้นนี้เป็นการยืนยันประสิทธิผลของสื่อละคร (การแสดงแบบสมมติ) ว่าสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางสังคมของเด็กได้จริง คือพัฒนาการด้านสังคมมิติในงานชิ้นแรก และการพัฒนาทักษะการทำงานเป็นกลุ่มในงานชิ้นที่สอง อย่างไรก็ตามงานสองชิ้นนี้ยังเป็นการศึกษาในขอบเขตของพัฒนาการภายในตัวบุคคล ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่กลุ่ม แต่ยังไม่ได้ศึกษาต่อไปว่าผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวเด็กนั้น จะมีความยั่งยืน หรือก่อให้เกิดผลผลิตที่เป็นชิ้นงานต่อเนื่องภายหลังจากการทดลองใช้สื่ออย่างไร เช่นเมื่อเด็กมีสังคมที่ดีขึ้นแล้ว ได้นำไปใช้ในการดำเนินชีวิต หรือการเรียนในเวลาต่อมาได้หรือไม่ อย่างไรก็ตามงานวิจัยทั้งสองชิ้นนี้จะช่วยให้คณะผู้วิจัยนำมาใช้เปรียบเทียบว่าผลที่ได้จากการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาในโครงการวิจัยครั้งนี้

จะมีความเหมือนหรือแตกต่างจากการใช้บทบาทสมมติและละครสร้างสรรค์ในห้องเรียนของต่างประเทศ

3. Wager ได้ศึกษาผลการใช้การแสดงบทบาทสมมติเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มชนกับนักเรียนอายุ 8 ถึง 9 ปี โดยให้การแสดงบทบาทสมมติของชนเผ่าพื้นเมืองอเมริกันที่แสดงความรู้สึกในการถูกรุกรานที่อยู่ เป็นการเน้นคุณค่าของการติดต่อสื่อสารแสดงท่าทางโดยไม่ใช้คำพูด ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนมีความเข้าใจและประทับใจในเรื่องที่แสดงมาก เกิดความรู้สึกสงสารและเห็นใจความทุกข์ของชนกลุ่มน้อยมากขึ้น (Wager, Betty Jane, 1978:13)

งานวิจัยนี้มีการใช้ละคร (การแสดงบทบาทสมมติ) ในประเด็นที่แตกต่างออกไป คือนำมาใช้เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักเรียนกับกลุ่มชน ซึ่งเป็นการพัฒนาด้านทัศนคติและอารมณ์ ซึ่งช่วยให้คณะผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นว่าสื่อละครช่วยพัฒนาความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น และก่อให้เกิดการสื่อสารที่ข้ามข้อจำกัดทางภาษาได้ดี งานวิจัยชิ้นนี้จึงสามารถนำมาสนับสนุนงานวิจัยของคณะผู้วิจัยครั้งนี้ได้ในด้านของผลการพัฒนาด้านทัศนคติและอารมณ์ของกลุ่มเป้าหมาย

4. Vicrk (1997 อ้างถึงใน ภัทรา โต๊ะบุรินทร์ 2543 :59) ได้ศึกษาผลของการใช้กิจกรรมละครในรูปแบบของ ละครของผู้ถูกกดขี่ (Theatre of the oppressed) ควบคู่กับการใช้แบบฝึกหัด Interactive theatre ให้นักศึกษาวิทยาลัยชุมชน Metropolitan แล้วพบว่าหลังการทดลองความสามารถในการคิดวิจารณ์ญาณ ของนักศึกษาเพิ่มสูงขึ้น

5. Sphink (1997) ได้ศึกษาถึงความสำเร็จของการทำแบบฝึกหัดที่นำจินตนาการทางการละคร (ซึ่งพัฒนาโดย Augusto Boal) มาใช้ในการสร้างทักษะการคิดวิจารณ์ญาณให้กับนักเรียน โดยทักษะนี้ประกอบด้วยการมีสมาธิ การใช้จินตนาการในการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ การร่วมมือกันทำงาน และการคิดตัดสินใจ ซึ่งทักษะต่างๆเหล่านี้นำไปสู่การคิดวิจารณ์ญาณ และยังเป็นวิธีในการเตรียมรับมือกับสถานการณ์ในอนาคต โดยเชื่อมโยงจินตนาการและหลักสูตร เข้ากับประสบการณ์จริงในชีวิต

งานวิจัยของVicrk และ Sphink เป็นการศึกษาผลของการใช้กิจกรรมละครในการพัฒนาบุคคลเรื่องทักษะการคิดและวิจารณ์ญาณ ซึ่งมีการนำเทคนิค Theatre of the oppressed ของ โบอัล (ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของละครเพื่อการพัฒนา) มาใช้ในสถาบันการศึกษา ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าละครมีศักยภาพในการพัฒนาในเชิงพุทธิพิสัย (Cognitive) เช่นเดียวกับด้านอารมณ์และสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั่วไปไม่ค่อยทราบ หากทราบก็จะทำให้ยอมรับได้มากขึ้นว่าละครเป็นกิจกรรม

ที่มีประโยชน์มากกว่าแค่เพียง “เพิ่มความกล้าแสดงออก” เพราะสามารถทำให้เยาวชนมีความฉลาดด้านสติปัญญามากขึ้นได้ด้วย คณะผู้วิจัยได้นำงานวิจัยสองชิ้นนี้มาเป็นกรอบในการกำหนด “ผลการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อม” ว่านอกจากจะต้องประกอบด้วยการพัฒนาด้านจิตใจ อารมณ์ สังคม แล้ว ยังต้องมีด้านทักษะกระบวนการคิดเพิ่มขึ้นมาด้วย ซึ่งจะได้ทำการศึกษาต่อไปว่า กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของมะขามป้อมนั้น จะทำให้เยาวชนกลุ่มเป้าหมายมีทักษะกระบวนการคิดเพิ่มขึ้นได้เช่นเดียวกับงานวิจัยของต่างประเทศหรือไม่

6. เรย์มอนด์ ชาฟแฟม John Raymond Sharpham 1972 : 1875-A อ้างไว้ใน จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์, 2540:27) ศึกษาเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับการใช้กิจกรรมละครสร้างสรรค์ในระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย เพื่อศึกษาการนำกิจกรรมละครไปใช้ในการสอนระดับมัธยมศึกษา ใน 3 หัวข้อคือ ธรรมชาติของกิจกรรมละคร ปรัชญาสำหรับการใช้กิจกรรมการละคร และเทคนิคที่ใช้ใน กิจกรรมการละครพบว่า

1. กิจกรรมการละครเป็นกระบวนการสอนที่มีคุณค่าและมีสาระแก่นสาร
2. กิจกรรมการละครเป็นกิจกรรมที่ใช้ทั้งด้านร่างกายและจิตใจซึ่งมีการแสดงทั้งรายบุคคลและกลุ่ม โดยเน้นการพัฒนาด้านการยอมรับตัวเองและการยอมรับผู้อื่น
3. กิจกรรมการละครระดับมัธยมศึกษาในประเทศไทย ไม่เหมือนกับการแสดงบนเวทีและทำหน้าที่ต่างกัน เพราะไม่ต้องมีผู้ชม ไม่จำเป็นต้องแสดงอย่างงดงาม หรือจบสมบูรณ์
4. ครูผู้จัดกิจกรรมการละคร ทำหน้าที่เพียงผู้นำทาง
5. ไม่มีวิธีการใดที่ถูกต้อง หรือสร้างขึ้นโดยเฉพาะ แต่จะใช้แนวทางหลายวิธีด้วยกัน
6. การประเมินผลกิจกรรมการละครขึ้นอยู่กับครูผู้ตัดสินด้วยตนเองแบบอัตนัย (Subjective) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจุดอ่อนของการใช้กิจกรรมการละครในการสอนระดับมัธยม

งานวิจัยของชาฟแฟมนี้คณะผู้วิจัยเห็นว่าเป็นกรณีเดียวที่ศึกษาในเชิงกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นด้านธรรมชาติของกิจกรรม ปรัชญาและเทคนิคที่ใช้ในกิจกรรมละคร ซึ่งคณะผู้วิจัยจะได้นำมาเปรียบเทียบกับกระบวนการของกลุ่มละครมะขามป้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของคุณสมบัติของครูผู้จัดกิจกรรมละคร ซึ่งเปรียบได้กับบทบาทของวิทยากรนั่นเอง

งานวิจัยการใช้ละครในฐานะสื่อการสอน ในประเทศไทย

1. พรรัตน์ แก่นทอง (2529) ศึกษาเรื่อง การใช้บทบาทสมมติพัฒนาความรับผิดชอบต่อชุมชนของนักเรียน โดยได้ศึกษากับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนสายน้ำผึ้ง กรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาผลการใช้เทคนิคบทบาทสมมติในการพัฒนาความรับผิดชอบต่อชุมชน ผลการศึกษาพบว่าการพัฒนาความรับผิดชอบต่อชุมชนของนักเรียนกลุ่มทดลองมีพัฒนาการสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นักเรียนกลุ่มควบคุมมีพัฒนาการสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และนักเรียนกลุ่มทดลองมีพัฒนาการดีกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

2. ภัทรา โต๊ะบุรินทร์ (2543) ศึกษาเรื่อง การใช้กระบวนการผลิตละครเวที ที่มีต่อผลการเพิ่มทักษะการคิดวิจารณ์ญาณ ของนักศึกษาชั้นปีที่ 2 คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นการศึกษาเปรียบเทียบทักษะการคิดวิจารณ์ญาณของนักศึกษากลุ่มทดลอง (ร่วมกระบวนการผลิตละครเวที) และกลุ่มควบคุม (อ่านเรื่องสั้น) ผลการวิจัยพบว่า ภายหลังจากทดลองทักษะการคิดวิจารณ์ญาณของนักศึกษากลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกระบวนการผลิตละครเวที เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และทักษะการคิดวิจารณ์ญาณของนักศึกษากลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกระบวนการผลิตละครเวที เพิ่มขึ้นสูงกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

3. ปาริชาติ จีงวิวัฒนาภรณ์ (2545) ศึกษาเรื่อง การใช้ละครสร้างสรรค์ในการพัฒนาผู้เรียน เป็นการศึกษาละครสร้างสรรค์ในฐานะที่เป็นกระบวนการพัฒนาผู้เรียนในด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย กับนักเรียนชั้น ป.4 โรงเรียนชินวร กรุงเทพฯ พบว่าการเรียนละครสร้างสรรค์ ทำให้เกิดการปฏิรูปการเรียนรู้ของผู้เรียนในวิชานาฏศิลป์อย่างชัดเจน เพราะสามารถทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทั้งสามด้าน โดยผู้เรียนได้รับการพัฒนาด้านการฝึกทักษะการคิด ด้วยกระบวนการวิธีการละครสร้างสรรค์ ซึ่งเน้นเทคนิคการถามกระตุ้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการคิด มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การระดมสมอง ในกระบวนการกลุ่มและได้ลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งถือว่าการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ (Experiential Learning)

งานวิจัยทั้งสามชิ้นนี้ เป็นงานวิจัยที่มีแนวทางการศึกษาใกล้เคียงกับงานวิจัยของต่างประเทศ ที่ได้นำเสนอไปแล้ว ซึ่งแม้ว่าจะไม่ใช่การศึกษาในแง่มุมใหม่ๆ หรือเป็นการค้นพบความรู้ใหม่ แต่สิ่งสำคัญคืองานวิจัยทั้งสามเป็นงานที่ดำเนินการศึกษาในประเทศไทยกับเด็กและเยาวชนไทย ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่ชิ้น คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่ามีค่าที่จะต้องนำเสนอไว้บ้าง เมื่อผลการวิจัยออกมาในทิศทางเดียวกันกับต่างประเทศ ก็เป็นเครื่องยืนยันว่าสื่อละครนั้นมีความเป็นสากล และสามารถนำมาใช้พัฒนาเด็กและเยาวชนได้ดีในประเทศไทยเช่นเดียวกัน ซึ่งก่อให้เกิดข้อสงสัยต่อไปว่า หาก

นำสื่อละครมาใช้พัฒนาเด็กและเยาวชนนอกระบบโรงเรียนจะให้ผลแตกต่างอย่างไร จะให้ผลการพัฒนาที่เป็นขึ้นเป็นอันจับต้องได้มากกว่าการใช้สื่อในระบบโรงเรียนหรือไม่ เพราะระบบโรงเรียนมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเวลา และระบบการเรียนการสอนที่เป็นทางการและมีเป้าหมายทางการศึกษาที่ชัดเจน มีระยะเวลาเข้าศึกษาและจบการศึกษากำหนดไว้อย่างแน่นอน ซึ่งแตกต่างจากการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาคนนอกเวลาเรียน จึงอาจก่อให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่องในลักษณะของการศึกษาตลอดชีวิตได้มากกว่า

โดยสรุป จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ช่วยยืนยันความเชื่อมั่นต่อสื่อ/กระบวนการละครในรูปแบบต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาและพัฒนามนุษย์ และสื่อละครเพื่อการพัฒนา ว่ามีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาระดับบุคคล ระดับกลุ่ม และระดับชุมชนได้จริง สอดคล้องกับความเชื่อมั่นที่เกิดจากประสบการณ์การทำงานตลอด 23 ปี ของกลุ่มละครมะขามป้อม (และนักละครคณะอื่นๆ ที่ทำงานสายนี้) ที่พบว่ากระบวนการละครเพื่อพัฒนานั้นสามารถพัฒนาเยาวชนได้ทั้งในระดับบุคคลและกลุ่ม ทั้งยังมีข้อค้นพบใหม่ๆ ต่อไปว่าปรากฏการณ์การพัฒนากลุ่มเยาวชนที่เกิดขึ้นนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนในหลายๆ ด้านอย่างเห็นความสำคัญ

อย่างไรก็ดี จากการทบทวนวรรณกรรม คณะผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่างานวิจัยส่วนใหญ่มีการศึกษาประสิทธิผลในระยะสั้นของการใช้สื่อละคร และมีขอบเขตการศึกษาเพียงการใช้สื่อในระบบโรงเรียนซึ่งทำให้มีความคิดได้แย้งได้ว่า ผลการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการวิจัยแต่ละชิ้นที่ได้เสนอมานั้น มีความยั่งยืน คงทนมากน้อยแค่ไหน ทั้งยังไม่พบงานวิจัยที่ทำการศึกษาในระยะยาว หรือนอกระบบการเรียนการสอนในโรงเรียน จนกระทั่งสามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเป้าหมายและผลกระทบ (Impact) ระยะยาวในมุมที่กว้างออกไปจากระดับบุคคล (เช่น ผลกระทบระดับชุมชน) ซึ่งทำให้คณะผู้วิจัยเกิดความสนใจศึกษาในมุมมองนี้เพิ่มเติม เพื่อเป็นการศึกษาต่อยอดจากฐานความรู้ที่มีอยู่

นอกจากนี้แม้กระทั่งการศึกษาในต่างประเทศก็ยังพบงานวิจัยที่กล่าวถึงการใช้ละครเพื่อการพัฒนาในแบบที่ 2 อยู่ไม่น้อยมาก คือกระบวนการที่นักพัฒนาจากภายนอกชุมชน เข้าไปจัดอบรมเพื่อให้คนในชุมชนกลายเป็นผู้ผลิตสื่อละครและจัดกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินการต่อเนื่องในระยะยาว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาในลักษณะนี้เพิ่มเริ่มต้นเกิดขึ้นได้ไม่นาน หรือการวิจัยในกลุ่มเป้าหมายที่เป็นนักเรียนในโรงเรียนทำได้ง่ายกว่า หรือมีฉะนั้นก็เป็นไปได้ว่าการวิจัยด้านการปฏิบัติงานละครเพื่อการพัฒนาในชุมชนยังมีน้อย และที่ยังมีอยู่นั้นอาจยังไม่ได้รับการเผยแพร่ออกมาเท่ากับงานวิจัยในโรงเรียน ซึ่งส่งผลให้องค์ความรู้ด้านนี้มีอยู่น้อย และทำให้ความเชื่อถือหรือการยอมรับในสื่อละครเพื่อการพัฒนาในสังคมวิชาการของไทยนั้นยังมีน้อยลงไปด้วย คณะผู้วิจัยจึงเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่ผู้ปฏิบัติงานด้านละครเพื่อการพัฒนา

จะต้องลุกขึ้นมาฝึกฝนการทำงานในเชิงวิชาการเอาไว้บ้าง หากต้องการให้มีการขยายผลและเผยแพร่ผลงานการใช้สื่อลักษณะนี้เพิ่มขึ้น

ด้วยเหตุนี้ทำให้กลุ่มละครมะขามป้อมและคณะผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง “การนำสื่อละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน” อันนำมาสู่การตั้งปัญหาการวิจัยในงานวิจัยนี้ว่า การนำละครเพื่อการพัฒนาไปใช้พัฒนาชุมชนในบริบทสังคมไทย ตามแนวทางของกลุ่มละครมะขามป้อมนั้น มีวิวัฒนาการ กระบวนการ และมีกลยุทธ์ในการทำงานอย่างไร ภายหลังการใช้ได้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการพัฒนาทั้งในระดับบุคคลและชุมชนอย่างไร ตลอดจนมีปัจจัยเงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการใช้กลยุทธ์ดังกล่าว โดยเป็นการศึกษาในสนามหรือชุมชนแต่ละภูมิภาคอย่างเจาะลึกทั้งในมุมมองของคนในและคนนอก เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อมเอง และต่อผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ทั้งในแวดวงวิชาการด้านงานพัฒนา และกลุ่มผู้ปฏิบัติงานด้านละครเพื่อการพัฒนาในสังคมไทยต่อไป

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเรื่อง "การใช้สื่อละครเพื่อการพัฒนาชุมชนของกลุ่มละครมะขามป้อม กรณีศึกษาจากพื้นที่ทำงานที่มีบริบทแตกต่างกัน 4 พื้นที่" ครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการวิจัยการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน/กลุ่มละครมะขามป้อม โดยคณะผู้วิจัยซึ่งเป็นบุคลากรของทางกลุ่มเอง อาจจะเรียกว่าเป็นการวิจัยเพื่อศึกษาทบทวนองค์ความรู้ของตนเองก็ได้ ดังที่ได้กล่าวนำไว้ในบทที่ 1 ว่า กลุ่มละครมะขามป้อมนั้น แม้จะได้สั่งสมประสบการณ์จากการดำเนินงานด้านละครเพื่อพัฒนามายาวนานถึง 23 ปี แต่ความรู้ส่วนใหญ่ก็นั้นอยู่ในรูปของทักษะ เทคนิคและความชำนาญส่วนตัวของผู้ปฏิบัติงานแต่ละคน ที่มีความถนัดและเส้นทางการเรียนรู้แตกต่างกันออกไปตามพื้นที่และลักษณะของโครงการที่ลงไปปฏิบัติงาน

ธรรมชาติของความรู้ในองค์กรส่วนหนึ่งจึงมีลักษณะเป็น Tacit Knowledge ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากการที่คนทำงานของมะขามป้อม ส่วนหนึ่งมักจะกล่าวว่า "อย่าให้พูดเลย เดี่ยวทำให้ดูดีกว่า" หรือ "พวกเราเป็นมวยวัด ไม่ได้มีหลักการ ทฤษฎีอะไรหรอก แต่เวลาทำงานก็จะรู้ว่าต้องทำยังไง พอเจอปัญหาก็คิดหาทางแก้ไข ปรับกระบวนการไปได้เอง" หรือ "ก็ไม่รู้หรอกว่าวิธีที่ทำคนอื่นเขาเรียกว่าอะไร ขอให้ทำแล้วผลออกมาดีได้อย่างที่ต้องการก็แล้วกัน" มีคำพูดที่ชัดเจนที่สุดอีกสำนวนก็คือ "พวกเราทำงานตามสัญชาตญาณ" ซึ่งเป็นคำพูดที่ได้ยินบ่อยราวกับเป็นสโลแกนของชาวมะขามป้อม แม้ในมุมมองผู้ปฏิบัติจะเห็นว่าเป็นธรรมชาติของคนทำงาน Action แต่หากคิดในแง่ของการพัฒนาองค์ความรู้ ก็คงจะต้องพยายามค้นหาคำตอบและอธิบายให้ได้ว่าสัญชาตญาณ เหล่านั้น "มันคืออะไร มันเกิดขึ้นมาได้ยังไง และมันนำไปสู่สิ่งที่ดีงามอะไรได้บ้าง" ซึ่งประเด็นเหล่านี้ได้นำมาสู่ความจำเป็นที่ "คนทำงาน" จะต้องลุกขึ้นมา "ทำวิจัย" เรื่องของตัวเอง

ปัญหาของนักละครเมื่อต้องสวมบทบาทวิจัย

เมื่อมองว่าการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษา "ธรรมชาติของการทำงานในมุมมองของผู้ปฏิบัติ" ทำให้คณะผู้วิจัย ซึ่งตลอดมา "เอาแต่ก้มหน้าก้มตาทำละคร" ไม่เคยเป็นนักวิจัย หรือแม้แต่จะเคยมีประสบการณ์ด้านวิชาการอย่างจริงจังมาก่อน เกิดความกล้าปนบ้าง อ้าหาญนำเสนอโครงการวิจัยด้วยคำถามที่ค่อนข้างซับซ้อน โดยที่มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในเรื่องวิธีวิจัยเพียงเล็กน้อย ครั้นเมื่อมาเรียนรู้ภายหลังว่า "การทำงานวิจัย" นั้นเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยทักษะและชุดความรู้ที่ทั้ง "ลึกและกว้าง" ซึ่งบางเรื่องออกจะพ้นวิสัยของนักละครเช่นเรา ก็ได้เดินทางมาไกลจนยากจะหันหลังกลับ

ปัญหาจาก “ความไม่แข็งแรงทางการวิจัย” ที่คณะผู้วิจัยต้องประสบในช่วงของการเขียนรายงานการวิจัย ก็คือเราตั้งใจอยู่ที่ “ยาก หลากหลายและสับสน” จากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในช่วงแรกๆ ของการทำวิจัย เพราะเราตั้งคำถามโดยใช้วิธีคิดแบบผู้ปฏิบัติงานที่ไม่มีพื้นฐานด้านการวิจัย ที่ต้องการจะมองให้ทะลุกระบวนการทำงานทั้งหมดในงานวิจัยขึ้นเดียว แต่ปัญหาก็คือ เราไม่มีเครื่องมือหรือชุดความรู้ทางการวิจัยมากพอที่จะนำไปศึกษาการทำงาน “ละครเพื่อการพัฒนา” ที่ซับซ้อน ได้อย่างครบถ้วนทุกกระบวนการท่า สรุปได้ว่า “คำถามที่ตั้งขึ้นมา ลึกและกว้างเกินกว่าความสามารถในการหาคำตอบ”

อย่างไรก็ดี ในหมู่คนทำละครมีสำนวนใช้ปลอบใจตนเองเมื่อต้องเผชิญกับทุกสถานการณ์ที่ยากลำบากว่า “The show must go on” ดังนั้นเมื่อนักละครอย่างเราจำเป็นต้องสวมบทบาท “นักวิจัย” ก็ต้องเรียนรู้ พยายามทำความเข้าใจ ผึกฝน เพื่อเล่นบทนี้ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ จนกว่าละครจะปิดม่านลง ด้วยความช่วยเหลือทางเทคนิคและการสนับสนุนด้านกำลังใจอย่างมากมาจากทีมประสานงานฯ ทำให้คณะผู้วิจัยสามารถพัฒนางานวิจัยขึ้นนี้ขึ้นมาจนเป็นรูปเป็นร่าง เป็นรายงานการวิจัยได้ ด้วยวิธี “ทำไป เรียนรู้ไป แก้ไขไป” ซึ่งทำให้มีความจำเป็นต้องปรับมุมมองและความคาดหวังในการวิจัยที่ได้ระบุไว้ใน Proposal เสียใหม่ในบางส่วน

ตั้งใจจะอธิบายคนอื่น แต่ทั้งหมดที่ได้ก็คืออธิบายตัวเอง

ในช่วงเริ่มต้นทำวิจัย คณะผู้วิจัยและกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม มีแรงบันดาลใจอย่างสูงที่จะถอดบทเรียนและสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่อง “กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา” เพื่อนำเสนอสู่สาธารณชนผ่านผลงานวิจัย อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนางานด้านนี้ต่อไปในวงกว้าง แต่ครั้นเวลาผ่านไป คณะผู้วิจัยและกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม กลับค้นพบว่าการวิจัยครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดกระบวนการทบทวนตนเอง (Reflection) ขององค์กรอย่างลึกซึ้งในหลายแง่มุม ทั้งที่ไม่ได้เป็นความตั้งใจมาก่อน เช่น ค้นพบว่า “เรายังไม่รู้จักรากเหง้าของเราดีพอ” หรือพบว่า “เราไม่สามารถอธิบายสิ่งที่เราเข้าใจให้คนอื่นฟังได้ ก็เพราะว่าเรายังเข้าใจไม่ชัดเจน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของกระบวนการละคร จากที่คิดว่าจะช่วยสรุปสิ่งที่ทำให้กลายเป็นองค์ความรู้เพื่อเผยแพร่ให้คนอื่น กลายเป็นการค้นพบว่า “เราเองยังเข้าใจไม่ตรงกัน” เพราะ “เรามีวิธีการที่หลากหลาย” ซึ่งทำให้ “อธิบายไม่ตรงกัน” ดังนั้นก่อนจะไปอธิบายคนอื่น ก็ต้องอธิบายตัวเองให้ได้ก่อน

การค้นพบเหล่านี้ ได้ลั่นสะเทือนและจุดประกายการเรียนรู้ของคนทำงาน ซึ่งมีผลต่อทิศทางของการวิจัยไปพร้อมกัน ทำให้คณะผู้วิจัยต้องให้เวลากับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหมู่ผู้ปฏิบัติงานมากขึ้น กระบวนการวิจัยจึงใช้เวลามากในการสร้างความเข้าใจและให้น้ำหนักกับเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางกับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในทุกพื้นที่ศึกษา ซึ่งมีผลทำให้คณะผู้วิจัยถ่วงน้ำหนักการ

เก็บข้อมูลเพื่อตอบคำถามการวิจัยได้ไม่ดีขึ้น กิจกรรมหลายอย่างที่เกิดขึ้นโดยมิได้วางแผนไว้ล่วงหน้า ก็ทำให้เกิดความสับสนในเรื่องระเบียบวิธีและเทคนิคการเก็บข้อมูล มีผลต่อปัญหาด้านความสอดคล้องของการวิเคราะห์และแปลผลข้อมูลในเวลาต่อมา ทำให้นักวิจัยนี้อาจไม่ค่อยตอบคำถามแบบ “เดินทางเป็นเส้นตรง” หรือ “อยู่กับร่องกับรอย” มากนัก

คณะผู้วิจัยจึงอยากจะมองว่าการทำวิจัยครั้งนี้เป็น “การวิจัยตนเอง” ด้วยการรวบรวมและสังคายนาองค์ความรู้เรื่องละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อมไปพร้อมกัน ซึ่งเปรียบเสมือนการต่อจิ๊กซอว์ที่กระจัดกระจายอยู่เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ให้กลายเป็นภาพรวมของกลยุทธ์และกระบวนการที่ชัดเจนขึ้นมา การวิจัยตนเองในความหมายของเราคือการ “แปลงสัญชาติญาณ(การทำงาน) ที่มีอยู่ ให้กลายเป็นชุดความรู้” ซึ่งผลการวิจัยที่ได้มานี้ แม้จะมีข้อจำกัดด้านความเป็นกลางและความน่าเชื่อถือทางการวิจัยอยู่บ้างไม่มากนักน้อย แต่เราก็ตกยังเชื่อว่า ข้อค้นพบภายใต้ทัศนะของ “คนใน” ในงานวิจัยนี้ จะมีเนื้อหาละเอียดที่มี Validity เพียงพอที่จะเป็นประโยชน์ต่อ “คนอื่น” ได้เช่นกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

ด้วยความเชื่อดังกล่าว ทำให้คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบไปด้วยอาสาสมัครและเจ้าหน้าที่ของกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม ได้เลือกใช้ วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพราะการวิจัยนี้มีได้เป็นการเดินทางไปสู่ปลายทางที่มีตัวแบบกำหนดไว้แล้วอย่างชัดเจน มิได้เป็นการทดสอบทฤษฎี หรือสร้างกรอบที่แน่นอนขึ้นมาแล้วนำมาวัดผลว่าทำได้ตามกรอบที่วางไว้หรือไม่ เช่นแนวทางของสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) แต่เป็นการศึกษาแบบค้นไป พบไป อธิบายไป เพื่อให้สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาจากสนามของการปฏิบัติงานตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งน่าจะอธิบายด้วยแนวทางปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) มากกว่า

ซึ่งสอดคล้องกับที่ สุกางค์ จันทวานิช (2546:12) ได้กล่าวว่าการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการแสวงหาความรู้แบบอุปนัย (induction) คือการออกไปสัมผัสกับปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมก่อน แล้วจึงพยายามสร้างข้อสรุปเชิงนามธรรมในลักษณะของสมมติฐาน และพยายามตรวจสอบสมมติฐานนั้นเป็นขั้นๆ ไป จนมั่นใจว่าเป็นข้อค้นพบที่ลงข้อสรุปได้ การวิจัยเชิงคุณภาพจึงไม่เริ่มด้วยการเลือกกรอบแนวคิดทฤษฎีอันใดอันหนึ่งมากำหนดแนวทางการศึกษาปรากฏการณ์ ตลอดจนไม่ตั้งสมมติฐานที่เคร่งครัดไว้เพื่อตรวจสอบ ตรงกันข้าม นักวิจัยเชิงคุณภาพจะพยายามศึกษาแนวคิดทฤษฎีหลายๆ แบบที่จะใช้ศึกษาปรากฏการณ์ได้ เป็นการพยายามศึกษาปรากฏการณ์จากหลายมิติ (Multi-dimension) เพื่อให้เห็นภาพรวม (holistic) ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั่นเอง การมองจากหลายมิติหรือหลายแง่มุม ก็คือการใช้แนวคิดทฤษฎีที่หลากหลายในการพิจารณาปรากฏการณ์

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นความพยายามในการศึกษาตนเอง ด้วยการใช้วิธีการ แนวคิด และ
ทัศนะที่หลากหลายในการพิจารณาปรากฏการณ์ จากทั้งมุมมองตามทัศนะของคนใน (Emic) และ
มุมมองของคนนอก (Etic) เพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยได้อย่างครอบคลุมและเที่ยงตรงที่สุด
แม้ว่าจะเป็นการวิจัยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงอคติ (bias) ในการวิจัยได้ทั้งหมดก็ตาม คณะผู้วิจัยได้ทดลอง
ใช้วิธีการสังเคราะห์กระบวนการในการทำงานแบบคนใน แต่ตอบคำถามการวิจัยโดยใช้มุมมองของคน
นอก และประยุกต์ใช้เทคนิคอื่นๆ เข้ามาประกอบตามความถนัดและความจำเป็น เพื่อช่วยให้ได้ข้อมูล
ครบถ้วนตามต้องการ และเนื่องจากคณะผู้วิจัยเป็นกลุ่มคนที่มีธรรมชาติเป็นนักปฏิบัติ ทำให้มีความ
สนใจในตัวกระบวนการ (Process) มากกว่า Product จึงทำให้กระบวนการของการวิจัยนี้ค่อนข้างจะ
มีลักษณะที่ผสมผสานการใช้เทคนิคของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่เน้นการมีส่วนร่วม
(Participatory Method) อยู่มาก แต่ก็ไม่ชัดเจนจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบของการวิจัยเชิง
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)

โดยสรุป งานวิจัยนี้มีลักษณะเป็นกรณีศึกษา (Case study) ของกลุ่มละครมะขามป้อม และ
พื้นที่ทำงานของทางกลุ่มฯ จำนวน 4 พื้นที่ (Site) ด้วยวิธีการลงภาคสนาม (field research) ร่วมกับการ
ศึกษาเอกสาร (Document Research) เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย 4 ประการคือ 1) เพื่อศึกษา
พัฒนาการและกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาของกลุ่มละครมะขามป้อม 2) เพื่อศึกษากลยุทธ์ใน
การนำละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนาชุมชน ของกลุ่มละครมะขามป้อม 3) เพื่อศึกษาผลของ
การใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนาในระดับบุคคลและระดับชุมชน และ 4) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มี
ส่วนสนับสนุนหรือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการนำกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาไปใช้ในการพัฒนา
ชุมชน มีระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัยรวมทั้งสิ้น 18 เดือน (ตั้งแต่ 1 มกราคม 2545 – 30 มิถุนายน
2546)

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษานี้ค่อนข้างมีความหลากหลาย คือประกอบด้วยกลุ่มบุคคลถึง 5 กลุ่ม จาก 5 พื้นที่ศึกษาด้วยกัน รวมทั้งสิ้นจำนวน 200 คน¹ ดังนี้

1) พื้นที่กลุ่มสี่ชาวบ้าน/มะขามป้อม กรุงเทพฯ ประชากรที่ใช้ศึกษารวม 30 คน

1.1 เจ้าหน้าที่ 8 คน ได้แก่

- คุณ ประดิษฐ์ ประสาททอง
- คุณ สมศักดิ์ ศิริพันธุ์
- คุณ ชุติรัตน์ เลิศวาทะสกุล
- คุณ ญาดา เกรียงไกรวุฒิกุล
- คุณ ขวัญหทัย บุญสืบ
- คุณ เวรดี จงไพบุลย์กิจ
- คุณ ดวงใจ หิรัญศรี
- คุณ สุพงศ์ จิตต์เมือง

1.2 อาสาสมัคร 18 คน²

1.3 ผู้ก่อตั้งกลุ่มสี่ชาวบ้าน/มะขามป้อม จำนวน 3 คน และอดีตเจ้าหน้าที่ 1 คน

- คุณวิไลดา วนดุรงค์วรรณ
- คุณอานนท์ สุวรรณเครือ
- คุณทองขาว ทวีปรังสีนุกุล
- คุณปองจิต สรรพคุณ

2) พื้นที่กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว อ. เมือง จ. แม่ฮ่องสอน ประชากรที่ใช้ศึกษารวม 50 คน

2.1 เยาวชนผู้เป็นสมาชิกรุ่นเก่า-รุ่นปัจจุบัน ของกลุ่มฯ จำนวน 17 คน

2.2 เยาวชนผู้เป็นสมาชิกรุ่นใหม่ ของกลุ่มฯ จำนวน 14 คน

2.3 เจ้าหน้าที่โครงการของกลุ่มสี่ชาวบ้าน 5 คน

2.4 เจ้าหน้าที่จากโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ผู้รับผิดชอบเด็กจำนวน 3 คน

2.5 เจ้าหน้าที่ NGO ในพื้นที่ จำนวน 2 คน

2.6 ผู้นำชุมชน 3 คน

¹ รายชื่อผู้เข้าร่วมโครงการวิจัย (ส่วนภูมิภาค) ทั้งหมดอยู่ในภาคผนวก

² รายชื่อของอาสาสมัครที่เข้าร่วมให้ข้อมูลในโครงการวิจัยอยู่ที่ภาคผนวก

- 2.7 ชาวบ้าน 6 คน
- 3) พื้นที่กลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชนดาวลูกไก่ อ. นครไทย จ. พิษณุโลก รวม 60 คน
- 3.1 เยาวชนผู้เป็นสมาชิกปัจจุบัน ของกลุ่มฯ จำนวน 20 คน
- 3.2 เจ้าหน้าที่โครงการของกลุ่มสื่อชาวบ้าน 5 คน
- 3.3 อาจารย์ของโรงเรียนศรีอินทราทิตย์ฯ 4 คน
- 3.4 ชาวบ้าน 6 คน
- 3.5 ผู้นำชุมชน 3 คน
- 3.6 ข้าราชการในท้องถิ่น 5 คน
- 3.7 NGO ในพื้นที่ 3 คน
- 3.8 สมาชิก อบต. 2 คน
- 3.9 เยาวชนในชุมชนที่ไม่ใช่สมาชิกดาวลูกไก่ 10 คน
- 3.10 นักวิชาการ 1 คน
- 3.11 สื่อมวลชน 1 คน
- 4) กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมของแคว อ.สามโก้ จ.พระนครศรีอยุธยา รวม 42 คน
- 4.1 เยาวชนผู้เป็นสมาชิกปัจจุบัน ของกลุ่มฯ จำนวน 15 คน
- 4.2 เจ้าหน้าที่โครงการของกลุ่มสื่อชาวบ้าน 4 คน
- 4.3 อาจารย์จากโรงเรียนสามโก้วิทยา 3 คน
- 4.4 ชาวบ้าน 10 คน
- 4.5 ผู้นำชุมชน 2 คน
- 4.6 สมาชิก อบต. 6 คน
- 4.7 ข้าราชการในท้องถิ่น 1 คน
- 4.8 เยาวชนที่ไม่ได้เป็นสมาชิกของแคว 1 คน
- 5) กลุ่มผืนละไมวัยละมุน อ.เมือง จ.สงขลา ประชากรที่ใช้ศึกษารวม 18 คน
- 5.1 เยาวชนผู้เป็นสมาชิกปัจจุบัน ของกลุ่มฯ จำนวน 8 คน
- 5.2 เจ้าหน้าที่โครงการของกลุ่มสื่อชาวบ้าน 3 คน
- 5.3 เจ้าหน้าที่สถานพินิจเด็กและเยาวชน 3 คน
- 5.4 นักวิชาการ 1 คน
- 5.5 เจ้าหน้าที่ NGO ในพื้นที่ 1 คน

โดยคณะผู้วิจัยจะขอนำเสนอรายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ดังตารางต่อไป

ตารางที่ 2 : แสดงรายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ศึกษาและบริบทของการศึกษา

พื้นที่ศึกษา	รายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ใช้	บริบทที่ศึกษา	รูปแบบการศึกษา
1. กลุ่มสื่อชาวบ้าน (มะขามป้อม) กทม.	1. เจ้าหน้าที่และอาสาสมัครประจำของ MKP ¹	- ข้อมูลประวัติความเป็นมา ปรัชญาแนวคิดของ MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัย MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF²
	2. เจ้าหน้าที่โครงการของ MKP แต่ละพื้นที่	- ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มเยาวชนชุมชนของพื้นที่ศึกษา 4 พื้นที่ - ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละครที่ใช้แต่ละพื้นที่ - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัยที่พบแต่ละพื้นที่ - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละครแต่ละพื้นที่	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF
	3. อาสาสมัครทั่วไป ของ MKP	- ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	กระบวนการ CAF
	4. อดีตเจ้าหน้าที่และผู้ก่อตั้งกลุ่ม MKP	- ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ปรัชญา แนวคิดการทำงานของ MKP ในอดีต - ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP ในอดีต - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และผลของกระบวนการละครของ MKP ในอดีต	- Key Informants - สัมภาษณ์แบบเจาะลึก

¹ MKP หมายถึงกลุ่มละครมะขามป้อม

² CAF คือ กระบวนการ Creative Activities for Focus group

ตารางที่ 2 : แสดงรายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ศึกษาและบริบทของการศึกษา (ต่อ)

พื้นที่ศึกษา	รายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ใช้	บริบทที่ศึกษา	รูปแบบการศึกษา
พื้นที่กลุ่มเยาวชน มะขามแก้ว อ. เมือง จ. แม่ฮ่องสอน	1. สมาชิกกลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว รุ่นเก่า/ปัจจุบัน	- ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัย MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF
	2. สมาชิกรุ่นใหม่	ทดลองใช้กระบวนการละครที่สังเคราะห์ได้ เพื่อศึกษาผลของกระบวนการละครระดับบุคคล	- กลุ่มทดลอง / สังเกต - กระบวนการ CAF
	3. อาจารย์ที่ปรึกษาของกลุ่มเยาวชน	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	Key Informants
	4. ผู้บริหารโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	สัมภาษณ์
พื้นที่กลุ่มละคร เยาวชนเพื่อชุมชน ดาวลูกไก่ อ. นครไทย จ. พิษณุโลก	1. สมาชิกกลุ่มละครเยาวชนเพื่อชุมชน ดาวลูกไก่	- ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัย MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF
	2. อาจารย์โรงเรียนศรีอินทราทิตย์	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	Key Informants
	3. ชาวบ้านผู้นำชุมชน/สมาชิก อบต.	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	สัมภาษณ์
	4. เจ้าหน้าที่ NGO/ ข้าราชการในท้องถิ่น	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	กระบวนการ CAF
	5. นักวิชาการและสื่อมวลชน	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	

ตารางที่ 2 : แสดงรายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ศึกษาและบริบทของการศึกษา (ต่อ)

พื้นที่ศึกษา	รายละเอียดของกลุ่มประชากรที่ได้	บริบทที่ศึกษา	รูปแบบการศึกษา
4. พื้นที่กลุ่มเยาวชน สืบสานวัฒนธรรม ครองแครง อ.สาขี จ.พระนครศรีอยุธยา	1. สมาชิกกลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรม ครองแครง	- ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัย MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF
	2. ผู้นำชุมชนสาขี/ชาวบ้าน/อบต.	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	Key Informants
	3. ผู้ปกครองของเยาวชน	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	สัมภาษณ์
	4. ช่างราชากรในท้องถิ่น/อาจารย์	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	
5. พื้นที่กลุ่ม ผืนละไมวัยละมุน สถานพินิจและคุ้ม ครองเด็กและเยาวชน อ.เมือง จ.สงขลา	1. สมาชิกกลุ่มผืนละไมวัยละมุน อ.เมือง จ.สงขลา	- ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการละคร MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับกลยุทธ์และปัจจัย MKP - ข้อมูลเกี่ยวกับผลของกระบวนการละคร MKP	- Key Informants - สัมภาษณ์ / Focus group - กระบวนการ CAF
	2. เจ้าหน้าที่สถานพินิจฯ	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	Key Informants
	3. นักวิชาการ	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	สัมภาษณ์
	4. เจ้าหน้าที่ NGO ในพื้นที่	ผลของกระบวนการละคร MKP ระดับบุคคล/ชุมชน	

วิธีการเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลภาคสนามใช้เวลา 12 เดือน โดยวิธีการศึกษาประวัติกลุ่ม การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการทำงานทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยสัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลสำคัญ (Key informant) และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายร่วมกับเทคนิคอื่นๆ ที่ออกแบบและประยุกต์ขึ้นมาให้เข้ากับบริบทของกลุ่มตัวอย่างและชุมชน เช่นการจัดกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม (Creative activities for focus group) ที่ประกอบด้วยกิจกรรมศิลปะและละคร เพื่อช่วยให้กลุ่มเป้าหมายสามารถสะท้อนข้อมูลในเชิงลึก ที่ไม่อาจพูดคุยกันได้อย่างตรงไปตรงมา ทั้งในด้านความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ ความเชื่อ และปัญหาของกลุ่มกรณีศึกษารวมทั้งได้ใช้เทคนิคเดียวกันนี้กับคณะทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่และอาสาสมัครทั้งหมดอีกด้วย โดยกระบวนการดังกล่าวจะช่วยให้เกิดการตรวจสอบข้อมูลในประเด็นต่างๆ ได้ในตัวเอง

นอกจากนี้เพื่อการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ (Validity) ของข้อมูล ในด้านผลของกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาในระดับบุคคล คณะผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เข้ามาช่วย โดยลงมือจัดกิจกรรมละครเพื่อการพัฒนาใหม่ทั้งกระบวนการกับเยาวชนกลุ่มใหม่ ของกลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน เพื่อเป็นการทดสอบความเชื่อมั่นและความมีเสถียรภาพของกระบวนการละครที่ได้สังเคราะห์ขึ้นใหม่จากศึกษาขั้นต้น เพื่อให้ทราบผลของการใช้กระบวนการละครจากการปฏิบัติจริงอีกครั้งก่อนจะนำมาวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นสุดท้าย

การตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการศึกษาแต่ละช่วง จะเน้นการมีส่วนร่วมของคณะผู้วิจัยและบุคคลสำคัญในพื้นที่ศึกษา ด้วยการระดมสมอง แลกเปลี่ยนประสบการณ์ อภิปรายถกเถียง เพื่อการตั้งสมมติฐานชั่วคราว (Working hypothesis) และเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนเหล่านี้คณะผู้วิจัยจะใช้ทัศนะของคนในเป็นหลัก ยกเว้นในขั้นตอนสุดท้ายของการวิเคราะห์เพื่อตอบคำถามงานวิจัย (Research Question) จะวิเคราะห์ข้อมูลด้วยมุมมองของคนนอก โดยเฉพาะในประเด็นที่ต้องพยายามทำให้ปลอดอคติ หรือในขั้นตอนของการสรุปและอภิปรายผลเพื่อเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัย จะกระทำโดยคณะผู้วิจัยหลักทั้ง 3 คน แล้วจึงจะนำเสนอผลการวิจัยคืนกลับให้กับกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องสะท้อนกลับ (reflection) หรือเพิ่มเติมข้อมูล เพื่อทำการปรับแก้อีกครั้งจนเกิดความเข้าใจที่ตรงกันและผลการวิเคราะห์ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือและเป็นที่พอใจของทุกฝ่าย

ในการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มา จะใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) ด้านผู้เก็บข้อมูล (Investigator Triangulation) และด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ร่วมกับการใช้วิธีคืนข้อมูลย้อนกลับไปให้ชุมชนหรือองค์กรร่วมกันตรวจสอบ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเที่ยงตรงที่สุด

ภายหลังจากเก็บข้อมูลและทำการตรวจสอบแล้วเสร็จ คณะผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการจำแนก เปรียบเทียบ สร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytical Induction) โดยทุกขั้นตอนจะมีการตั้งสมมติฐานชั่วคราว (Working Hypothesis) และหาข้อสรุปชั่วคราว (Memo) ควบคู่กันไป จนได้ข้อสรุปเชิงนามธรรม จากนั้นจะมีการอภิปรายผลการศึกษาที่วิเคราะห์ได้แต่ละประเด็นโดยคณะผู้วิจัยจำนวน 3 คน ร่วมกับเจ้าหน้าที่โครงการ(ประจำพื้นที่) ของกลุ่มละครมะขามป้อม หรือเจ้าหน้าที่ประจำของกลุ่มสื่อชาวบ้าน/มะขามป้อม โดยบางครั้งจะมีอาสาสมัครของกลุ่มฯ หรือเยาวชนในแต่ละพื้นที่ร่วมสังเกตการณ์ด้วย เพื่อทำการตรวจสอบข้อมูล เสนอแนะข้อคิดเห็น และเพิ่มเติมรายละเอียดที่ขาดไป ซึ่งถือเป็นการคืนข้อมูลกลับไปยังพื้นที่ศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ

เมื่อคณะผู้วิจัยสามารถสรุปข้อมูลในขั้นสุดท้ายได้แล้ว จึงลงมือเขียนรายงานผลการวิจัย โดยนำเสนอผลการวิจัยเชิงบรรยาย ประกอบตาราง และจัดกิจกรรมคืนข้อมูลกลับสู่ที่ประชุมของกลุ่มละครมะขามป้อมอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง

เพื่อให้เห็นภาพรวมของระเบียบวิธีวิจัยและเทคนิคต่างๆ ที่ใช้ในการศึกษารั้งนี้ คณะผู้วิจัยจึงขอนำเสนอรายละเอียดซึ่งได้จำแนกไว้เป็นขั้นตอน (Phase) ใหญ่ๆ 4 ช่วง ดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1 ทบทวนอดีต วิเคราะห์ความหมาย อธิบายปัจจุบัน นิยามความเป็น "มะขามป้อม"

ระยะที่ 2 สังเคราะห์กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา ฉบับ "มะขามป้อม"

ระยะที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์กลยุทธ์ ปัจจัย และผลของการใช้กระบวนการละครเพื่อการพัฒนา

ใน 4 พื้นที่ศึกษา

ระยะที่ 4 สะท้อนกลับผลการศึกษาให้กับองค์กร เพื่อตรวจสอบความถูกต้องหรือเพิ่มเติมข้อมูล ทำความเข้าใจ สรุปและอภิปรายผลร่วมกัน

โดยในการวิจัยแต่ละระยะมีรายละเอียดของกิจกรรม เครื่องมือที่ใช้ และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 : แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูลระยะที่ 1

ข้อมูลที่ทำการศึกษา/คำถามวิจัย	เครื่องมือและวิธีการศึกษา	แนวคิด / ทฤษฎีที่ใช้	กลุ่มประชากรที่ศึกษา	ช่วงเวลาการศึกษา
1.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	การศึกษาเอกสาร	-	-	มกราคม 2546
1.2 ข้อมูลพื้นฐาน ประวัติความเป็นมาของกลุ่มสื่อชาวบ้าน	การศึกษานโยบายเอกสาร, สัมภาษณ์แบบเจาะลึก,	-	เจ้าหน้าที่/อาสาสมัคร/อดีตเจ้าหน้าที่กลุ่มสื่อชาวบ้าน	ม.ค. - ก.พ. 2546 19-23 มิถุนายน 46
1.3 แนวคิดและวิวัฒนาการในการทำงานของกลุ่มสื่อชาวบ้าน	การศึกษานโยบายเอกสาร, Focus Group, สัมภาษณ์แบบเจาะลึก	แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา	เจ้าหน้าที่/อาสาสมัคร/อดีตเจ้าหน้าที่กลุ่มสื่อชาวบ้าน	17 พ.ค. 2546 30 พ.ค.-1 มิ.ย. 46
1.4 ตัวตนปัจจุบันของสมาชิกป้อม	กระบวนการเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม (CAF) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม,	แนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน	เจ้าหน้าที่/อาสาสมัครกลุ่มสื่อชาวบ้าน	19-21 ธ.ค. 2545
1.5 ที่มาของโครงการละครชุมชน	การศึกษานโยบายเอกสาร, สัมภาษณ์เป็นทางการ	แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา	เจ้าหน้าที่โครงการละครชุมชน กลุ่มสื่อชาวบ้าน	17 พ.ค. 2546
1.6 ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มเยาวชนและพื้นที่ศึกษา	การศึกษานโยบายเอกสาร, สัมภาษณ์เป็นทางการ	-	เจ้าหน้าที่โครงการละครชุมชน กลุ่มสื่อชาวบ้าน/ ผู้รับผิดชอบ กลุ่มเยาวชนในพื้นที่	มกราคม 2545

ตารางที่ 4 : แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 2

ข้อมูลที่ทำการศึกษา/คำถามวิจัย	เครื่องมือและวิธีการศึกษา	แนวคิด / ทฤษฎีที่ใช้	กลุ่มประชากรที่ศึกษา	ช่วงเวลาการศึกษา
2.1 ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกระบวนการละคร TFD ของมะขามป้อม	การศึกษาเอกสาร, หลักสูตร	แนวคิดเรื่องกระบวนการละคร แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา	-	มกราคม 2546
2.2 ข้อมูลเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับกระบวนการ TFD ของมะขามป้อม	สัมภาษณ์แบบเจาะลึก/ไม่เป็นทางการ, Focus Group	แนวคิดเรื่องกระบวนการละคร แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา	เจ้าหน้าที่/อาสาสมัคร MKP	19-23 มิถุนายน 46
2.3 ศึกษาขั้นตอนและกระบวนการละครเพื่อการพัฒนาแต่ละพื้นที่	สัมภาษณ์แบบเจาะลึก/ไม่เป็นทางการ, สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม	แนวคิดเรื่องกระบวนการละคร แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา	เจ้าหน้าที่ MKP เจ้าหน้าที่โครงการละครชุมชน	20 ก.พ. 45 – 28 พ.ค. 45
2.4 สังเคราะห์กระบวนการ TFD	กระบวนการ CAF, การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม, Focus Group	แนวคิดเรื่องกระบวนการละคร แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา แนวคิดรูปแบบการสื่อสาร	เจ้าหน้าที่ MKP เจ้าหน้าที่โครงการละครชุมชน	17-22 ก.ค. 45
2.5 ทดลองใช้กระบวนการ TFD ตามขั้นตอนที่สังเคราะห์ออกมาได้	เทคนิควิจัยเชิงปฏิบัติการ ร่วมกับกระบวนการ CAF, การสังเกตแบบมีส่วนร่วม/ไม่มีส่วนร่วม, สัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ/สัมภาษณ์เจาะลึก, แบบสอบถาม, Focus Group	-	เจ้าหน้าที่โครงการละครชุมชน กลุ่มเยาวชนมะขามแก้ว (สมาชิกรุ่นใหม่) อาจารย์ที่ปรึกษาและ ผู้บริหารโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์	23 – 21 พ.ค. 45

ตารางที่ 5 : แสดงรายละเอียดของการศึกษาข้อมูล ระยะที่ 3

ข้อมูลที่ทำการศึกษา/คำถามวิจัย	เครื่องมือและวิธีการศึกษา	แนวคิด / ทฤษฎีที่ใช้	กลุ่มประชากรที่ศึกษา	ช่วงเวลาการศึกษา
3.1 ศึกษากลยุทธ์ การใช้ TFD	กระบวนการเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม, สัมภาษณ์เจาะลึก/ สัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ, Focus Group	แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา แนวคิดรูปแบบการสื่อสาร การสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	เจ้าหน้าที่โครงการ/เจ้าหน้าที่ MKP กลุ่มเยาวชน 4 พื้นที่ และผู้เกี่ยวข้องในกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่	10 พ.ย.45 -12 ธ.ค.45
3.2 ศึกษาผล การใช้ TFD	กระบวนการเชิงสร้างสรรค์เพื่อการประชุมกลุ่ม, การสังเกตแบบมีส่วนร่วม/ไม่มีส่วนร่วม, แบบสอบถาม, Focus Group สัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ, สัมภาษณ์เจาะลึก	แนวคิดเรื่องกระบวนการละคร แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา แนวความคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา การสื่อสารเพื่อชุมชน และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	เจ้าหน้าที่โครงการ/ กลุ่มเยาวชน 4 พื้นที่ และผู้เกี่ยวข้องในกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่	10 พ.ย.45 -19 ธ.ค.45
3.1 ศึกษาปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคของการใช้ TFD ในการพัฒนาชุมชน	Focus Group, สัมภาษณ์ไม่เป็นทางการ, สัมภาษณ์เจาะลึก	แนวคิดละครเพื่อการพัฒนา การสื่อสารเพื่อชุมชนและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	เจ้าหน้าที่โครงการ/เจ้าหน้าที่ MKP กลุ่มเยาวชน 4 พื้นที่ และผู้เกี่ยวข้องในกลุ่มเยาวชนที่อยู่ในพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่	10 พ.ย.45 -19 ธ.ค.45